لانە ئاراس ئیبراهیم

پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و کەلتوریی دانیشتوانی ناحیەی بازیان

توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆگی

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان
Kurdistan Center for Strategic Studies

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان

دەزگایەکی کەلتورییە لە ساڵی ١٩٩٢دا دامەزراوە، ئامانجەکەی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی زانستییە لە بوارەکانی ئاسایشی نەتەوەییو سیاسەتی نێودەوڵەتانو ئابوریو مەسەلە ستراتیجییەکانو مەبەستی بەدەست هێنانی قازانجی ماددی نیە.

هەموو ئەو لێکۆڵینەوانەی کە سەنتەر دەریاندەکا، گوزارشت لە ڕاو بۆچونی خاوەنەکانیان دەکەنو بەپێی پێویست گوزارشت لە ڕاو بۆچونی سەنتەر ناکەن.

Email: Fered 1956@yahoo.com
Fareed.as1956@gmail.com

- لانە ئاراس ئیبراهیم
- پێکهاتەی کۆمەڵایەتیو کەلتوریی دانیشتوانی ناحیەی بازیان
- بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان
- سلێمانی ٢٠١٤
- دیزاین: کەمال حامد
- ژمارەی سپاردن لەبەڕێوەبەرایەتی کتێبخانە گشتییەکان (١٨٣٤)ی ساڵی ٢٠١٤
- ژمارەی سپاردن بە کتێبخانەی سەنتەر: ٦/١٣٠/ ١٤

پێشەکی

ئـــەم توێژینەوەیـــە بریتییـــە لـــە توێژینەوەیـــەکی مەیـــدانی لـــە چوارچـــێوەی زانســـتی ئـــەنترۆپۆلۆگیای کۆمەڵایەتیـــدا لـــە ســـەر بنیـــادی کۆمەڵایەتی وشێوازی ژیان لە کۆمەڵگای بازیاندا .

هەڵبـــژاردنی بازیـــان وەك مەیـــدانی توێژینـــەوە دەگەڕێتـــەوە بۆچـــەند هۆکارێك کە بریتیین لە:

گرنگـــی و بایـــەخی بازیـــان لـــەڕووی مێژووییـــەوە، چـــونکەئەم ناوچـــەیە ڕۆڵێکـــی گـــەورە و کاریگـــەری هـــەبووە لـــە خـــەبات و وبزاڤـــی ڕزگـــاریخوازی گـــەلی کـــورد لـــە مێـــژوودا، هـــەروەها بـــوونی چـــەندین ئاســـەواری مێـــژووی کـــۆن لـــەم ناوچـــەیەدا .لـــە ڕووی جوگرافیشـــەوە بازیـــان ناوچـــەیەکە بـــە گشـــتی خـــاك و ئاووهەوایـــەکی گونجـــاوی هەیـــە کـــە شـــیاو بێـــت بـــۆ نیشـــتەجێبوون و کشـــتوکاڵ و ئاژەڵـــداری، ئەمـــەش وایکـــردووە کـــە بازیـــان لـــەڕووی ئابووریشـــەوە ناوچـــەیەکی بـــە پیـــت و دەوڵەمەنـــد بێـــت و ســـاڵانە چـــەندین بەرهـــەمی جیـــاواز پێشـــکەش بـــە بازاڕەکـــانی شـــاری ســـلێمانی و ناوچـــەکانی دەوروبـــەری بکـــات . جگـــە لـــەوە، بازیـــان مەڵبەنـــدێکی گـــەورەی پیشەسازییشـــە لەســـەر ئاســـتی هـــەرێمی کوردســـتان، چـــەندین کارگـــە و پاڵاوگـــەی لێیـــە.هەرچـــی لـــەڕووی ڕامیاریشـــەوەیە ناوچـــەکە ئۆردوگایـــــەکی زۆرە ملێبـــــووە و زۆربـــــەی دانیشـــــتوانەکەی نـــــەوەی شـــەهیدانی خـــەباتی نەتـــەوەیی کـــورد و پاشمـــاوەی شـــاڵاوەکانی ئـــەنفال و ڕاگواســـتنی سیاســـەتی ڕژێمـــی بەعســـن کـــە دەرحـــەق بەخـــەڵکی ناوچەکانی کوردستان بەرپایکردبوو...

گرنگیی توێژینەوەکە :

١- ئەمـــە یەکـــەمین توێژینـــەوەی زانســـتییە کـــە ئەنجامـــدرابێت بـــەزمانی کوردی لەسەر ناحیەی بازیان .

٢-ئاشـــنابوون بـــە بنیـــادی کۆمەلایـــەتیی کۆمـــەڵگای بازیـــان لـــە ڕێگـــای توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆگییەوە.

٣-ئەم توێژینەوەیـە کۆمـەڵێك داتـا و زانیـاریی گرنگـی لـە خـۆ گرتـووە سەبارەت بـە بـوار و لایەنـە جیاوازەکـانی کۆمـەڵگای بازیـان بـۆ سـوود لێوەرگرتن لە توێژینەوەکانی داهاتوودا.

٤- ڕاســـپاردە و پێشـــنیارکردن بـــۆ دابینکردنـــی پێداویســـتییەکانی کۆمەڵگای توێژینەوە و دەسنیشانکردنی کێشە و گرفتەکانی .

ئامانجی توێژینەوەکە :

ئامـــانجی ســـەرەکیی توێژینەوەکـــەمان بریتییـــە لـــە ئەنجامـــدانی توێژینەوەیـــەکی ئـــەنترۆپۆلۆگیی مەیـــدانی لەســـەر کۆمـــەڵگای بازیـــان بەمەبەستی:

١- ئاشـــنابوون بـــە بنیـــادی کۆمەلایـــەتیی کۆمـــەڵگای توێژینـــەوە و دیـــارکردنی تۆخمەســـەرەکییەکانی و پەیوەنـــدیی نێوانیـــان، ڕۆڵ و میکانیزمی کارکردنیان.

٢- ئاشنابوون بە شێوازی ژیان لە کۆمەڵگای بازیان .

٣- دەسنیشـــانکردنی ڕادە و ئاســـتی پێشـــکەوتنی کۆمەلایـــەتیی کۆمـــەڵگای بازیـــان و دیـــارکردنی پێگـــەی تۆخمـــە کولتـــووری و کۆمەلایەتییـــە دێرینـــەکان و کاریگـــەرییان لەســـەر شـــێوازی ژیـــانی ئەمڕۆی دانیشتووان.

٤- تیشـــك خستنەســـەر كێشـــە و كەموكوڕییـــەكان لـــە ناوچـــەكەدا و ئاستی دابینكردنی خزمەتگوزاریی پێویست بۆ خەڵكی ناوچەكە .

ئـــەم توێژینەوەیـــە، لـــەبارەی كۆمـــەڵگای بازیـــان، لـــە ڕوانگـــەی ئـــەنترۆپۆلۆگیای وەســـفییەوە ئەنجامـــدراوە و تیایـــدا توێـــژەر هەوڵیـــداوە بەبـــەكارهێنانی میتـــۆدی (ئیتنۆمیتۆدۆلـــۆگیی) و بـــە شـــێوەیەكی ئیتنۆمیتۆدۆلۆگییانـــە چـــاودێریی ژیـــانی ڕۆژانـــەی ئەنـــدامانی كۆمەڵگاكە بكات [1] .

هـــەمانكاتیش، بـــۆ كۆكردنـــەوەی زانیـــاریی زێـــتر، چـــەندین كەرەســـتەی بەكارهێناوە لەوانەش وەك:

١- چـــاوپێكەوتنی كـــراوە لەگـــەڵ خـــەڵكی جۆراوجـــۆر وەك (بەرپرســـی فـــەرمی، پســـپۆر و شـــارەزا، پیشـــەكار و دانیشـــتوان لـــەژن و پیـــاو...) وەكوئـــامرازێكی توێژینـــەوەی چـــۆنێتی "Qualitative" بەشـــێوەیەكی فراوان ئەنجامداوە .

٢- تێبینی و سەرەنجدانی ڕاستەوخۆی توێژەر.

دوای شـــرۆڤەكردنی چـــاودێرییەكانی خـــۆی و شـــیتەڵكردنی زانیـــاریی چـــاوپێكەوتنەكان توێـــژەر گەیشـــتووە بـــە چـــەندین دەرئـــەنجام، دوایـــیش هەنـــدێ ڕاســـپاردە و پێشـــنیاری خســـتووەتە ڕوو كـــە، بـــەباوەڕی خـــۆی، سوود بەخش دەبن بۆ ناوچەكە و دانیشتوانەكەی .

---

[1] بۆ یەكەم جار كۆمەڵناسی ئەمریكی (هارۆلـد جارفنكـل) لـە سـاڵی (١٩٦٧) دا میتـۆدی ئێتنۆمیتۆدۆلۆگی دانا، چونكە كاریگەر بووە بـە فەلسـەفەی (فینومینولـوجی) و (تفـاعلی رمزی) .ئێتنۆمیتۆدۆلۆگی واتە سەرەنجدان و تێبینی و لێكۆڵینەوە لە ڕەفتـارو هەڵسـوكەوتی تاكەكانی كۆمەڵگایەك یان گروپێكی مرۆیی دیاریكراو.

٣- بەکارهێنانی هەواڵدەر (مخبر)لەهەندێ کاتدا بەمەبەستی دەسکەوتنی زانیاری ڕاست و دروست .

شایانی ئاماژەپێدانە کە توێژەر لە ڕەوتی کارکردنیدا لەسەر بابەتەکەی دووچاری چەندین گرفت و ئاستەنگ بۆتەوە. یەکەمین ئاستەنگ، نەبوونی سەرچاوەی زانستییە لەسەر ئەم بابەتە، کە ئەمەش توێژینەوەکەی لە هەندێ ڕووەوە سنووردار کرد. ئینجا گیروگرفتەکانی هاتوچۆ و سەفەرکردنی بەردەوام لە سلێمانییەوە بۆ بازیان و دوای ئەمەش لەگەڕاندا بەدوای زانیاریدا لایەنەکان هەمووجارێك وەکو پێویست هاوکارنەبوون – بە هەمان شێوە ئامادەگیی دانیشتوانیش بۆ چاوپێکەوتن هەمیشە بەدیی نەدەکرا .

ئەم توێژینەوەیە پێکهاتووە لەپێشەکیەك و حەوت بەش . بەشەکانیش بەم جۆرە پۆلێنکراون:

بەشی یەکەم: سستێمی ژینگەیی، ئەم بەشە گرنگترین ڕەگەزەکانی ئیکۆلۆگیای لەخۆ گرتووە وەك (خاك و ژینگەی سروشتی، شێوەکانی بەرزی و نزمی، ئاو هەوا، سەرچاوەکانی ئاو، کارگێڕی، دیمۆگرافیا – ڕووبەر و ژمارەی دانیشتووان، شێوەی خانوو).

بەشی دووەم: دەروازەیەکی مێژووی بازیان، ئەم بەشە پێنج تەوەری لەخۆ گرتووە

(بازیان وەك ناوچەیەکی مێژوویی، دەربەندی بازیان، ڕاو بۆچوونەکان سەبارەت بە ناوی بازیان، ناحیەی بازیان، ئۆردوگای بازیان و ڕاگواستنی زۆرە ملێ) .

بەشی سێیەم: بنیادی کۆمەڵایەتی، شێوەو پێکهاتەی کۆمەڵگاکە دەسنیشان دەکات و ئەم بابەتانەی لە خۆ گرتووە (شێوازی ژیان

بەگشـــی لـــە بازیـــان، پەیوەنـــدی کۆمەلأیـــەتی، خێـــزان، خزمایـــەتی، هاوســـەرگیری، بنەمالّـــە، خێـــلّ، دەرەبەگایـــەتی، پـــەروەردە و ئاســـتی ڕۆشنبیری، جۆرو ئاستەکانی خزمەتگوزاری) .

بەشـی چـوارەم: سسـتێمی ئـابووری، ئـەم بەشـە شـێوە جیاوازەکـانی چـالاکیی ئـابووری ناوچـەکەی لـەخۆ گرتـووە وەك (خاوەنـدارێتی زەوی و کشـــتوکالّ، ئاژەلّـــداری، بازرگـــانی، پیشەســـازی، کـــاری سەربەســـت، فەرمانبەری) .

بەشی پێنجـەم: کولتـوور، ئـەم بەشـە بـاس لەشـێوازی ژیـان دەکـات بەگشـتی لـە بازیـان کـە ئـەم بابەتانـەی لـە خـۆ گرتـووە (کـۆنترۆلّی کۆمەلأیەتی، دابونەریت، ئایین، یاسا) .

بەشـی شەشـەم: سسـتێمی سیاسـی، ئـەم بەشـە بەگشـتی بـاس لـە سروشـت و جـۆری ڕەوشـی سیاسـی دەکـات لـە ناوچـەکەدا، لەگـەلّ لایەنـەکانی تـری وەك (دەسـەلأت و حکومـەت، حیزبـی سیاسـی، ڕێکخراوەکانی کۆمەلّگای مەدەنی) .

بەشـــی حەوتـــەم: پێکهـــاتووە لـــە دەرئەنجامـــەکانی کۆتـــایی توێژینەوەکـە لەگـەلّ پێشـنیارەکانی توێـژەر بـۆ لایـەنی پەیوەندیـدار. لەگەلّ لیستی سەرچاوەکان، پاشکۆکان، پوختەی توێژینەوەکە .

بەشی یەکەم

سسیستمی ژینگەیی - ئیکۆلـۆگی

یەکەم: جوگرافیای بازیان

ناحیەی بازیان کە بەدۆڵی بازیان ناسراوە، دەکەوێتە باکووری خۆرهەڵاتی عێراقەوە، هەروەها دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستان و باشووری ڕۆژئاوای پارێزگای سلێمانیەوە بە دووری (٣٧) کم لە شاری سلێمانییەوە.[1]

ناحیەی بازیان دەکەوێتە سەر ڕێگای گشتیی کەرکوك – سلێمانی. واتە دەکەوێتە نێوان هەردوو شارەکەوە و سلێمانی دەبەستێتەوە بە کەرکوك و شارەکانیتری عێراقەوە، واتە کەوتۆتە نێوان دوو مەڵبەندی نیشتەجێبوونی دانیشتوانەوە.[2]

ئەم ناوچەیە پێی دەگوترێت (حەوزی بازیان)، لەبەر ئەوەی لە ناوچەکانیتری دەووروبەری نزمترە و لەهەر چوار لاوە چیا دەوری داوە، بە جۆرێك کە شێوەی حەوزێکی پێبەخشیوە.

گرنگترین زنجیرە چیاکانیش ئەمانەن: لە باکورەوە زنجیرە چیای بەرانان کە لە بەرانانەوە دەست پێدەکات و لە شاخی تۆکمە کۆتای دێت، لێرەشەوە بۆ دەربەندی بازیان بەرەو خۆرئاوا درێژ دەبێتەوە پێی دەگوترێت زنجیرە چیای کونەگورگەو خەربەنەلو. لە ڕۆژئاواشەوە لە دەربەندی بازیانەوە، کە ناسراوە بە بەردەقارەمان، تاسەر دەربەندی باسەرە کە پێکەوە ناسراون بە زنجیرە شاخی هەنجیرە دەوری بازیانی داوە و لە سنووری قەزای چەمچەماڵی جیا دەکاتەوە، لە ڕۆژهەڵاتیشەوە زنجیرە چیای تاسلوجە دەوری داوە. ناحیەی بازیان هەر لە کۆنەوە لە دوو دەربەندەوە هاتوچۆی بۆکراوە- ئەوانیش دەربەندی بازیان و

---

[1] کەریم زەند، جوگرافیای کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٤٣٤.

[2] شیروان عمر رشید، بنەماکانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشت و گوزار لە پارێزگای سلێمانی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٣١١ -٣١٢.

دەربەندی تاسڵوجەن. ناحیەی بازیان شێوەیەکی لاکێشەیی هەیە و پێکهاتووە لە چەند زنجیرە شاخ و دەشتێکی درێژکۆلەی باریك لەگەڵ چەندین گردۆڵکە. دەشتی بازیان هاوتەریب لەگەڵ زنجیرە چیاکان لە باکووری خۆرئاواوە بەرەو باشووری خۆرهەڵات درێژ دەبێتەوە.[1]

کارگێڕی:

ناحیەی بازیان لە ڕووی کارگێڕییەوە سەر بەپارێزگای سلێمانییە، کە بە چەند یەکەیەکی کارگێڕی دەورە دراوە و سنووری هاوبەشیان لەگەڵیدا هەیە بەم شێوەیە:

لە ڕۆژهەڵاتەوە بە دووری(٢٧) کم لەگەڵ ناحیەی بەکرەجۆ، لە ڕۆژئاواوە بەدووری (٣٢)کم لەگەڵ قەزای چەمچەماڵ، لە باکووری ڕۆژهەڵاتەوە بە دووری (١٧)کم لەگەڵ ناحیەی پیرەمەگروون، لە باشور و باشووری ڕۆژهەڵاتەوە بە دووری (٤٩)کم لەگەل قەزای قەرەداغ، لە باکووری ڕۆژئاواوە بە دووری (١٨)کم لەگەڵ ناحیەی ئاغجەلەر، لەباشوری ڕۆژ ئاواوە بە دووری (٤١)کم لەگەڵ ناحیەی سەنگاو.[2]

هەروەها ناحیەی بازیان بەهۆی سێ دەربەندەوە بە ناوچەکانیتری دەوروپشتییەوە دەبەسترێتەوە، ئەوانیش بریتین لە: دەربەندی تاسلوجە لە خۆرهەڵاتەوە، دەربەندی بازیان لە خۆرئاواوە، هەروەها دەربەندی باسەرە لە باشووری خۆرهەڵاتەوە.[3]

---

[1] جاسم محمد خلف، جغرافية العراق – الطبيعية و الاقتصادية و البشرية، دار المعارف، ١٩٥٩، ص ٣٩.

[2] جاسم محمد علی، ڕۆڵی هۆکارە سیاسیەکان لە دابەشبوونی دانیشتوانی سلێمانیدا، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨، ل[٤١].

[3] شیروان عمر رشید، سەرچاوەی پێشوو، ل [٣١٢].

ناحیەی بازیان لـە (٧) گـەڕەك و(٥٨) گونـد پێکهـاتووە، گەڕەکـەکان بـریتین لـە (ئاشـتی، پێشـەوا، شـارەوانی، برایـەتی، سـەگرمە، ئـازادی، فەرمانبەران). هەروەها گوندەکانیش بریتین لە (کـانی شـەیتان، سەرچـاوە، ئەلاّقولّی، لازیان، بیبیجەگی گۆران، بیبیجەگی وەیس، بیبیجـەگی سماقـان، چۆلّمەگ، مۆرتکە، خالّدان، ئیبراهیم ئاوا، هـەنجیرە، ئـەلّلاّی خـوارو، شـێخ مەند، بـالاّجۆ، ئـالّی گـۆران، کویـك، مـیرە دێ، قوشـقایە، گومەتەکـەچ، کوپەلە، دەرگەزێنی بابە عـەلی، کـانی شـایە، هۆرمزیـار، بـارۆیی گـەورە، بارۆیی بچووك، داریکەلی، گاوانی، زیبەکە، مەحمودییـە، هالّـەی سەرچـاوە، هالّەی مام قادر، هالّەی حاجی ڕەشید، بالّۆلان، خێوەتە، بەگەجانی، سلێمانە گردە، ئەلّلاّی سەروو، باریکە، ئالّی بزاو، ولّـوبلاّخ، کـلاّش کـەرانی کـۆن و تازە، هەیاسی کۆن و تازە، ساتیار، تووی ئەولیا، شـوان کـارەی کـۆن، تەپـە شوانکارە، تاسلّوجە، کانی پێنج شەم، کانی گـەورە، بـەرانان، لـەتیف ئـاوا، دەربەندە سووتاو، کەلّەکن، دەرگەزێنی هەمەوەند، کانی سمایلە)[١].

شوێنی ئەسترۆنۆمیی ناحیەی بازیان:

واتە شوێن بەپێی بازنەکانی پانی و هێلّەکانی درێژی، کە بەهۆیەوە کات و شوێن دەسنیشان دەکرێت. شوێنی ئەسترۆنۆمی بەرپرسە لە ڕادەی پلەکانی گەرما لە هەر ناوچەیەکدا، هەروەهابەرپرسە لـە ڕادە و بـڕو جـۆر وتێکـڕای داباریینی سالاّنە.

بەم پێیە ناحیەی بازیان دەکەوێتـە نێـوان هـەردوو بازنـەی پـانی (٣٥°. ٢٨– ٣٥°, ٤٣)ی باکووری هێلّی کەمەرەی زەوی، هەروەها دەکەوێتە نێـوان

[١] چاوپێکەوتن لەگەلّ بەڕێوەبەری کارگێڕی لە بەڕێوبەرایەتی ناحیەی بازیان، ٢/٤/٢٠١٣، بازیان.

هەردوو هێلی درێژی (٤٤,١٩°–٤٥,٥٨°) ی خۆرهەڵاتی هێڵی گرینج. [(١)]

پێگەی (ئەسترۆنۆمی) واتە گۆشەی کەوتنی تیشکی خۆر، کە کاریگەریی هەیە لەسەر درێژیی شەو و ڕۆژ و بەرزیی پلەکانی گەرما و دەرکەوتنی وەرزەکانی ساڵ بەڕوونی. [(٢)] لەبەر ئەوەی ناحیەی بازیان دەکەوێتە سەر بازنەی پانی (٣٥°)ی باکووری گۆی زەوی، ئەمەوایکردووە کە هەر چوار وەرزەکەی ساڵی بەشێوەیەکی دیار تیادا دەربکەون و ئەمەش ڕەنگدانەوەی هەیە لەسەر برو جۆر و شێوەی ڕووەکی سروشتی و خاك و دەرامەتە سروشتییەکان و چالاکییە ئابووری و مرۆییەکانی ناوچەکە.

دیمۆگرافیای بازیان (ڕووبەر و ژمارەی دانیشتوان):

ڕووبەر شوێنێکی گرنگە بۆ نیشتەجێبوونی دانیشتوان، گرنگیەکەشی زیاد دەکات لەگەڵ بوونی چەند خەسڵەتێك تیایدا، لەو خەسڵەتانەش وەك " تەختی، فراوانی، بوونی دەرامەتی سروشتی، پێگەی ڕووبەر بەپێی ناوچەکانی دەوروبەر". ناوچەی بازیانیش زۆربەی ئەم خەسڵەتانەی تێدایە، بۆیە ژمارەی دانیشتوانی بەردەوام لە زیادبووندایە. چەندین جار ڕووبەری بازیان گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە، ئەویش بەهۆی ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە یەکەی کارگێڕیی پارێزگای سلێمانیدا ڕوویانداوە. لە ئێستادا درێژیی بازیان (٤. ٥)کم، پانیەکەی (١) کم. ڕووبەرەکەشی (٤,٥) کم^{٢}. [(٣)]

---

[١] ئاوێستا خالید محمد، هەوار تاهیر کەریم، ئەتڵەسی پارێزگای سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤، ل١٥.

[٢] عەبدوڵڵا عەتەوی، دەوڵەت و کێشە نێو دەوڵەتیەکان، و. د. جزا تۆفیق تالب و ئەحمەد عەلی ئەحمەد، چاپی دووەم، ٢٠٠٧، ل ١٤٦.

[٣] چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی بەشی هونەری لە بەڕێوبەرایەتی شارەوانی ناحییەی بازیان، ٢٠١٣/٣/٢، بازیان.

دانیشتوانی بازیان:

ژمارەی دانیشتوانی ناحیەی بازیان جێگیر نییە ولە گۆڕانی بەردەوامدایـە ئـەو گۆڕانکاریـەش زۆربـەی جـار بـە ئاڕاسـتەی زۆر بـوونی دانیشـتوانە. کۆچکردنیش زۆر کاریگەرە لەسەر زیاد بوونی ژمارەی دانیشتوان لە ناحیەی بازیان، ئەمە لە پاڵ چەندین هۆکاریتری سروشتی و مرۆیی و ڕامیـاری و. . . هتد. بەپێی ئامارەکان ژمارەی دانیشتوانی ناحیەی بازیان بـە تێپـەڕ بـوونی کات بەردەوام ڕووی لەزیاد بوون کردووە. دواهەمین ئامار کە لـە بەردەسـتدا بێت ژمـارەی دانیشـتوانی ناحیـەی بازیـان لـە کۆتـایی سـاڵی (٢٠١٢)دا (١٧٤٢٢) کەس بووە. [1] بەڵام بەپێی فۆرمی خۆراك (١٤٩٨٥) کەس بووە، کە پێکهاتووە لە (٣٦٢٢) خێزان تا بەرواری (٢٠١٢/١٢/٣١). [2] بـەڵام لە ڕاستیدا ئەگەر تێبینی بکەین ژمـارەی دانیشـتوانی بازیـان زیـاترە لـە ژمارەی دانیشتوان بە پێی فۆرمی خۆراك. لێرەدا تێبینی ئـەوە دەکـەین کـە نایەکسانییەك بەدی دەکرێت لە نێوان ژمارەی دانیشتوانی بازیان و ژمـارەی فۆرمی خۆراکدا لە بازیان، بەجۆرێك کە ژمارەی دانیشتوان بە پێی فـۆرمی خۆراك کەمترە بە بەراورد بە ژمـارەی دانیشـتوانی نیشـتەجێی نـاو بازیـان، ئەمەش بە هۆی ئەوەی بەردەوام خەڵکی لە کۆچکردندان بۆ ئەم ناوچەیە لـە ناوچەکانیتری دەوروبەرەوە کە تائێستا هەندێکیان فۆرمی خۆراکیان سەر بەو ناوچـانەیە کـە پێشـتر لێـی نیشـتەجێبوون، لەلایـەکی تـرەوە بەشـێ لـە دانیشتوانی ناحیەی بازیان لە بنەرەتدا خەڵکی کەرکوکن هەر بۆیـە بـەهۆی مادەی (١٤٠)ەوە فۆرمی خۆراکەکانیان هەتا ئێسـتاش سـەر بـە پارێزگـای

[1] بەڕێوەبەرێتیی ئاماری سلێمانی داتای بڵاونەکراوە.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی بەشی پسوڵەی خۆراك لە ناحیەی بازیان، ڕۆژی ٢٠١٣/٣/٢٨، بازیان.

کەرکوکە. [1]

شێوەی خانوو:

خـانوو یەکێکـە لـە پێداویسـتییە سـەرەکییەکانی خێـزان، بۆیـە هەمووخێزانێ بەپێی پلەو پایەو ئاستی ئابووریی خانوویەك بـۆ خـۆی دابـین دەکات کە لەگەڵیدا بگونجێت و بتوانێت ژیانی تێدا بگوزەرێنێت. [2]

خانووەکانی بازیان لەیەکتر جیاوازن، لە ڕووی ڕووبەر و شێوەو جۆری ئـەو کەرەسـتانەی کـە لـە دروسـکردنیاندا بـەکار دەهێنـرێن. بەشـێکی زۆری خانووەکان لە ناوچەکەدا هاوشێوەی خانووی شارن و لەکەرەسـەکانی بلـۆك و چـیمەنتۆ و گـەچ و شـیش دروسـتکراون، لـە کاتێکـدا هەنـدێکی تـر لـە خانووەکان لە جۆری خانووی گڵن، واتە لـە کەرەسـەکانی دار و گـڵ و بـەرد دروستکراون. ئەمەش وەستاوە لەسەر ئاستی ئـابووریی خێزانـەکان و پلـەو پایەی کۆمەڵایەتییان.

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی بەشی دارایی بەڕێوەبەرێتی ناحیەی بازیان، لە بەرواری ٢/٤/٢٠١٣، بازیان.

[2] G. Mitchell Duncan, Anew Dictionary of Sociology, sixth edition ,London, 1979 ,p. 3

نەخشەی ژمارە (١)

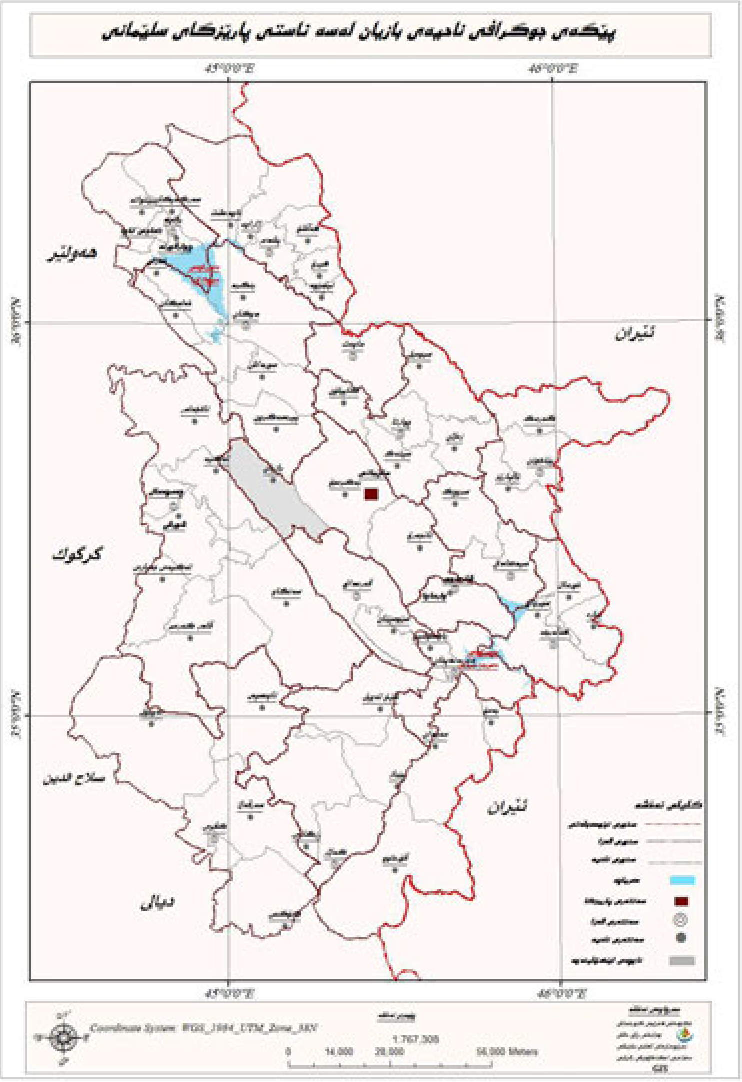

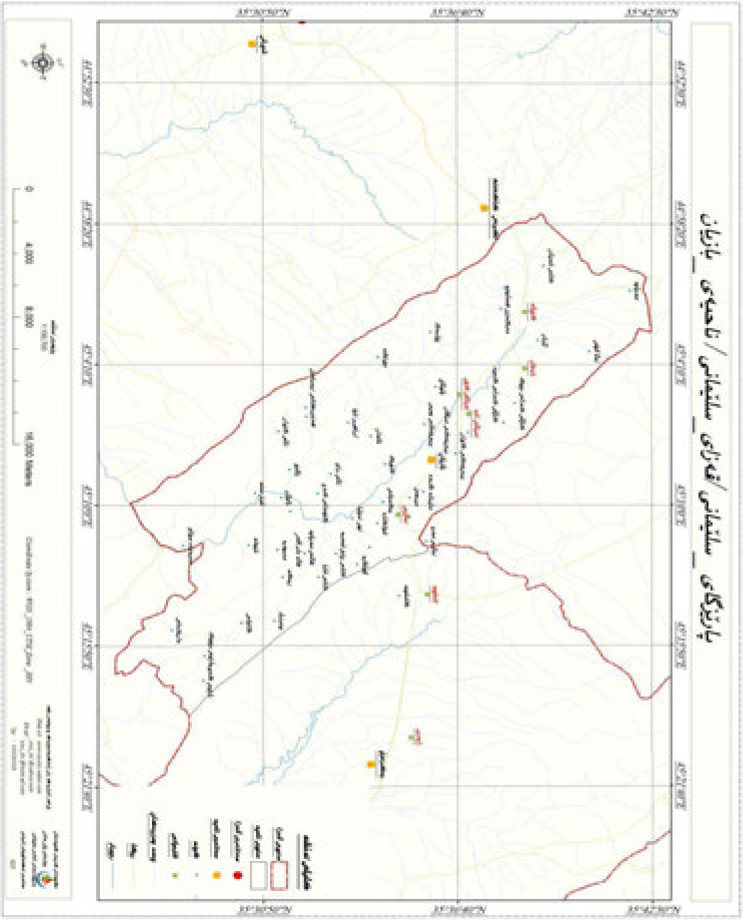

سەرچاوە: وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، بەشی GIS.

دووەم: ژینگەی سروشتی - ئیکۆلۆگیا

مەبەست لە ژینگە کاریگەریی کۆمەڵێ فاکتەری سروشتی و کۆمەڵایەتییە کەڕاستەوخۆ کار لە مرۆڤ دەکات و ڕەنگدانەوەیان هەیە لەسەر هەموو هەڵسوکەوت و چالاکییەکانی ژیانی ڕۆژانەی، بەشێوەیەك کە پێویستە مرۆڤ خۆی لەگەڵیاندا بگونجێنێت و خۆی ڕابهێنێت.

هەرچی ئیکۆلۆگیایە مەبەست لە پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤ و سروشتە. ئیکۆلۆگیا تەنها وەڵامدانەوەکانی ژینگە ناگرێتەوە کە لە ئەنجامی پەیوەندیکردن و هەڵسوکەوتکردن لە ژینگەدا پەیدا دەبێت لە نێوان مرۆڤەکاندا، بەڵکو گرنگیی دەدات بە پێکهاتەو دابەشکردنی ئەرك و فەرمانەکان لە کۆمەڵگادا، هەروەها گرنگیی دەدات بە شێوازی پەیوەندییە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆکان کەلە نێوان ئەندامانی یەك کۆمەڵگا و لە نێوان کۆمەڵگا جیاوازەکانیش پەیدا دەبن، جگەلەوەش گرنگیی دەدات بە دابونەریتەکان بۆ دەستەبەرکردنی هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتی لای تاکەکانی کۆمەڵگا. (١)

مەبەست لە ئیکۆلۆژیا بەگشتیی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ژینگەی سروشتی دەگرێتەوە، هەر لەو پەیوەندییەوە سستێمێکی تایبەت پەیدا دەبێت، ئەمەش ڕەفتار و هەڵسوکەوتی خەڵکی پێکەوە دەبەستێتەوە. (٢)

ژینگە هەمیشە و بەردەوام لە گۆڕاندایە و لە دوخێکدا نامێنێتەوە، ئەم گۆڕانەش کار لە جۆرو ئاست و شێوازی شارستانییەتی کۆمەڵگا دەکات،

---

[1] د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، الطبعة الاولى، دار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٩٩، ص ١١٢.

[2] نور الدين محمد سعيد، التحديث في اسرة قوش تبة، رسالة ماجستير غير منشورة، مقدمة الى كلية اداب جامعة بغداد، ١٩٨٣، ص ٨٦.

شارستانیەتیش کار لە ژینگە دەکات. [1]

ژینگەی سروشتیی بازیان:

لە ڕووی تۆبۆگرافیای زەوییەوە ژینگەی بازیان بەگشتیی سەرجەم دیاردە سروشتییەکانی تێدا بەدی دەکرێت، لە هەموو شێوە جیاوازەکانی بەرزی و نزمی وەك (چیا و گرد و بان و دەشت و دۆڵەکان) و هەموو شێوە جیاوازەکانیتری سەر ڕووی زەوی.

ژینگەی بازیان بریتییە لە پێکهاتەی شێوە چیا، کە ئەم ناوچەیە بەکەمیی پێچاوپێچ و کەمیی چەمانەوەی چینە بەردەکانی لە ناوچەکانیتری دەوروپشتی جیا دەکرێتەوە. دەتوانین شێوەکانی ڕووی زەوی و ژینگەی سروشتیی بازیان بەم شێوەیە پۆلێن بکەین:

أ - شاخە پێچ سادەکان:

دەکەونە ناوچەی شاخاوی لە پارێزگای سلێمانی. [2] وەك زنجیرە چیای بازیان.

ئەم زنجیرە چیایە بەیەکێ لە گەورەترین و درێژترین چەماوە دادەنرێت لە ناوچەکەدا کە درێژییەکەی (١٠٧) کم و لێوارەکانی ئەم زنجیرە چیایە درێژدەبنەوە بە ئاراستەی ڕێگای سلێمانی بەرەو کەرکوك. بەگشتیی چیاکانی ناوچەی بازیان بەرزییان مام ناوەندە و زۆر ئاڵۆز نین و هاتوچۆ پیایاندا زۆر گران نییە، زۆر لە قەدپاڵی چیاکان دەکێڵرێت و دەکرێت بە کشتوکاڵ. بەرزترین لوتکە لە زنجیرە چیاکانی بازیاندایە کە بەرزییەکەی دەگاتە

---

[1] د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الانثروبولوجيا، الطبعة الاولى، جامعة الكويت، ١٩٨١، ص٣٠٥.

[2] خەبات عەبدوڵڵا، بنەما تیۆرییەکانی جوگرافیای عەسکەری کوردستانی باشوور، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرێتی گشتیی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، ٢٠٠١، ل ١٤٤.

(١٥٤٤)م له ئاستی ڕووی دەریاوە. [١]

ب - ناوچەی دەشتە شاخاوییەکان:

بەگشتیی بەرزییان لە نێوان (٤٠٠ – ٦٠٠)م دایە وەك دەشتی بازیان، کە بە یەکێ لە گرنگترین و بەپیتترین دەشتەکانی کوردستان دادەنرێت.

دەشتەکانی کوردستان باشترین و لە بارترین ناوچەن بۆ نیشتەجێبوون و ئاوەدانی. ئەمەش لەبەر ئەوەی کە خاکی دەشتەکان بەپیتترین خاکی هەرێمی کوردستانن، ئەمە جگە لەوەی تەختیی دەشتەکان یارمەتی ئاسانی کێڵان و گواستنەوە دەدەن. هەروەها بوونی بڕێکی باشی دابارین کە ساڵانە بڕەکەی لە (٦٠٠) ملم کەمتر نییە کشتوکاڵیی ئەو ناوچانەی مسۆگەر کردووە کە ئاودێری ناکرێن. [٢]

هەموو ئەو فاکتەرانە وایانکردووە کە دەشتی بازیان یەکێك بێت لە باشترین ناوچەی کشتوکاڵی و مەڵبەندی کۆبوونەوەی دانیشتوان بێت. ڕێگای سەرەکیی (سلێمانی، کەرکوك) بەم دەشتەدا تێدەپەڕێت. [٣]

ئەم دەشتە دەکەوێتە نێوان چیاکانی بازیان لە باکوور، شێوەیەکی باریك و درێژکۆلەی هەیە بەڕادەیەك درێژیی ئەم دەشتە (١٥) کم و پانیەکەی (١٠) کم و تێکرای بەرزییەکەی دەگاتە (٥٥٠)م لەئاستی ڕووی دەریاوە.

ئەم دەشتە پێشی دەگوترێ (نزمایی بازیان) کە چەندین لەوەرگاو کێڵگەی بەپیتی تێدایە و گرنگیی تایبەتی خۆی هەیە چونکە مەڵبەندی

---

[١] مها قحطان جبار السامرائی، حوض تخزنة نهر باسرة، دراسة في الجغرافية الطبيعية، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد، كلية اداب، ٢٠٠٧، ص ١٩.

[٢] عەبدوڵڵا عامر عومەر، جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨، ل٢٥.

[٣] شاكر خصباك، الآكراد، دراسة جغرافية اثنوغرافية، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٥، ص ٣٧.

سەرەکیی کۆبوونەوەو نیشتەجێبوونی دانیشتوانە. [(1)]

ج - دۆڵەکان:

ژینگەی سروشتیی بازیان لە نێوان زنجیرە چیاکاندا چەندین دۆڵی درێژی تێدایە، کەبەشێوەیەکی کاتی (وەرزی) ئاویان پیادا تێپەڕ دەبێ بەپێی ئاراستەی لێژبیان. ئەم ناوچانە لە ماوەی چەندین ساڵدا نیشتەنی دایپۆشیوون و بەمەش چەندین دۆڵیان لێ پەیدا بووە. لە گرنگترین ئەو دۆڵانەش دۆڵەکانی (خاڵدان و تەینالّ)ە لە باکووری بازیان هەروەها دۆڵی تیلیە (قازان قایە) لە باشووری بازیان.

دۆڵی بازیان گەورەترین دۆڵە لە ناوچەکەدا کە ڕووبەرەکەی (٢٤٠,٥)کم[٢] و دەکەوێتە نێوان چیای هەنجیرە لە ڕۆژئاوا و چیای تاسلۆجە لە ڕۆژهەلات.

یەکێکیتر لە دۆڵەکانی بازیان بریتییە لە دۆڵی (خاڵدان)، ئەم دۆڵە درێژ دەبێتەوە بۆ ڕۆژئاوای بازیان، کەوتۆتە نێوان چیای هەنجیرە لە ڕۆژئاواو چیای کویك لە ڕۆژهەلات. ئەم دۆڵەڕووبەرەکەی (٧٩، ٥) کم[٢]. دۆڵێکیتر بریتییە لە دۆڵی تەینالّ، ئەم دۆڵە تاکە دۆڵی چیای تاسلۆجەیە کە درێژ دەبێتەوە لە ڕۆژهەلاتەوە بەرەو باکور، ڕووبەرەکەی (٥٠، ٧) کم[٢]. [(٢)]

د- گرد و تەپۆڵکەکان:

بەگشتی گردو تەپۆڵکەکان لە ناوەڕاست و باشووری بازیان بەدیدەکرێن، ڕووبەری ئەم گرد و تەپۆڵکانە (٣٠٠) کم[٢]، هەندێ جار ئەم گرد و تەپۆڵکانە هاوشێوەی چیا بەرزە مام ناوەندەکان دێنەپێش چاو. [(٣)]

---

[١] شیروان عمر رشید، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤١.

[٢] حسیم عوسمان و ئاڵان بەکر، دیاردەی بە بیابان بوون و ڕووبەڕوو بوونەوەی لە ناحیەی بازیان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠١٢، ل ٣٦.

[٣] مها قحطان جبار السامرائي، المصدر السابق، ص ٣٠-٣٢.

خـــــاك:

مەبەست لە خاك بریتییە لەبەشی سەرەوەی توێکڵی زەوی، کە دروستبووە لە ئەنجامی کارلێکی نێوان ئاو و هەواو ڕووەك و زیندەوەران.

ئەو هۆکارانەی کەلە سروشتدا هەن کار لە خاك دەکـەن جـا چ هۆکـاری سروشتی یان هۆکاری مرۆیی بن، بە جۆرێك یان خـاك بـەرەو پەرەسـەندن و بەپیتبوون یانیش بەرەو داهێزران و کەم پیتی دەبـەن. هـەر بۆیـە هەمیشـە خاکی ناوچەیەك لە خاکی ناوچەیەکیتر جیاوازە. [1]

خاکی بازیان خەسڵەتی دیـاریکراوی خـۆی هەیـە، لەبـەر ئـەوەی لـەژێر کاریگەریی هۆکـارە سروشــتی و مرۆییەکانـدا بـووە کـە ئەمـەش چـەندین تایبەتمەندیی پێ بەخشیوە. [2]

خاکی بازیان زۆر گونجاوە بۆ کشتوکاڵ بەتایبەتی بۆ چـاندنی بـەروبوومی زستانە وەك گەنم و جۆ لە ناوچەی بنـاری چـیاکاندا، هەرچـی خـاکی لێـوار چەمەکانە زیاتر تەخت و قوڵن زیاتر گونجاون بۆ چاندنی بەروبوومی هاوینە، هەربۆیە خـەڵکی ناوچـەکە بـەروبوومی هاوینــەی وەك بـرنج، گوڵەبـەڕۆژە، سەوزەی لێ دەچێنن. [3]

بەرزی و نزمیی خاك یەکێکیترە لە دیاردە سروشتی و بەرچـاوەکانی ڕووی زەوی، کە دەورێکی باڵای لەسەر ژیانی مرۆڤ و چالاکییەکانی ڕۆژانەی هەیـە. بەگشتیی بەرزیی ناحیەی بازیان لە ئاستی ڕووی دەریاوە (٨٣٠) م. [4]

---

[1] د. مریم داودی پور، خاك شناسی عمومی (رشته اقتصادی کشاورزی)، تهران، دانیشگاه پیام نور، ١٦٥١، ل١٦.

[2] ئاوێستا خالید محمد، هەوار تاهیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

[3] چاوپێکەتن لەگەڵ سەرۆکی لقی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، دانیشتووی بازیان، بەرواری ٢٦ /٣/٢٠١٣، بازیان.

[4] خەبات عەبدوڵڵا، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٤.

سێیەم: ئـاو و هـەوا و ڕەگەزەكانی

ئاو و هەوا گرنگترین هۆكاری سروشتییە لە پێكهێنانی دیاردە سروشتی و مرۆییەكان لەسەر ڕووی زەوی كـەكار دەكاتـە سـەر خـاك و جـۆری ڕووەكـی سروشـتی و جۆراوجـۆری لـە چـۆنییەتی دابەشـبوونی سـامانی ئـاژەڵ و دابەشبوونی دانیشتووان و گەشەسەندنی، بەجۆرێ كەناتوانین تێگەیشتنێكی تەواومان هەبێت بۆ هیچ دیاردەیەك جا سروشـتی بێـت یـان مرۆیـی بـەبێ لێكۆڵینەوە لە ئاو و هەوا و ڕەگەزەكانی. گرنگترین ڕەگەزەكانی ئـاو و هـەوا بریتیین لە " پلـەی گـەرمی، دابـارین، ڕادەی شـێ، پەسـتان، بـا، بەهـەڵم بوون".[1]

بەگشـتی بازیـان سـەربە ناوچـەی ئاووهـەوای نیمچـە شـاخاوییە، لـە هەمانكاتدا كاریگەرە بە ئاووهەوای دەریای سپی ناوەڕاست، واتـە دەكەوێتـە ژێر كاریگەریی ئەو شەپۆلانەی كە لە دەریای ناوەڕاستەوە دێن بـەجۆرێ كـە تایبەتمەندییەكی وای پێبەخشیوە كە زستانی ساردو باراناوی و هاوینی گەرم و وشك بێت.[2]

لێرەدا باس لە هـەر سـێ ڕەگـەزە سـەرەكییەكەی ئاوهـەوا دەكـەین كـە ئەوانیش بریتیین لە

(پلەی گەرمی، دابارین، ڕادەی شێ).

اً- پلەی گەرمی:

پلەی گەرمی گرنگترین ڕەگەزی ئاو و هەوایە كە كاریگەریی ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر سروشت، لەبەر ئەوەی هەڵكەوتەی جوگرافیی بازیان لە ناوچەی

---

[1] مها قحطان جبار السامرائی، المصدر السابق، ص ٣٨.

[2] د. شاكر خصباك، الآكراد، دراسة جغرافیة اَثنوغرافیة، المصدر السابق، ص ٤٥.

نیمچە شاخاوی (زورگ) دایە، ئەمە لە پاڵ کاریگەریی ئەو شەپۆلانەی کەلە دەریای ناوەڕاستەوە هەڵدەکەنە سەر ناوچەکە، ئەمە وایکردووە هاوینی گەرم و وشك بێت و زستانی ساردو باراناوی بێت. [1]

بە گشتیی بەرزترین پلەکانی گەرما لە بازیان لە مانگی تەموز دایە و دەگاتە (٤٣,٦°) لەکاتێکدا نزمترین پلەکانی گەرما لە بازیان لە مانگی کانوونی دووەمدایە و دەگاتە (-٦، ٢°) ئەم پلانە بە هیچ جۆرێ جێگیر نین و لە ساڵێکەوە بۆساڵێکیتر دەگۆڕێن. [2]

ب - دابارین:

دابارین چەند جۆرێکە وەك: بەفر، تەرزە، باران، هەرچەندە سەرجەم شێوەکانی دابارین لە ناوچەکەدا بەدیدەکرێن، بەڵام باران زۆرترین ڕێژەی بەردەکەوێت، کەبڕەکەی بەپێی مانگ و وەرز وساڵ گۆڕانکاریی بەسەردا دێت. [3]

هەروەك دەزانین باران کاریگەریی ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر ڕووەکی سروشتی ناوچەکە و ئاستی ئاوی سەر زەوی و ژێر زەوی و چالاکییە ئابووری و کشتوکاڵی و مرۆییەکانی ناوچەکە. چونکە، زۆربەی چالاکییە مرۆییەکان لە ناوچەکەدا پشت بە ئاوی باران دەبەستن. [4]

بەگشتیی دابارین لە بازیان لە نیوە ساردەکەی ساڵدایە، واتە لە مانگی تشرینی یەکەم تا مانگی مایس کە هەشت مانگ لە ساڵێکدا باران

---

[1] د. شاكر خصباك، العراق الشمالي، دراسة في الجغرافية البشرية، مطبعة شفيق، الطبعة الاولى، بغداد، ١٩٧٣، ص ٨٦.

[2] بەڕێوەبەرێتی کەشناسی بەکرەجۆ، داتای بلاٚونەکراوە، ٢٧ /٣/ ٢٠١٣.

[3] د. علی احمد غانم، جوگرافیای ئاو و هەوا، و. گۆران رشید، چاپخانەی تیشك، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٢٤٢.

[4] شاكر خصباك، العراق الشمالي، المصدر السابق، ص ٨٦.

دەبارێت. بڕی دابارینی ساڵانەی بازیان لە نێوان (٦٠٠ –٨٠٠) ملمدایە.[١]

ڕێژەی بەشداربوونی هەر وەرزێکیش لە سەرجەمی گشتیی داباریندا جیاوازە، بە شێوەیەك کە دابارینی وەرزی زستان ڕێژەی هەرە زۆر پێکدێنێت و بەپلەی دووەم دابارینی وەرزی بەهار دێت، دواتر دابارینی وەرزی پایز بە پلەی سێیەمە، بەڵام بە گشتیی ڕێژەی دابارین لە بازیان ناجێگیرە واتە لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکیتر دەگۆڕێت. [٢]

ج- ڕادەی شێ:

شێ بریتییە لە ڕێژەی سەدیی بڕی هەڵمی ئاو لە هەوادا لە پلەیەکی گەرمی دیاریکراودا. [٣] ڕادەی شێ بەپێی وەرزەکان و گۆڕانی پلەی گەرما گۆڕانی بەسەردا دێت. ڕادەی شێ لە وەرزی هاوین لەم ناوچەیەدا زۆر کەم دەبێتەوە، ئەمەش بەهۆی بەرزبوونەوەی پلەکانی گەرما و نەبوونی باران لە وەرزی هاویندا، بەڵام دواتر لە وەرزی بارانـدا جارێکیتر ڕادەی شێ بەرز دەبێتەوە. کەواتە ڕێژەی شێ لە هەوادا لە بازیان لە وەرزە بارانەویەکاندا دەگاتە بەرزترین ئاست و لە وەرزە گەرم و بێ بارانەکانیشدا دەگاتە نزمترین ئاست. [٤] بۆ نموونە بەرزترین ڕادەی شێ لە مانگی کانونی دووەمدا دەگاتە (٩٠°). لەکاتێکدا نزمترین ڕادەی شێ لە مانگی تەموز دەگاتە (١٥°).[٥]

لێرەوە دەتوانین بڵێین کە ڕادەی شێ لە ناوچەی توێژینەوەکەدا بە هیچ جۆرێ جێگیر نییە و لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکیتر و لە وەرزێکەوە بۆ وەرزێکیتر دەگۆڕێت.

---

١ ئاوێستا خالید محمد و هەوار تاهیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.
٢ ئاوێستا خالید محمد و هەوار تاهیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣.
٣ صالحة مصطفى عيسى، الجغرافية المناخية، الطبعة الآولى، ٢٠١٠، ص ١٠٦.
٤ د. عادل سعيد الراوي و د.قصي عبدالمجيد، المناخ الطبيعي، جامعة بغداد، ١٩٩٩، ص٣٨٩.
٥ بەڕێوەبەرێتی کەشناسی سلێمانی، داتای بڵاونەکراوە، ٢٧/٣/ ٢٠١٣.

چوارەم: دەرامەتی ئاو - سەرچاوەکانی ئاو

دەرامەتی ئاو لە ناحیەی بازیان لەسێ شێوەی سەرەکیدا بەدیدەکرێ ئەوانیش بریتین لە:

أ- دابارین

ب- ئاوی سەر زەوی

ج - ئاوی ژێر زەوی

أ- دابارین:

شێوەکانی دابارین بریتین لە " باران، بەفر، تەرزە "، دابارین سەرچاوەی سەرەکیی ئاوی ژێر زەوییە[1]. کە بۆ خواردنەوە و کشتوکاڵ وچالاکییەکانیتری دانیشتووان سوودی لێ وەردەگیرێ. بەگشتیی ڕێژەی دابارین لە بازیان ساڵانە لە(٦٥٠) ملم زیاترە، ئەم ڕێژەیەش لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکیتر دەگۆڕێت. هەروەها ڕێژەی دابارین لە وەرزێکەوە بۆ وەرزێکیتر وبەپێی بەرزی و نزمیی ڕووی زەویی ناوچەکەش دەگۆڕێت، بەجۆرێك لەوناوچانەی کە بەرزییان لە (١٠٠٠)م زیاترە، زۆرتر بەفر دەبارێت، لەکاتێکدا لە ناوچە نزمەکان زیاتر باران دەبارێت.[2]

ب- ئاوی سەر زەوی:

مەبەست لە ئاوی سەر زەوی سەرجەم ئەو ئاوانە دەگرێتەوە کە لەسەر ڕووی زەوی ڕێدەکەن. کە خۆی لە ڕووبارو دەریا و دەریاچە و چەمە

[1] ئاوێستا خالید محمد و هەوار تاهیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣.

[2] د. علی احمد غانم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٠.

وەرزیەکاندا دەبینێتەوە.[1]

بە گشتیی دانیشتووانی بازیان پشت دەبەستن بە ئاوی دەریاچەی دوکان وەك سەرچاوەی سەرەکیی ئاوی خواردنەوە هەروەها وەك سەرچاوەی سەرەکیی پشتی پێدەبەستن لە سەرجەم چالاکییەکانیتری ژیانی ڕۆژانەدا[2]. لە بازیان ڕووبار و دەریا بوونیان نییە، بەلاّم تەنها یەك چەم بەدیدەکرێت ئەویش بریتییە لە چەمی بازیان کە خەڵکی بازیان لێی سوودمەند دەبن وەك سەرچاوەی ئاوی سەر زەوی. ئەم چەمە لە باکورو ناوەڕاستی دەشتی بازیانە، چەمێکی هەمیشەییە کە کۆمەڵگای بازیان و ناوچەکانیتری دەوروبەری لێ سوودمەند دەبن، سەرچاوەکەی پێکدێت لە کۆی ئاوی کانیاوەکانی "گۆپاڵە، لازیان، کانی بەری، باینجان".

ج- ئاوی ژێر زەوی:

بریتییە لەو ئاوەی کەلە ژێر زەویدا پەنگی خواردوەتەوە و سەرچاوەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ دابارین. بە شێوەیەکی گشتیی بوونی ئاوی ژێر زەوی، بەندە بە ئاستی لێژیی ڕووی زەویی ناوچەکە و پێکهاتەی جیۆلۆجیی خاکەوە.

بوونی سەرجەم ئەم هۆکارانە یارمەتیدەر بوون بۆ ئەوەی خاکی بازیان دەوڵەمەند بێت بە ئاوی ژێر زەوی.[3]

ئاوی ژێر زەوی بایەخێکی گەورەی هەیە لە دابینکردنی پێداویستییەکانی دانیشتوانی بازیان. چونکە، باران بارین لە ناوچەی بازیان زیاتر وەرزییە، لەبەر ئەوە بەشی پێداویستییەکانی دانیشتووان ناکات، ئەمە لەپاڵ ئەوەی

---

[1] حسیم عوسمان و ئالان بەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤.

[2] ئازاد جەلال شەریف، سەرچاوەکانی دەرامەتی ئاو لە هەرێمی کوردستان، سەنتەری برایەتی، چاپی دووەم، هەولێر، ١٩٩٩، ل١٢.

[3] د. فەرەیدون کاکەی، داهات و ئەمنی ئاو لە هەرێمی کوردستان، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٢٠٠٦، سلێمانی، ٢٠٠١، ل٢٢.

ئاوی دەریاچەی دوکانیش بە تەنیا بەس نییە بەتایبەت لە وەرزی گەرماو کەم ئاویدا، بۆیە خەڵکی بازیان پەنا دەبەنە بەر بەکارهێنانی ئاوی ژێر زەوی. خاکی بازیان بڕێکی زۆر ئاوی ژێرزەویی تێدایە، بەهۆی پێکهاتەی جیۆلۆجی خاکەکەی و چینەکانی ژێرەوەی زەوییەکەی کە گونجاوە بۆ گلدانەوەی ڕادەیەکی زۆر لە ئاوی ژێر زەوی، هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوان لە ناحیەی بازیان نیشتەجێ بوون.[1] بەگشتیی ئاوی ژێر زەوی بە دوو شێوە دەردەکەوێ:

١- بەشێوەیەکی سروشتی وەك کانیاوەکان.
٢- بەشێوەیەکی مرۆیی (دەستکرد) وەك بیر و کارێزەکان.

لە بازیان کارێزو کانیاو بوونیان نییە، تەنها بیر هەیە، بەهەردوو جۆرکەیەوە ئەوانیش بیری ئێرتیوازی و بیری مالآنن (بیری دەستی).

بیرەکان:

بیر بریتییە لەو چاڵەی کە بەشێوەیەکی ستوونی بۆ مەبەستی سەرخستنی ئاوی ژێر زەوی بۆ سەر زەوی هەڵدەکەنرێت. یان هەڵکەندنی چاڵێکە لە زەویدا کە لە مەترێك کەمتر نییە لەسەر ڕووی زەوی دەست پێدەکات تاکو دەگات بە ئاوی ژێر زەوی.[2] لە بازیان بیرەکان سێ جۆرن کە بریتین لە "بیرە کەم قوڵەکان، بیرە قوڵەکان، بیری ئێرتیوازی".

- بیرە کەم قوڵەکان:

ئەم بیرانە قوڵییان دەگاتە کەمتر لە (٣٥)م لەو جۆرە بیرانەن کەلە

[1] د. عبدللە غفور، جوگرافیای کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی چوارەم، هەولێر، ٢٠٠٥، ل١١٤.

[2] د. ناهیدە جمال تاڵەبانی، دەرامەتی سەرچاوە ئاوییەکان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨، ل٨٣.

قولاّیی خاکەوە ئاو وەرناگرن، بڕی ئاوی ئەم بیرانە پەیوەندییان بە بڕی بارانەوە هەیە بەجۆرێ ئەگەر باران کەم بباریّت بڕی ئاوەکەیان کەم یان وشك دەکات، ئەم جۆرە بیرانە زیاتر لە مالاّندا هەیە.[1]

- بیرە قولّەکان:

ئەم بیرانە قولّییان لە (٣٥)م زیاترە و ئاو لە چینێکی ئاوییەوە وەردەگرن کە دەکەوێتە خوار چینی کونیلەداری زەوییەوە. ئەم بیرانە بە دەگمەن وشك دەکەن.[2]

- بیری ئیرتیوازی:

ئەم بیرانە هەلّکەندنی قولّیان بۆ دەکرێت تا دەگەنە گەنجینەیەکی ئاوی زۆر فراوان، بەشێوەیەك کە ئاستی ئاوی گەنجینەکە بەرزترە لە ئاستی لێدانی بیرەکە، بەمەش بیرەکە ئاو هەلّدەداتە سەر رووی زەوی بەبێ بەکارهێنانی هیچ ئامێرێ بەمەش دەگوترێت بیری ئیرتیوازی.[3]

لە ناحیەی بازیان ئەم جۆرە بیرە زۆر بەربلاّوە بە تایبەتی لەم چەند سالّەی دواییدا، کە بەکار دەهێنرێت بۆ خواردنەوە و کشتوکالّ و ئاژەلّداری و سەرجەم چالاکییەکانیتری ژیانی ڕۆژانەی دانیشتوانی ناوچەکە.

---

[1] ڕۆژان فەرەیدون عبدالرحمن، شیکردنەوەی جوگرافی بۆ پیس بوونی ئاو لە شاری سلێمانی، نامەی ماستەر پێشکەش بە کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان - بەشی جوگرافیا، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٨، ل٥٠-٥١، بلاّونەکراوە.

[2] ڕۆژان فەرەیدون عبدالرحمن، سەرچاوەی پێشوو ل٥٠-٥١.

[3] کامەران ئەحمەد حمە، داهاتی ئاو لە هەرێمی کوردستان، گۆڤاری سەنتەری لێکۆلّینەوەی ستراتیجی، ژمارە (٢)، ٢٠٠٢، ل١٦.

بەشی دووەم

دەروازەیـەکی مـێژووی بـــازیان

یەکەم: بازیان وەك ناوچەیەکی مێژوویی

ناوچەی بازیـان وەك هــەر بەشـێکیتری کوردســتان مێژوویـەکی دێرینـی هەیە، ئەو شوێنەوارو پاشماوانەی کە لەم ناوچەیەدا دۆزراونەتەوە بەڵگەی ئەم ڕاستییەن.

مـێژووی ئەم ناوچەیە تائێستا بە ڕوونی دیار نییـە و نازانرێـت بـۆ کـەی دەگەڕێتەوە، هەروەها ئەو قۆناغە مـێژووییانەش نازانرێت کامـانەن کەبەسـەر ئەم ناوچەیەدا هاتوون.

نووسین و توێژینەوەکان لەسەر ناوچەی بازیان زۆر کەمن، بەشێکی کەمی مێژووەکەی نەبێت تا ئێستا شتێکی ئەو تۆی لەسەر باس نـەکراوە، ئەوەشـی کەلەبەر دەستدایە تایبەت نییە بە مێژووی ئەم ناوچەیە، بەڵکو لـەناو ئـەو نووسین و توێژینەوانەدا باسـکراوە کـە بەگشـتی لـە مێـژووی کوردسـتان و ناوچەکەیان کۆڵیوەتەوە. بەڵام ئەوەی تا ئێستا گومانی تێدا نییە ئەوەیە کـە لەسەردەمی ئاشوورییەکانەوە تا ئێستا مێژووی ناوچەکە زانراوە.[1]

سەرەتا ناوچەی بازیان بەشێك بووە لە وڵاتـی (لۆلـۆ - زامـوا) کەلـەو سەردەمەدا پێی گوتراوە وڵاتی "داگارا" کە سەرکردەکەیان نـاوی "نـورداد" بووە.[2]

لەو سەردەمەدا ناوچەی (ئارابخا) واتە (کەرکوك) وڵاتی لۆلۆکـان بـووە، لە بەر نزیکیی کەرکوك لە بازیانەوە هەر بەم پێیە ڕەنگە ئەمە هۆکار بووبێ بۆ ئەوەی کە " لۆلۆکان " دەست بەسەر ناوچەی بازیانیشدا بگرن و بـبن بـە

---

[1] مشروع مسودة دليل الوحدات الاَدارية – العراق، الجزء الاَول، المحافظات الشمالية، محافظة سليمانية، بدون مؤلف و موقع الطبع و السنة، ص٩.

[2] فاضل قەرەداغی، مێژووی گەلی لۆلـۆ – دانیشـتوانی کـۆنی ناوچـەی پارێزگـای ئـەمڕۆی سلێمانی، لە بڵاوکراوەکانی ڕاگەیاندنی بزوتنەوەی ڕاپەرینی ئیسلامی، ١٩٩٨، ل٤٥.

حوکومڕانی ناوچەکە.[1]

ئەم زانیاریانە بەهۆی ئاشوور ناصر پاڵەوە "٨٨٣ - ٨٥٨" پ.ز دەستمان کەوتوون کە یەکێك بووە لە پادشاکانی ئاشوور.

ئاشوور ناصر پاڵ لەسەردەمی فەرمانڕەوایی خۆیدا لە هەزارەی یەکەمی پ.ز دا هێرشی کردۆتە سەر وڵاتی لۆلۆکان و توانیویەتی بازیان بخاتە ژێر فەرمانڕەوایی خۆیەوە.[2]

یەکەم هۆزی کورد کە لە بازیاندا نیشتەجێبوون هەمەوەندەکان بوون کە لە ساڵی (١٧٠٠)ز لە شاری سنەی کوردستانی ئێرانەوە هاتوونەتە ناوچەی بازیان و لە گوندەکانی " کلاشکەران – لازیان – سەرچاوە – بازیان " دا نیشتەجێبوون.[3]

هۆزی هەمەوەند بەردەوام لە هەوڵی پاراستن و بەرگریکردن لە ناوچەکەدا بوون لە دژی بێگانەو داگیرکەران، بە جۆرێك لە دوای بەهێزبوونی قەڵەمڕەویی بابانەکان و فراوانبوونی سنووری دەسەڵاتیان ناوچەی بازیانیش کەوتە ژێر دەستی فەرمانڕەوای بابانەکانەوە.لەماوەی دەسەڵاتدارێتی میرنشینیی بابان هۆزی هەمەوەندەکان بەردەوام هاوکارو یارمەتیدەری بابانەکان بوون، هەر لێرەوە هەمەوەندەکان بوون بە بەشێکی گرنگ لە لەشکری بابان و فەرمانڕەوایی ناوچەی بازیانیان پێ سپێردرا.ناوچەی بازیان هەتا گوندی چیمەن لە نزیك کەرکووك کەوتە ژێر فەرمانڕەوایی هەمەوەندەکان، ئەمەش بووە هۆی فراوانبوونی دەسەڵاتی هەمەوەندەکان و توانییان بە یەکجاری لە ناچەکەدا نیشتەجێبن.[4]

---

[1] محمد ئەمین زەکی، خولاسەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، چاپی نوێ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٦٧.

[2] محمد ئەمین زەکی، تاریخ سلێمانی وولاتی، چاپخانەی النجاح، بغداد، ١٩٣٩، ل٥-٦.

[3] دارا احمد کەریم بەگ، کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند، بەشێك لەمێژووی ڕزگاریخوازی گەلی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاو کردنەوەی موکریان، هەولێر، ٢٠٠١، ل٣٨.

[4] سەروەر ئەحمەد کەریم، چەند لاپەڕەیەکی شاراوە لە مێژووی کەریم بەگی فەتاح بەگی

لەڕووی شوێنەوارەوە، بازیان خاوەنی چەندین ئەشکەوتی مێژوویی دێرینە. وەك ئەشکەوتەکانی "چنارە" کە ژمارەیان نزیکەی (١٠) ئەشکەوتە.[١] هەروەها ئەشکەوتی " زەردەهاڵ " لە هورمزیار، لەگەڵ ئەشکەوتەکانی گوندی " چۆڵمەگ، ئەلاّ قولی، دەربەند سووتاو، ساتیار، پاڵە گەورە " هەروەها چەندین شوێنەواری مێژوویی دێرین لە گوندی لازیان دۆزراونەتەوە کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئاشوورییەکان بەو پێیەی کەپاشماوەی ئاشوورییان تێدایە.[٢]

لە گوندی هاڵەی حاجی ڕەشید پاشماوەی کۆمەڵێك شوێنەواری کۆن بەدی دەکرێت، لەوانە بوونی گۆڕستانێك کە گۆڕەکانی زۆر گەورەو کێلەکانی درێژن پێدەچێت ئەو گۆڕانە مێژووەکەیان بگەڕێتەوە بۆ سەردەمی فەتحی ئیسلامی کە بە گۆڕستانی (سێوە چواربرا) ناو دەبرێت. جگەلەوەش پاشماوەی چەندین قەلاّ و ئەشکەوت و شوێنەواریتر لە ناوچەی بازیان بەدی دەکرێن، لە نموونەی ئەو قەلاّیانەش وەك قەلاّی (ڕیحانە) لە گوندی باڕۆی هەروەها قەلاّکانی (سەرچاوە، گۆپاڵە، قەرەپتە، دەروێشان) لە تەپە شوانکارە.[٣]

دەربەندی بازیان:

لە ناحییەی بازیاندا ڕێرەوێکی مێژوویی بەناوبانگ هەیە پێی دەگوترێت "دەربەندی بازیان " یان "دەرگای بازیان". ئەم دەربەندە سروشتییە، بەلاّم ساڵی (١٨٠٥) ز. لە لایەن"عبدالرحمن پاشای بابانەوە " کە میرێکی میرنشینی بابان بووە، دەرگا بۆ ئەم دەربەندە دروستکراوە، بە مەبەستی

هەمەوەند، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، تەموزی ١٩٩٨، ل٩-١٤.

١ سەروەر ئەحمەد کەریم، چەمچەماڵ بەر لە مەملەکەتی ئاشوور تا حکومەتی هەرێم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل٣٦.

٢ مشروع مسوده دليل الوحدات الاداريه، المصدر السابق، ص ٩.

٣ بخشان عبدالله محمد، مسکوکه امویه من بازیان، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە (٨)، بەڕێوبەرایەتی گشتی شوێنەواری وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ١٩٩٨، ل٤٥.

پاراستنی ناوچەکە لە مەترسی و هێرشی دەرەکی. بەپێی هەندێ لە سەرچاوەکان شورای ئەم دەربەندە لە سەدەی (٩)ی پ.ز دا هەبووە، بەڵام بەردەوام دەسکاریکراوە و گۆڕانی بەسەردا هاتووە.[١]

لەڕووی مێژوویی و سیاسییەوە دەربەندی بازیان گرنگیی تایبەتی خۆی هەبووە، چونکە ناوچەیەکی ستراتیجی و پڕبایەخ بووە لە زۆربەی ئەو جەنگانەی کە لە کوردستان و ناوچەکەدا ڕوویان داوە، لەو جەنگانەش وەك: جەنگی نێوان (عبدالرحمن پاشای بابان و عوسمانییەکان) جەنگی نێوان (شێخ مەحموود و بریتانییەکان) جەنگی نێوان (سەفەوی و عوسمانییەکان) هەروەها جەنگی نێوان (هەمەوەند و عوسمانییەکان). [٢] دەروازەی دەربەندی بازیان هەر لە کۆنەوە سەنگەرێکی گرنگ بووە لە ستراتیجیەتی ئەو شەڕو شۆڕانەی کە بە درێژایی مێژوو لەم ناوچەیەدا ڕوویانداوە.[٣]

گرنگیی مێژوویی گەورەی دەربەندی بازیان لەو جەنگەدابوو کە لە نێوان هێزەکانی شێخ مەحمودی حەفید و سوپای بەریتانی لەساڵی (١٩٢٣)ز.دا لەم ناوچەیەدا ڕوویدا. لەم شەڕەدا، کە ناوی‌شەڕی (دەربەندی بازیان) ی هەڵگرتووە، بەهۆی نابەرامبەریی لە سوپا و چەك و تفاقی جەنگ لەنێوان هێزەکانی شێخ مەحمود و سوپای ئینگلیز، شێخ لە جەنگەکە دا سەر ناکەوێ و خۆیشی بەسەختی بریندار دەبێت و خۆی لە پاڵ تاشەبەردێکی گەورەدا حەشار دەدات - ئەو بەردە پێی دەگوترێت (بەردە قارەمان)، هەر بۆیە زۆر جار بە شەڕی دەربەندی بازیان دەگوترێت "شەڕی بەردە قارەمان".

---

[١] جەمال بابان، أصول أسماء المدن و المواقع العراقية، الجزء الأول، مطبعة المجمع العلمي الكردي، بغداد، ١٩٧٦، ص٢٩.

[٢] ئی بی سۆن، سلێمانی ناوچەیەك لە کوردستان، و.محمد امین حسین، چاپخانەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٤٤.

[٣] دارا احمد کەریم بەگ، کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند، بەشێك لە مێژووی ڕزگاری خوازی گەلی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریان، هەولێر ٢٠٠١، ل١١.

ئەم دەربەندە (٣٧) کم لە سلێمانی و (٦٤) کم لە کەرکووکـەوە دوورە، دەکەوێتە نێوان زنجیرە چیای هەنجیرە و زنجیرە چیای بازیانەوە، شوورای بۆ کراوە تا بناری هەردوو زنجیرە چیاکە.ئـەم دەربەنـدە لـە چەشـنی دیـوارێکی شـێوە بەردەلانییـــە بـــەجۆرێك درێژییەکـــەی (٣١)م و پانیەکـــەی (٢,٥)م و بەرزییەکەی لە ئاستی ڕووی دەریاوە (٤٠٠) پێیە. لەکۆندا لـە دەربەندەکـە دیوار و دەرگا هەبووە، بیری ئاوی تێدا بووە و خـانێکی وولاخ و نۆبەتچـی لێ بووە بۆ پاسەوانێتیی دەربەندەکە و باجگریشی لێ بووە.[1] زۆر لـە گەڕیـدەو مێژوونووس و جوگرافیناسەکان باسیان لە دەربەندی بازیان کردووە. کـۆنترین سەرچاوە لە سەر دەربەندی بازیـان بریتییـە لـە کتێبـی "نزهـەالقلوب" ی *حمدالله مستوفی, مستەوفی لـە کتێبەکەیـدا باسـی دەربەنـدی بازیـانی کردووەو بە "دەربەندی خەلیفە" ناوی بردووە.[2]

هەندێك لە مێژوونووسان پێیـان وابـووە کـە ئـەو شـوێنەوارە پاشمـاوەی پەرســتگایەکی ئــایینی زەردەشــتی بــووە. لــە کاتێکــدا هەنــدێك لــە مێژوونووسانی دیکـە ئـەو شـوێنەوارە بـەپاشماوەی پەرسـتگایەکی ئـایینی مەسیحی دەزانن. بە پێی ئەو دوو "درهەمە" بێت کە لە قـەڵای بازیـان لـە نێوان ساڵانی (١٩٨٧ - ١٩٨٨) ز.دا دۆزراونەتەوەو مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (٦٧)ك، ئەمە بەڵگـەی ئەوەیـە کـەوا کاتێـك فـەتحی ئیسـلامی گەیشتوەتە ئەم ناوچەیە، لـەو کاتـەدا بازیـان ئـاوەدان بـووە. لـە کاتێکـدا هەندێکیتر لە مێژوونووسان پێیانوایە لەم ناوچەیە قەڵایـەك هەیـە کـە لـە کۆنەوە دروستکراوە و ماوەتەوە تا سەردەمی عوسمانییـەکان و پێـی گـوتراوە

---

[1] جەمال بابان، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی چوارەم، دەزگای چاپ و پەخشی سـەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل١٠-١١.

* حمدالله مستوفی قزوینی (١٢٨١- ١٣٤٩) ز. مێژوونووس و جوگرافیا ناسێکی ئیسـلامی بە ڕەگەز فارسە.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز د. ئاکۆ شوانی، مامۆستا لە بەشـی مێـژوو - کۆلێـژی زانسـتە مرۆڤایەتیەکان لە زانکۆی سلێمانی، ١٠ /٦/٢٠١٣، سلێمانی.

"خانە کۆنەکە"[1] پادشای ئاشووری بە ناوی " ئاشوور ناصر پالّی دووەم " لە بارەی دەربەندی بازیانەوە دواوە بە" بابیت "یان "بابیتا" ناوی بردووە، کە بە مانای (دەرگا) دێت.[2]

گەڕیدەی ناسراوی بریتانی" کلۆدیۆس جیمس ریچ " باسی لە دەربەندی بازیان کردووە. ریچ سالّی (١٨٢٠) گەیشتە دەربەندی بازیان و تێبینی ئەوەی کردووە کە لە دەربەندەکەدا قەلاّیەکی بچووك هەبووە کە چەندین خانوو، سەکۆ، گومەز، بیری ئاو دەوریان داوە، ئەم شوێنەوارانە دەکەونە دەمی دەربەندەکەوە.[3]

هەروەها مێژوونووس "میرزا مهدی خان " لە کتێبی "مێژووی نادر شاە" دا کە بەزمانی فارسی نووسیویەتی باس لە دەربەندی بازیان دەکات وبە ناوی " ئاق دەربەند" ناوی دەبات، ئەم ناوە ناوێکی تورکییە بە مانای "تەنگەی سپی" یان "دەربەندی سپی" دێت، بۆیە وایان پێ گوتووە لەبەر ئەوەی ناوچەکە بەردەلاّنی سپی ڕووتەن بووە[4].

دەربەندی بازیان لە مێژووی عوسمانیەکانیشدا باسکراوە و ئەوان پێیان گوتووە "أيمان شاە بوغازی"واتە " گەرووی ايمان شاە " ئەمەش لەبەر ئەوەی کە سولّتان سلێمانی قانونی پیایدا تێپەڕیوە لە سالّی (٩٤١) ی کۆچیدا، بەلاّم هەندێکی تر لە تورکەکان بە دەربەندی بازیانیان گوتووە "دەمیر قاپو" واتە "دەرگای ئاسنین".[5]

---

[1] سەروەر ئەحمەد کەریم، چەمچەمالّ بەر لە مەملەکەتی ئاشوور تا حکومەتی هەرێم، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٦.

[2] فاضل قەرەداغی، مێژووی گەلی لۆلۆ، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

[3] کلۆدیۆس جیمس ریچ، گەشتی ریچ بۆ کوردستان، و.محەمەدحەمەباقی، چاپی یەکەم، تەورێز، ١٩٩٢، ل٦٢.

[4] جەمال بابان، أصول أسماءالمدن و المواقع العراقية، المصدر السابق , ص٢٩- ٣٠.

[5] عەبدولخالق قەرەداغی، بازیان و دەربەندی بازیان، کۆنترین مێژوو، گۆڤاری مێرگ، ژمارە (٣٢)، هەولێر، ٢٠٠٨، ل١٤-١٦.

میجەرسۆن لە کتێبەکەیدا باس لە دەربەندی بازیان دەکات و دەڵێ:دەربەندی بازیان لای کورد واتە "نیشتیمانی دۆڕاندن" چونکە هەر کاتێك کوردەکان لەم ناوچەیەدا ڕووبەڕووی دوژمنان بونەتەوە شکستیان بە دوژمن هێناوە.[1]

هەرچی کوردە بە دەربەندی بازیان دەڵێن "دەربەندە ڕووتە" یان "دەربەندە وشکە" ئەمەش لەبەر ئەوەی ناوچەکە ناوچەیەکی ڕووتەن و بێ ڕووەك و وشك و بێ ئاو بووە.[2]

ڕاو بۆچوونەکان سەبارەت بە ناوی بازیان:

بازیان وەك ناوچەیەك لە ڕۆژئاوای پارێزگای سلێمانی پێگەیەکی ستراتیجیی هەیە، چونکە کەوتۆتە نێوان شاری سلێمانی و کەرکوکەوە، هەروەها بە دەروازەیەکی سەرەکیی شاری سلێمانی دادەنرێت. ئەم ناوچەیە مێژوویەکی کۆنی هەیە و هەر لە دێر زەمانەوە بە تێپەڕبوونی قۆناغە مێژووییە جیاوازەکان ناوەکەی چەندین گۆڕانی بەسەردا هاتووە. بیروڕاکان زۆر جیاوازن سەبارەت بەوەی کە ناوی بازیان لە چییەوە هاتووە، لێرەدا ئاماژە بە هەندێ لەو ڕاو بۆچوونە جیاوازانە دەکەین.

کەریم زەند دەڵێت: وشەی بازیان لە (باسیان) یان (باسەوە) هاتووە کە هۆزێکی کورد بوون لە ناوچەی بازیان نیشتەجێ بوون، پاشان لەوێ نەماون و کۆچیان کردووە، بۆیە وشەی باسیان وردە وردە لەسەر زار گۆڕاوە و بووە بە بازیان.[3]

---

[1] میجرسون، رحلة متنكر الى بلاد ماوراء النهرين وكردستان، ترجمة: فؤاد جميل، الجزء الثاني، بغداد، ١٩٧١، ص٧٩.

[2] توفيق وهبی، سفرة من دربند بازيان الى ملة تاسلوجة، مطبعة معارف، بغداد، ١٩٦٥، ص١٠.

[3] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرێز م.کەریم زەند، یەك شەمە، ، ١٢/٥/٢٠١٣، سلێمانی.

جەمال بابان لە کتێبەکەیدا سەبارەت بەناوی بازیان پێیوایە ناوی بازیان وشەیەکە لەڕووی زمانەوانییەوە لە دوو بڕگە پێکهاتووە ئەوانیش (باز) کە بە واتای بازدان یان باڵندەی باز دێت، یان بە واتای هێلانە یان شوێنی نیشتەجێ بوون دێت بە زاراوەی هەورامی و زەنگەنە، واتاکەی بە واتای هێلانەی باڵندەی باز دێت.[1]

بۆچونێکیتر ئەوەیە کە خەڵکی ناوچەکە خۆیان پێیانوایە ناوەکە لە وشەی(با - زیان) وە هاتووە کە مانای ڕەشەبای زیاندار و بەهێزە، گوایە ناوچەکە بەو جۆرە بایە بەناوبانگ بووە.[2]

بۆ چونێکیتر ئەوەیە کە ناوی بازیان لە وشەی (بەرزیانەوە) هاتووە بە مانای بوونی گردی بڵند لە ناوچەکە دا. [3]

جەمیل ڕۆژبەیانی لەم بارەیەوە دەڵێت: (بازیان) و (لازیان) ناوی دوو هۆزی کورد بوون کەلە سەردەمێك لە سەردەمەکاندا لە بازیان نیشتەجێ بوون پاشان بەزۆر کۆچیان پێ کراوە بۆ یەمەن و لەوێ نیشتەجێ کراون. [4]

توێژەریش هاوڕایە لەگەڵ ڕایەکەی مەلا جەمیل ڕۆژ بەیانی، واتە پاڵپشتی هەمان بۆچونە سەبارەت بە ناوی بازیان.

دووەم: ناحیەی بازیان

لەسەدەی (١٧) دا و لەسەردەمی حوکمڕانیی میرنیشینی بابان میر (سولەیمانی کوڕی خان بداغ-١٦٦٩-١٦٩٩) ناوچەی بازیانی خستۆتە ژێر

---

[1] جەمال بابان، أصول أسماء المدن و المواقع العراقية، المصدر السابق , ص٢٧.

[2] کامیل حبیب بازیانی، بازیان، گۆڤاری بازیان، ژمارە (٣)، ناوەندی ڕۆشنبیری بازیان، ٢٠٠٨، ل٣٠.

[3] د. ئاکۆ شوانی، هەڵکەوتەی دەربەند و شەڕی دەربەندی بازیان، گۆڤاری چرکیان، ژمارە (١)، ناوەندی ڕۆشنبیری بازیان، ٢٠٠٦، ل١١.

[4] سەروەر ئەحمەد کەریم، چەمچەماڵ بەر لە مەملەکەتی ئاشوور تا حکومەتی هەرێم، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

ڕكێفی خۆیەوە.[1]

لـە سـاڵی (١٧٠٠) ز. دا بەشـێك لـە عەشـرەتی (هەمەوەنـد) كـە عەشرەتێكی گەورەی كوردە لە دەوروبەری شاری سـنەوە هاتونەتـە ناوچـەی بازیان و لەوێ نیشتەجێبوون و هەندێك دێیان ئاوەدان كردۆتەوە.[2]

بەڵام بەهۆی ئەو شەڕ و شۆڕانەی كـە بـەردەوام لـە نێـوان هەمەوەنـد و عوسمانییەكانـدا ڕوویانـداوە چـەندین جـار هەمەوەنـدەكان لـە ناوچـەكە دورخراوەنەتـەوە، بـەجۆرێ لـە مـاوەی (٥٠) سـاڵدا زیـاتر لـە (١٩) جـار هەمەوەندەكان لەم ناوچەیەدا دورخراونەتەوە و ئاوارە بوون.[3]

لە دوای ئەو شەڕ و وێرانكاریانەی كە لە بازیانـدا ڕوویانـداوە، میرێكـی میرنشینی بابان بە ناوی (زوڵاڵ بەگی بابان) كـە یـەكێك بـووە لـە دوانـزە سوارەی مەریوان، لە ناوچەكانی شارباژێرەوە هاتۆتە ناوچەی بازیان و یەكـەم كەس بووە كە بۆ جاری دووەم ئەم ناوچەیەی ئـاوەدان كردووەتـەوە و حـوكمی ناوچەكەی گرتۆتە دەست.[4]

مێژووی بە ناحیەبوونی بازیان بۆ یەكەم جار دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەردەمی بابانەكان، لە سەردەمی حكومەتی شێخ مەحمودی حەفیدیش ناحیـە بـووە و سەر بە قەزای ناوەندی سلێمانی بووە.[5]

سەرەتا بەڕێوەبەرایەتیی ناحیەی بازیان لە ساڵی (١٩٢٨) دا لە گونـدی

---

[1] تۆفیق قەفتان، مێژووی حوكمدارانی بابان لە قەڵاچوالان تا دروستكردنی شـاری سـلێمانی، چاپەمەنی سیدیان، مهاباد، بێ ساڵی چاپ، ل٦٦.

[2] جەمال بابان، أصول أسماء المدن و المواقع العراقیة، المصدر السابق , ص٢٩- ٣٠.

[3] باوكی ئاری، ئازایەتی و نەبەردی خێڵەكانی بازیان لە مێـژووی كـورددا، گۆڤـاری بازیـان، ژمارە (٣)، ٢٠٠٨، ل٣٢.

[4] چاوپێكەوتن لەگەڵ مامۆستا یەكی خانە نشینی دانیشتووی بازیان، لەدایك بـووی ١٩٣٩، چوارشەمە، ١٥/٥/٢٠١٣، سلێمانی.

[5] سمكۆ چنارەی، بازیان داوای بە قەزا كردنـی دەكـات، ڕۆژنامـەی كوردسـتانی نـوێ، ژمـارە (٤٧٤٨)، ١٧/١٢/٢٠٠٨، ل٨.

(مۆرتکه) له تەینالْ دامەزرا و یەکەم بەڕێوەبەری ناحیەی بازیـان لـە دوای هاتنی ئینگلیز و دروستبوونی حکومەتی پاشایەتی عێراق (محمود فقیێ محمد هەمەوەندی) بووە.[1]

بازیان لە سەردەمی شێخ مەحمودی حەفیددا گەشە کردنێکی باشـی بـە خۆوە بینیووە، بە تایبەت کاتێـك شـێخ مـەحمودی حەفیـد ژمارەیـەکی زۆر خەڵکی لە ناوچەکانی دەوروبەرەوە هێناوە بەمەبەستی کشتوکاڵ و ئـاژەڵ بـە خێوکردن لەم ناوچەیەدا نیشتەجێی کردوون.

هەروەها لە ساڵانی (٥٠) کاندا بەهۆی دروستکردنی بەنداوی دوکانـەوە چەند گوندێکی قـەزای دوکـان وەك گونـدی (تۆربـە) دانیشـتوانەکەی لـە دوکانەوە هێنران بۆ بازیان و لەویێ نیشتەجێ کران لەبەر ئەوەی گوندەکـەیان مەترسی ژێر ئاو کەوتنی هـەبوو، بـەم جـۆرە ژمـارەی دانیشـتوانی بازیـان بەردەوام لە زیادبووندا بووە.[2]

سەرەتا بەڕێوەبەرایەتیی ناحیەی بازیـان لـە (تـەینالْ) بـووە، تـا سـاڵی (١٩٨٧) لـەو کاتـەدا لـە سـنووری ناحیەکـەدا تـەنها (دوو قوتابخانـە و نەخۆشخانەیەك و مەرکەزێکی پۆلیس، مەرکەزی مدیریەتی ناحیەکە) وەکو فەرمانگەلە ناوچەی تەینالْ هەبوون.[3] ساڵی (١٩٨٨) حکومەتی عێراقـی بەڕێوەبەرایەتیی ناحیەی بازیانی لە ناوچـەی تەینالـەوە گواسـتەوە بـۆ نـاو سنووری بازیان، ئەمەش لەبەر ئەوە بـوو کـە حکومـەت ئۆردگـای بازیـانی دروستکرد و نزیکەی (٢٠٠٠) خێزانی کوردی لە گونـدەکانی کوردسـتان و بەتایبەت لە شارۆچکەی قـەلادزێوە بـۆ نـاو ئـەم ئۆردوگایـە بـە زۆرەملـێ ڕاگواست. هەر بۆیە لە دوای دروستکردنی ئۆردوگـای بازیـان و ڕاگواسـتنی

---

[1] ساڵنامەی سلێمانی ١٩٩٩، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٨.
[2] سالار ڕەفیـق حمـە، گەشـتێکی مێـژووی بـە بازیانـدا، گۆڤـاری بازیـان، ژمـارە (سـفر)، ١/٣/٢٠٠٧، ل٤.
[3] چاوپێکەتن لەگەڵ بەرێز م.ئەنوەر برزوحمە ڕەزا، ٥ شەمە، ٣٠ /٥/٢٠١٣، سلێمانی.

ئەو ژمارە زۆرەی خەڵك وا پێویستی دەکرد کەوا بەڕێوەبەرایەتیی ناحیەی بازیان لە سنووری تەینالەوە بگوێزرێتەوە بۆ سنووری بازیان و ئێستا کاری ئەو بەڕێوەبەرایەتیە لەوێ ئەنجام دەدرێ.[1]

بەڵام دوای ڕاپەرینی ساڵی (١٩٩١) و لە سایەی حکومەتی هەرێمی کوردستاندا ئێستا ناحیەی بازیان زۆر گەشەیکردووە و بەرەوپێشچووە، هەر لە زیادبوونی ژمارەی دام و دەزگا حکومی و فەرمانگەکان کە خۆیان لە چەندین دامەزراوەی فەرمیدا دەبیننەوە- وەك (قوتابخانە، نەخۆشخانە، کتێبخانە، شارەوانی، بەرگری شارستانی، فەرمانگەی کشتوکاڵ، فەرمانگەی ئاو ئاوەڕۆ، فەرمانگەی تاپۆ، فەرمانگەی کەشناسی، فەرمانگەی نفوس، بەڕێوەبەرایەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی ژینگەپارێزی، بەڕێوەبەرایەتی دابەشکردنی خۆراك، بەڕێوەبەرایەتی کارەبا، بەڕێوەبەرایەتی ئاسایش).

ئەمە لە پاڵ ئەوەی کە ناحیەکە لە ڕووی شێوازی خانوو و بیناوە زۆر گەشەیکردووە. خانوەکانی شێوازێکی نوێیان وەرگرتووە و تارادەیەك هاوشێوەی شێوازی خانووەکانی شارن، کە زۆر جیاوازن لەگەڵ شێوازی خانووی ساڵانی (٨٠) کان لە ناحیەکەدا.

لێرەدا ئاماژە بە ناوی هەندێك لەو کەسانە دەکەین کە بۆ ماوەیەك بەڕێوەبەری ناحیەی بازیان بوون.[2] ئەوانیش وەك:

- ئەنوەر عارف بەگ ساڵی ١٩٦٦.
- کریم محی الدین دگل ساڵی ١٩٧١.
- احمد ڕێبوار ساڵی ١٩٧٧.
- وعد خلیل احمد ساڵی ١٩٨٧.
- افراسیاب احمد برا محمد ساڵی ١٩٩٠.

---

[1] سالار ڕەفیق حمە، گەشتێکی مێژووی بە بازیاندا، سەرچاوەی پێشوو، ل٤.
[2] بەڕێوبەرایەتیی ناحیەی بازیان، تۆماری بلاونەکراوە، ١٦/٥/٢٠١٣، ٥ شەمە.

- فائق رسول اسماعيل ساڵی ١٩٩٢.
- بورهان رووف فقی محمد ساڵی ١٩٩٧.
- دانا نوری حمه علی ساڵی ٢٠٠١.
- زانا بهاالدين رچا ساڵی ٢٠٠٧.
- ئامانج محمد کەساس ساڵی ٢٠١١.
- رفعت فاتح رشيد ساڵی ٢٠١٣.

سێیەم: ئۆردوگای بازیان و ڕاگواستنی زۆرەملێ

مەبەست لە ئۆردوگا زۆرەملێکانی نیشتەجێبوون ئەو کۆمەڵگای نیشتەجێبوونانەن کە حکومەتی عێراق لە نێوان ساڵانی (١٩٧٣– ١٩٨٩) دا دروستیکردون بەمەبەستی کۆکردنەوە و دەسبەسەرداگرتنی دانیشتوانی گوندەکان تیایاندا. لە سەرەتای دەسپێکردن بە دروستکردنی ئۆردوگا زۆرەملێکان حکومەتی عێراقی دەیویست فۆرمێکی زانستیی(گەشەپێدان) ببەخشێت بە پرۆسەی دروستکردنی ئۆردوگاکان.[1]

ڕژێم بەو بیانووەی کە سیمای گوندەکانی کوردستان لەسەر بنەمای زانستی نین وبەجۆرێکن کە (بنکەی تەندروستی و تۆڕی ئاو و کارەبایان تێدانییە و دوورن لە سیمای شارستانی)، بۆیە پێویست بەوە دەکات کە ئۆردوگای مۆدێرن لەسەر بنەمای زانستی دروستبکرێن بۆ ئەوەی جێگەی گوندەکان بگرێتەوە.[2]

هەر بۆیە بۆ شەرعیەتدان بە ڕاگواستنی گوندنشینەکان و نیشتەجێکردنیان لە ئۆردوگاکاندا ڕژێم ڕاگواستنی گوندەکانی خستە

---

[1] محمد رووف عزيز، ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیولۆجیەکان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل١٠١.

[2] د.خليل اسماعيل محمد، انماط الاستيطان الريفي في العراق، بغداد، مطبعة الحوادث، ١٩٨٢، ص٣٩٤.

چوارچێوەیەکی "زانستییەوە" و بۆ ئەم مەبەستەش پلانێکی دانا بە ناوی (ریفۆرمی کشتوکاڵ) و لە ساڵانی (١٩٧٣ – ١٩٧٧) دا شەش کۆنگرەی کشتوکاڵیی سازدا بە مەبەستی چەسپاندنی بیرۆکەی دروستکردنی ئۆردوگاکان.[1]

ئەوە بوو بۆ یەکەم جار لە ساڵی (١٩٧٤) دا بیرۆکەکە خرایە بواری جێبەجێکردنەوە و چەند ئۆردوگایەك بە ناوی گوندی هاوچەرخەوە لە نزیك پارێزگای سلێمانی نەخشەیان بۆ کێشراو دەستکرا بە دروستکردنیان، بە تایبەت لەسەر ڕێگای سەرەکیی سلێمانی - کەرکووك، ئەوانیش بریتیبوون لە هەر پێنج ئۆردوگای (تاسڵوجە، ئەڵای، تەیناڵ، گۆپاڵە، تەکیە). حکومەتی عێراق بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە ئەو ئۆردوگایانە (گوندی هاوچەرخن) و بە مەبەستی گەشەپێدان و پێشکەوتنی شارستانی دروستکراون.[2] بەڵام لە بنەڕەتدا دروستکردنی ئۆردوگاکان بۆ نیشتەجێکردنی ڕاگوێزراوانی پارێزگای کەرکووك و قەزای خانەقین بوو.[3]

ئاشکرایە مەبەست لە دروستکردنی ئۆردوگا زۆرەملێکان گەشەپێدانی گوندەکان نەبوو چونکە:

یەکەم: گوندنشینەکان هیچ ئارەزوو و ڕەزامەندییەکیان لەسەر ئەم ڕاگواستنە نەبوو.

دووەم: گوندنشینەکان لە خاك و ئاوی خۆیان دوو خرانەوە و ماڵ و موڵکیان لێ زەوتکراو خەڵکی عەرەب لە جێگەیان نیشتەجێ کران.

ئۆردوگای بازیان وەك ئۆردوگاکانیتر بە بڕیاری حکومەتی عێراق لە

---

[1] د. ئازاد شێخانی، ئەنفال لە ناو چوار چێوەی قۆناغەکانی دروستکردنی ئۆردوگا زۆرە ملێکاندا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٤)، ٢٠٠٢، ل٤٣٧.

[2] مراد حەکیم محمد، ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی کورد لە عێراق لە سەردەمی دەسەڵاتی بەعسدا، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١٧٨.

[3] طه بابان، عالم الكرد المرعب، الطبعة الثانية، مطبعة شظان، سليمانية، ٢٠٠٢، ص٢٦٩.

ساڵی (١٩٨٨) دا دروستکرا و دانیشتوانی شارۆچکەی قەڵادزێی بۆ ڕاگوێزرا و لەوێ نیشتەجێکران. ژمارەی ئەو خێزانە ڕاگوێزراوانە (٤٧١٠) کەس بوو کە دابەشبوون بەسەر (٢٦٢٦) خێزاندا. لەم ئۆردوگایەدا سادەترین خزمەتگوزاری و ماف بۆ خەڵکانی نیشتەجێی ناو ئۆردوگاکە کە ئاو و کارەبا بوو دابین نەکرابوو، ئەم خەڵکانە ژیانێکی مەمرە و مەژی دەژیان لە ئۆردوگایەکی زۆرە ملێدا کە دوور بوو لە سەرجەم بەها مرۆییەکان.

لە ئۆردوگاکاندا خەڵکی لە پارچەیەك زەوی کە خانوویەکی سادەیان لەسەر دروستکردبوو هیچیتریان نەبوو، هەربۆیە خەڵکانی ناو ئۆردوگاکە بەردەوام لە تێکشکانی دەروونیدا دەژیان، لە پاڵ هەموو ئەم نەهامەتیانەشدا دەزگا ئەمنییەکانی حکومەتی عێراق فەرمانی گرتنیان دەردەکرد بۆ هەر کەسێك کە بێ مۆڵەت ئۆردوگاکەی بەجێهێشتایە یان سەر پێچی لە مەرجەکانی نیشتەجێبوون بکردایە. [(١)]

ئامانجی ڕژێم لە ڕاگواستنی زۆرە ملێی خەڵکی ناوچە و گوندەکانی کوردستان بریتی بوو لە تواندنەوەی میلەتی کورد و نەهێشتنی دابونەریتی کوردەواری، بە جۆرێك کە خەڵکانی ڕاگوێزراو بۆ ئۆردوگاکان بەهۆی دوورکەوتنەوەیان لە خاك و لە شوێنی نیشتەجێبوونی بنەڕەتیی خۆیانەوە سەرجەم دابونەریت و ترادیسیۆنە کۆمەڵایەتییەکانیان تێکشکاو گۆڕانیان بەسەردا هات، چونکە خەڵکی هەموو گوندەکان بە جیاوازیی دابونەریت و سروشتی تایبەتیی خۆیانەوە، کە هەریەکەیان خاوەنی وردەکولتووری خۆیان بوون خزێنرانە ناو ئۆردوگاکانەوە و بە ناچاری سەرجەم دابونەریت و ڕەفتارە جیاوازەکانیان لە بۆتەیەکدا توایەوە، ئەمەش جۆرێ لە کولتووری خولقاند کە دوور بوو لە دابونەریت و ڕەفتار و کولتووری ڕەسەنی خۆیان، ئەمەش دەیەها کێشە و گرفتی کۆمەڵایەتی لێکەوتەوە. [(٢)]

---

[١] محمد رووف عزیز، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٤.
[٢] یوسف دزەیی، ئەنفال، کارەسات و ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١، ل٢٢٦.

دروستکردنی ئۆردوگا زۆرەملێکان و ڕاگواستنی کوردی ناوچەکانیتر بۆ ئۆردوگاکان، کۆمەڵێ گرفت و کێشەی گەورەی لە ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی دانیشتواندا بەجێهشتووە - لە گرنگترین ئەو گرفتانەش:

١- ئامانجی سەرەکیی شاڵاوەکانی ڕاگواستن لە ناوبردنی گەلی کورد و بە عەرەب کردنی قۆناغ بە قۆناغی خاکەکەی بوو لەلایەن ڕژێمی عێراقەوە، لەلایەکی ترەوە گورزێکی کوشندە بوو بۆ ئەو سەردەمەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد، چونکە دانیشتوانی دابڕی لە شۆرش و لە چەند ئۆردوگایەکی دیاریکراودا کۆیکردنەوە کە بەتەواوی دەسەڵاتی ئەمنی و سەربازی تیایدا زاڵ بووە.

٢- گۆڕانێکی ژینگەیی (سروشتی و مرۆیی) لە ژیانی گوندنشینەکاندا داهێنا، بۆیە دووچاری چەندین کێشەی کۆمەڵایەتی و دەروونی بوونەوە، بە تایبەتی لەبەر ئەوەی ناوچەکانی پێشوویان بە تەواوەتی لێیان قەدەغە کرابوو، ئازادیش نەبوون لە هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێ بوونیان، هەروەها بەهۆی بڵاوبوونەوەی بێکاری لە نێوان دانیشتوانی ئۆردوگاکاندا هەندێ لە گەنجەکانیان چوونە پاڵ ڕیزی جاشەکان و دابڕان لە هێزی پێشمەرگەو بزوتنەوەی شۆڕشگێڕیی کورد.

٣- تاکە سەرچاوەی خۆراکی دانیشتووان، یارمەتییە خۆراکیەکانی مانگانەی حکومەت بوو، واتە دەسەڵات بە شێوەیەکی ڕەها کۆنترۆڵی باری گوزەرانی دانیشتوانی ئۆردوگاکانی کردبوو، ئەم خاڵەی وەك هێزێکی گوشار بەکار دەهێنا بۆ جێبەجێکردنی سەرجەم ئامانجە شۆڤێنییەکانی خۆی.

٤- گەورەترین کێشە نەبوونی خزمەتگوزاریەکان بوو وەك (ئاو - کارەبا - تەندروستی - پەروەردە - ڕێگاوبان) لە نێوان دانیشتوانی ئۆردوگاکاندا دروست بوو، چونکە حکومەتی عێراق کەمترین خزمەتگوزاری پێشکەش دەکردن.

٥-   هەموو ئۆردوگاکان و ئۆردوگای بازیانیش لە ناوچەی دەشتەکان و لە نزیك ناوەندی شارەکان لەسەر ڕێگاکانی هاتووچۆ دروست دەکران، ئەمەش بەمەستی کۆنترۆڵکردنی دانیشتوانەکەی لە کاتی ڕوودانی هەر جۆرە خۆپیشاندان یان ڕاپەڕینێ لە دژی حکومەت.

٦-   دروستکردنی ئۆردوگاکان کێشە و گرفتی ئابووریی لێکەوتەوە، کە بووە هۆی ڕووخانی ژێرخانی ئابووریی گوندنیشینەکان، بە جۆرێ ئەگەر سەرنجی ژیانی ئەو گوندنشینانەمان بدایە لە پێش شاڵاوەکانی ڕاگواستنیان بۆ ئۆردوگاکان ئەوا تێبینی ئەوە دەکرا کە هەریەك لەو گوندنشینانە خاوەنی ماڵ و موڵك و مەڕو ماڵات و زەوی کشتوکاڵی خۆیان بوون، بەلام لە دوای شاڵاوەکانی ڕاگواستن، سەرجەم ماڵ و موڵك و سامانەکەیان لە دەست چوو بە جۆرێك ئەوەی کە لە ماوەی دەیان ساڵی خێزانیدا بە دەستیان هێنابوو، لە دەستیاندا و هاتنەوە ژێر خاڵی سفر. هەروەها گەنجەکانی ناو ئۆردوگاکان ناچاربوون بۆ دابینکردنی بژێوی ژیان پەنا ببنە بەرکاری کرێکاری و دووربکەنەوە لە پیشەی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری، ئەمەش کاریگەرییەکی زۆر خراپی هەبوو لەسەر بارودۆخی دەروونی خەڵکی ئۆردوگاکان.

٧-   ئۆردوگاکان لەسەر خاکی کشتوکاڵی بەپیتی ناوچەکە دروستکراون بەتایبەت ئۆردوگای (بازیان) بەمەش جۆرێ لە ئاستەنگی دروستبوو لەبەردەم ئەنجامدانی کاری کشتوکاڵیدا لە ناو ئۆردوگاکاندا، چونکە ڕژێم خاکە کشتوکاڵیەکەی بۆ نیشتەجێکردن تەرخانکرد بوو.(١)

لەئەنجامی دروستکردنی ئۆردوگای زۆرە ملێی بازیان گۆڕانکارییەکی گەورەو ڕیشەی لە بنیادی کۆمەلایەتی کۆمەڵگای بازیاندا ڕوویدا.لەئەنجامی تێکەلاوبوونی چەندەها کولتووری نامۆ بەیەك، ئەمەش لە ئەنجامی ڕاگواستنی خەڵکی لە چەندەها ناوچەی جۆر بە جۆرەوە بۆ ئۆردوگای بازیان،

---

١ یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٩.

بەمەش وردە کولتووری هەریەك لەو ناوچە جیاوازانە لە بۆتەیەکدا توایەوەو خەڵکی ناو ئۆردوگاکە ڕووبەڕووی تێکشکانێکی گەورەی دەروونی و کۆمەڵایەتی بونەوە دەرەنجامی ئەمەش چەندەها گرفت و کێشەی گەورەی کۆمەڵایەتی خولقاند لە کۆمەڵگای بازیاندا.

بەشی سێیەم

بنیادی کۆمەڵایـەتیی کۆمەڵگای بـازیان

بنیادی کۆمەلایەتی

بنیادی کۆمەلایەتی بریتییە لە کۆمەڵێك سستێمی ڕێکخراو. سستێمی کۆمەلایەتیش بریتییە لە جۆرێك لە پەیوەندیی ڕێکخراو، کە کۆمەڵێك لە ڕەفتارو بەهاو پێوەری پیادەکراو لە خۆ دەگرێت بۆ دابینکردنی پێداویستییە بنەڕەتییەکانی ئەندامانی کۆمەڵگا.[1]

سستێمی کۆمەلایەتیی کۆمەڵێك دابونەریت و پابەندبوون و کارلێکی کۆمەلایەتیی ئاساییە لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگادا، کەلە پەیوەندیی و ئالوگۆڕی بەردەوامدان لە چوارچێوەی کولتوورێکی دیاریکراودا. بە مانایەکیتر، سستێم پێکدێت لە کۆمەڵێك نەسەقی کۆمەلایەتیی تەواوکار و یەکگرتووی ڕێکخراو.[2] وەك سستێمی (هاوسەر گیری، خێزان، پەروەردە، مولکداریتی، بەرهەم هێنان)... هتد.

(رادکلیف براون) پێیوایە کە بنیادی کۆمەلایەتی تۆڕێکە لە پەیوەندیی کۆمەلایەتی کە تاکەکانی کۆمەڵێکی دیاریکراو پێکەوە دەبەستێتەوە لە بارودۆخێکی دیاریکراودا لە کۆمەڵگادا. کەواتە، هەر لێرەوە دەتوانین بڵێین بنیادی کۆمەلایەتی تۆڕێکی ئالۆزە لە پەیوەندیی کۆمەلایەتی هەروەها ڕێکخستنی تاکەکانە لە چوارچێوەی ئەو پەیوەندییە ئالۆزەدا.[3]

هەرچی بنیادی کۆمەلایەتیی کۆمەڵگای بازیانە، پێکهاتووە لە کۆمەڵێك

---

[1] د.سەمیرە، فەرهەنگی زاراوەی کۆمەڵناسی، و.خەسرەو میراودەلی، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٩، ص١٧٩.

[2] د.شاكر مصطفى سليم، قاموس الانثروبولوجيا، الطبعة الآولى، جامعة الكويت، ١٩٨١، ص٩٠٣.

[3] د. وسام العثمان، المدخل الى الانثروبولوجيا، الطبعة الآولى، دار الاهالي للطباعة و النشر، دمشق، ٢٠٠٢، ص٨٧.

ستتێم کە شێوازی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا پیشاندەدەن و کاردەکەن بۆ چەسپاندن و بەردەوامبوونی کۆمەڵگا و بەدەسهێنان و پڕکردنەوەی پێداویستییەکانی تاك و ڕێکخستنی پەیوەندییەکان لە چوارچێوەی کیانێکدا.پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای بازیان پێکهاتەیەکی عەشایەری و خێڵەکییە و یەکێکە لەو ناوچانەی کە زۆرترین عەشرەت و خێڵی تێدایە. هەرچەندە ئێستا عەشرەتگەرایی لە ناوچەکەدا بەگشتی وەك جاران توند نییە و بەرەو کاڵبونەوە دەڕوات، بەڵام لە هەندێ کات و شوێندا ڕۆڵی خۆیی هێشتا لەدەسنەداوە.

یەکەم: شێوازی ژیان لە کۆمەڵگای بازیان

هەر کۆمەڵگایەك شێوازی ژیانی تایبەت بەخۆی هەیە کە دامەزراوە لەسەر سستێمە کۆمەڵایەتییەکەی. کولتووریش وەکو سەرەکیترین و کاریگەرترین کۆڵەکەی ئەو سستێمە، ئەرکی بەڕێوەبردن و چاودێریکردن و کۆنترۆڵکردنی دەگرێتە ئەستۆ.

شێوازی ژیان، واتە چۆنییەتی بەڕێوەچوونی ژیانی ڕۆژانە و ئاسایی ئەندامانی کۆمەڵگا بەگشتی – ئەوەش کولتوور بڕیاری لەسەر دەدات. بۆیە، لەم ڕوانگەیەوە، شێوازی ژیان و کولتوور هەمیشە هاومانان، چونکە" کولتوور واتە شێوازی ژیانی ئەندامانی ئیتنۆس کە بەهۆی توخمە کولتوورییە مادی و مەعنەوییەکانەوە فەراهەم دەبێت. کولتوور بریتییە لە کۆی هەموو ئەو دەسکەوت و داهێنانە مادی و مەعنەوییە جێگیرانەی کە دەور دەبینن لە بەڕێوەبردنی ژیانی ڕۆژانەی ئەندامانی ئیتنۆسدا. [1]

لێرەدا، بۆ ئاشنابوون بە شێوازی ژیانی خەڵکی کۆمەڵگای بازیان، دەبێ

---

[1] د. ڕەشاد میران، ئیتنۆگرافیاو یەکێتی ئێتنیکی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩، ل١٣.

بزانین ئەم کۆمەڵگایە سەر بە چ سستێمێکی کۆمەڵایەتییە: شارستانی، دەرەبەگی، خێڵایەتی...؟

پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر چ بنەمایەکن: خزمایەتی، خێڵایەتی، ئابووری، سیاسی... ؟

وەڵامی ئەم پرسیارانەش بە ڕادەیەکی زۆر جۆر و ئاستی بوارەکانیتری ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای بازیان ڕووندەکەنەوە، وەك: ڕۆشنبیری، پەروەردە، تەندروستی...و لەهەمان کاتدا جۆر و هەندێ لە توخمە کولتوورییەکانی ئەم کۆمەڵگایەمان بۆ دەخەنە ڕوو.

دەبێ ئەوەش بڵێین کە بازیان، بەشێکە لە کۆمەڵگای کوردی، بێگومان، خەڵکەکەی هەمان کولتووری کوردیی گشتی پەیڕەو دەکەن. بەڵام ئێمە لە میانەی ئەم توێژینەوە مەیدانییەماندا ڕەنگبێ بتوانین جۆرێك لە وردە کولتوور لەم کۆمەڵگایەدا هەڵێنجین کە تایبەتمەندییەکی پێ ببەخشێت — ئەمەش دەوەستێتە سەر سەرنجدانی ڕاستەوخۆی توێژەر و وەڵامی چاوپێکەوتووان لە بازیان.

دووەم: پەیوەندیی کۆمەڵایەتی (خێزان، خزمایەتی، هاوسەرگیری)

پەیوەندیی کۆمەڵایەتی: (دەزگای کۆمەڵایەتی)

بریتییە لە تۆڕێك لە پەیوەندی کە تاکەکان لەناو کۆمەڵگادا پێکەوە دەبەستێتەوە، پەیوەندیی کۆمەڵایەتی بەدیدەکرێت لە چوارچێوەی خێزان و خزمایەتی و سەرجەم دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکانی تری ناو کۆمەڵگادا.(1)

پەیوەندیی کۆمەڵایەتی لە نێوان دانیشتوانی ناحیەی بازیاندا زۆر بەتین و فراوانە، بە جۆرێك کە لە خۆشی و ناخۆشیدا خەڵکی ناوچەکە پێکەوەن،

---

[1] ملیحة عونی القصیر و د. معن خلیل عمر، المدخل الی علم الاجتماع، جامعة بغداد، ١٩٨٦، ص ٧١.

هەتا ئێستاش دیاردەی هەرەوەزی و یارمەتیدانی یەکدی و هاوکاری لە نێوانیاندا بڵاوەو زۆریش یەکگرتوون. کێشە و ناخۆشی لە نێوانیاندا زۆر بە کەمی ڕوو دەدەن، بە جۆرێك هەتا ئێستا لە ناو خێڵ و تیرەو بنەماڵەکانی ئەم ناوچەیەدا زۆر کەم شەڕ و ئاژاوە و ناکۆکی ڕوویداوە، ئەگەر ناخۆشیەکی بچوکیش هەبووبێت ئەوا لە ناو خۆیاندا لەڕێگای سوڵحی عەشایەرییەوە چارەسەریانکردووە و هەموو پێکەوە بەردەوام لە هەوڵی یارمەتیدان و هاوکاریکردنی یەکتردان لە پێناوی ئاشتی وئاسایش و خۆشگوزەرانی کۆمەڵگاکەیاندا.

دەتوانین بڵێین، ژیانی کۆمەلاَیەتی لە کۆمەڵگای بازیان پێکدێت لە (خێزان، بنەماڵە، خێڵ). هەریەك لەمانە پەیوەندیی توندوتۆڵیان پێکەوە هەیە و تەواوکەری یەکترن. هەرچی پەیوەندییە کۆمەلاَیەتییەکانە لەکۆمەڵگای بازیان، ئەوا بەجۆرێکی سەرەکیی لەسەر بنەمای خزمایەتی و هاوسەرگیریی و تارادەیەکیش لەسەر بنەمای خێلاَیەتی دامەزراون.پێکهاتەی کۆمەلاَیەتی لە کۆمەڵگایەکی وەك کۆمەڵگای بازیاندا لەسەر بنەمای خزمایەتی و خێلاَیەتییە، بەجۆرێك کە زۆربەی هەرەزۆری تاکەکانی لە پەیوەندییەکی خوێنی و خزمایەتیدان. بەو پێیەی کە سەرەتاو دەسپێکی هەموو پەیوەندییەکان دەگەڕێتەوە بۆ پەیوەندییەکانی ژن و ژنخوازی، واتە لە دروستکردنی خێزانێکی بچوکەوە دەسپێدەکات و پاشان بەتێپەڕبوونی کات گەشە دەکات.

کەواتە هەر لێرەوە دەتوانین بڵێین پەیوەندییە کۆمەلاَیەتییەکان لەڕێگەی هەریەك لەخێزان، خزمایەتی، هاوسەرگیری - یەوە دروست دەبن. کە دواتر ئاماژە بە هەریەکێکیان دەکەین.

أ - خێزان:

خێزان بچوکترین یەکەی کۆمەڵایەتییە لە کۆمەڵگادا کەپێکدێت لە دایك و باوك و منداڵەکانیان.[1] هەروەها گرنگترین یەکەی کۆمەڵایەتییە، سەرەکیترین ڕەگەزە لەپێکهێنانی بنیادی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگادا بەتایبەت لە ژیانی کۆمەڵگا سەرەتایی و دواکەوتووەکاندا، .[2] خێزان هەمیشە پابەندە بە یاسای سێکسی قەدەغەکراو بە جۆرێك کە ڕێگە نادات بە پەیڕەوکردنی هیچ جۆرە ڕەفتارێکی سێکسی لە نێوان ئەندامەکانیدا، تەنها لە نێوان ژن و مێردا نەبێت.[3]

خێزان وەك یەکەیەکی کۆمەڵایەتی چەندەها ئەرکی گرنگی هەیە- لەوانە ئەرکی (بایۆلۆژی، کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری، ئایینی، پەروەردەیی)... هتد.[4]

خێزان یەکەم دامەزراوەی کۆمەڵایەتییە کە تاك پشتی پێدەبەستێ لە ڕوانگەی (ئاڵوگۆڕی خۆشەویستی، زاوزێ، پارێزگاریکردن، پەروەردەکردن، خۆشگوزەرانی، ئارامی، دیاریکردنی پێگەو پلەوپایەی کۆمەڵایەتی بۆ ئەندامەکانی)... هتد.

توێژینەوەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە مرۆڤ سەرەتای ژیانی کۆمەڵایەتیی خۆی لە خێزانەوە دەسپێکردووە، چونکە خێزان ئەو یەکە کۆمەڵایەتییەیە کە دەتوانێت پێداویستییە (ماددی و نامادی) ییەکان بۆ مرۆڤ دابین بکات.

---

[1] د.قيس النوري ،الانثروبولوجيا الحضرية بين التقليد و العولمة ، مطبعة اربد ، عمان ، ٢٠٠١ ، ص٩٤ .

[2] *Conrad Phillip Kottak , Anthropology , The exploration of Human Diversity , Eleven Edition, new york* , 2006 , p.389

[3] د.قيس النوري، ما الانثروبولوجيا، دار الشؤون الثقافية و النشر، بغداد، ١٩٨٦، ص٦٢.

[4] د.قيس النوري، مدخل الى علم الانسان، دار الكتب للطباعة و النشر، جامعة الموصل، ١٩٨٣ , ص ١١٦- ٢٢٠.

هەروەها بەهۆی خێزانــەوە پەیوەنــدیی کۆمەڵایــەتیی زۆر بــەهێز لــە نێــوان ئەندامانیدا دروست دەبــێ و بــە تونــدی پێکــەوە دەبەســترێنەوە، هــەر ئــەم فاکتەرەیە وایکردووە خێزان تایبەتمەندییەکی ئەوتۆی هەبێت کە جیاواز بێت لە سەرجەم یەکە کۆمەڵایەتییەکانیتر لە کۆمەڵگادا[1].

خێزان لە بازیان:

بەپێی سەرەنج و تێبینییەکانی توێژەر، بنــەمای پێکهێنــانی خێــزان لــە بازیان، وەك هەر کۆمەڵگایەکی ڕۆژهەڵاتی بەگشتی و کۆمەڵگای کوردی بە تایبەتی، بریتییە لەسستێمی هێڵی باوکایــەتی. خێــزان گــرنگترین یەکەیــە لەپێکهێنانی بنیادی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای بازیاندا و بچوکترین یەکــەی کۆمەڵایەتییە کە پێکدێت لە دایك و باوك و منداڵەکانیان، ئــەم چەشــنەی خێزان پێی دەگوترێت خێزانی سادە (العائلة البسیطة —Simple Family)، یان خێزان پێکدێت لە ژنێــك و پیاوێــك و خێزانــی منداڵــەکانیان کــە هــەموو پێکەوە لە یەك شوێندا دەژین - ئەم شێوە خێزانە پێــی دەگوترێــت خێزانــی درێــژکراو (العائلــة الممتــدة —Extended Family).یــان خێــزان پێکــدێت لــە هاوسەرگیریی پیاوێك لەگەڵ زیاتر لە ژنێك، یان هاوسەرگیریی بێوەژنێك بــە منداڵەکانیەوە لەگەڵ پیاوێکیتردا، ئەم شێوەیە لــە خێــزان پێــی دەگوترێــت خێزانی لێکدراو (العائلة المرکبة—Complex Family). [2] خێزانی بچووك لــە بازیاندا بە شێوەیەکی بەرچاو بەدیدەکرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ باشــبوون و گەشەکردنی گــوزەران و ئاســتی بــژێویی خــەڵکی ناوچــەکە لــە لایــەك و بەرزبوونەوەی ئاستی هوشــیاریی دانیشــتوانی ناوچــەکە لەلایــەکیترەوە، کــە

---

[1] عزت فتاح حمةصالح، ابلاخ، دراسة انثروبولوجية (غير منشورة)، اطروحة قدمها الى مجلس كلية العلوم الانسانية في جامعة السليمانية، ٢٠١٢، ص٩٦.

[2] لوسي مير، مقدمة في الانثروبولوجيا الاجتماعية، ترجمة د. شاكر مصطفى سليم، الطبعة الثانية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣، ص ٤١٤.

وایکردووە کوڕ لە دوای ژنهێنان لە ماڵی باوکیدا نەمێنێتەوەو بە جیا لە ماڵێکی سەربەخۆدا ژیان بگوزەرێنێت. بەڵام بە گشتی، لەڕووی ژمارەی ئەندامانی خێزانەوە، زۆربەی هەرە زۆری خێزانەکانی بازیان خێزانی مام ناوەندن، واتە ناوەندی ژمارەی ئەندامەکانیان لە (٥) سەرخێزان تێناپەڕێت، بەڵام بەپێی تێبینییەکانی توێژەر ناوەندی ژمارەی خێزانەکانی بازیان لە(٥) سەر خێزان زیاترە. نموونەی هەریەکە لە خێزانەکانی درێژکراو و لێکدراو لە کۆندا لە بازیاندا زۆر باوبوون، بەڵام لە ئێستادا، وەکو دواتر دەردەکەوێت، بەدەگمەن بەدی دەکرێن. بەگشتی، سەرجەم جۆرەکانی خێزان خاوەنی هەمان ئەرکن کە بریتییە لە ئەرکی (وەچە خستنەوە لە پێناو بەردەوامبوونی کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا، دابینکردنی پێداویستییە مادی ونامادییەکان بۆ ئەندامانی خێزان، پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی، ئەرکی ئابووری، ئەرکی ئایینی، پەروەردەکردن)...[1] خێزان لە کۆمەڵگای بازیان دەزگای یەکەمین و هەرەسەرەکییە لە پرۆسەی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتیدا، دەوری هەرەباڵای هەیە لە پەروەردەکردنی منداڵ و فێرکردنی بە دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان و بیروباوەڕو سرووتە ئایینییەکان و ڕێزگرتن لە خێزان و پارێزگاریکردن لێی لەگەڵ سەرجەم ئەو شتانەی کە گرنگن بۆ بەدیهێنانی ڕەزامەندیی کۆمەڵگا و خۆ گونجاندن لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتیدا.

لە سەرجەم خێزانەکانی بازیاندا، کە ژمارەیان (٣٦٢٢) خێزانە، بەپێی نموونەی چاوپێکەوتنەکانمان، گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە ڕێژەی هەرەزۆری خێزانەکانی بازیان لە جۆری خێزانی سادەن.لەکاتێکدا کە خێزانی ئاڵۆز بەهەردوو شێوەکەیەوە (درێژکراو، لێکدراو) زۆر بە کەمی لەناوچەکەدا بەدیدەکرێن.بەڵام لە ڕووی قەبارەو ژمارەی ئەندامانی خێزانەوە زۆربەی

[1] بوتومور، تمهيد في علم الاجتماع، ترجمة محمد الجواهرى وآخرون، دار المعارف بمصر، الطبعة الثالثة، ١٩٧٨، ص ٢٠٦-٢٠٨.

خێزانەکانی بازیان ژمارەیان مام ناوەندە و دەگاتە شەش سەرخێزان، ئەمەش تارادەیەك دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە خەڵکی ناوچەکە بە گشتی عەشایەرن و لەژێر کاریگەریی کولتووری خێڵەکیدان. منداڵی زۆریش یەکێکە لە دیاردە باوەکان لە کولتووری خێڵەکیدا.

لەم بارەیەوە دانیشتوویەکی بازیان بۆمان دوا و گوتی: (خێزانەکانی بازیان بە گشتی منداڵیان زۆرە، ئەمەش وایکردووە ژمارەی ئەندامەکانیان زۆر بن، بەلاّم کەمەکەمە خەڵکانێکیش لە ناوچەکەدا هەن کە منداڵیان کەمەو ژمارەی منداڵەکانیان لەدوو منداڵ تێناپەڕێت.ئەو خێزانانەش ئەوانەن کە هەریەك لە ژن و پیاوەکە فەرمانبەرن و کاتی زۆریان نییە بۆ منداڵ بەخێوکردن، هەروەها لە ڕووی ئابووریشەوە داهاتیان سنووردارە و توانای بەخێوکردنی منداڵی زۆریان نییە).[1]

لەڕووی موڵکدارێتییەوە زۆربەی خێزانەکانی بازیان خاوەنی خانووی موڵکی خۆیانن و بەشێوەیەکی سەربەخۆ و لەخانوویەکی تایبەت بە خۆیاندا دەژین. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ باشیی ئاستی ئابووریی خەڵکی ناوچەکە لە لایەك و هەرزانیی نرخی خانوو و زەویی نیشتەجێبوون لەلایەکیترەوە، بەجۆرێك کە خەڵکی ناوچەکە لە توانایاندا هەیە ببنە خاوەنی خانوو یان زەویی نیشتەجێبوونی تایبەت بە خۆیان، بۆیەش ڕێژەی کرێ نشین لە ناوچەکەدا زۆر کەمەو ئەگەر هەشبن ئەوا کەسانێکن کە عەرەبن یان خەڵکی ڕۆژهەلاّتی کوردستانن و لە بازیان نیشتەجێبوون.بۆ زانیاریی زیاتر دانیشتوویەکی بازیان بەم جۆرە بۆمان دواو گوتی: (ئاستی ئابووریی خێزانەکانی بازیان مامناوەندە و زۆربەی زۆری خێزانەکانی بازیان خاوەنی خانووی موڵکی تایبەت بە خۆیانن، ئەمەش وایکردووە کە هەر خێزانێك لە

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، فەرمانبەر لە شارەوانی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٨، ، خێزاندار، ٢٠١٣/٩/٢٨، کاتژمێر ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

خانوویەکی تایبەت بە خۆیدا بژی، دوور لە ماڵی باوان و کەسوکاری. زۆر کەمن ئەو خێزانانەی لەگەڵ خزم و کەسوکار و ماڵە باوانیاندا دەژین، ژمارەیان کەمە ولە چەند خێزانێك تێناپەڕێت. ئەو خێزانانەش کە بەم جۆرە دەژین کەسانی هەژار و نەدارن، توانای کڕینی خانووی موڵکی تایبەت بە خۆیانیان نییە، بۆیە ناچارن لەگەڵ ماڵی باوك و کەسوکاریاندا بژین). [(١)]

بەپێی سەرنج و تێبینییەکانمان و ئەنجامی چاوپێکەوتنەکانمان لەگەڵ خەڵکی ناوچەکەدا، بۆمان دەرکەوت کە ئاستی ئابووریی خێزانەکانی بازیان بەگشتی مامناوەندە. بەهێزیی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە نێوان خەڵکی بازیاندا وایکردووە کە خەڵکی دەوڵەمەندی ناوچەکە هەمیشە و بەردەوام هاوکارو یارمەتیدەری ئەو خێزانانە بن کە هەژار و دەسکورتن.

پێگەی باوك لە خێزاندا:

خێزان لە بازیاندا لەژێر دەسەڵاتی باوکدایە و باوك لێپرسراو و بڕیاردەری چارەنووسی خێزانە. هەرچی باوك بیکات و بڕیاری لەسەر بدات ڕەتکردنەوەی نییەو جێی ڕەزامەندیی سەرجەم ئەندامانی خێزانە.

باوك بەخێوکەری خێزانە و خاوەنی یەکەمین دەسەڵاتە لە خێزاندا، بەمانای ئەوەی کە سەرجەم ئەندامانی خێزان لەژێر کۆنترۆڵی باوکدان، بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە دانیشتوویەکی بازیان بەم جۆرە بۆمان دوا:(لە ڕووی دەسەڵاتەوە بازیان کۆمەڵگایەکی پیاوسالارە، واتە باوك سەرۆکی خێزانەو لێپرسراوی یەکەمی خێزانە، بەڵام ئەگەر خێزانێك باوکیان نەمابێت ئەوا کوڕی گەورەی خێزانەکە یان باپیر یان مام دەبێتە لێپرسراوی خێزانەکەو سەرپەرشتیی خێزانەکە دەکات، لێپرسراوی خێزان هەر کام لەمانە بێت

[١] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان لەدایکبووی ١٩٤٩، خێزاندار، پیشە: دوکانداری ووشکە، ٢٨/ ٩ /٢٠١٣ شەمە، کاتژمێر ١١:٣٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

خاوەنی ڕێزو پلەو پایەیەکی تایبەتە و هەمیشە ئامۆژگارییەکانی جێبەجێ دەکرێن و سەرجەم ئەندامانیتری خێزان گوێرایەڵی بڕیارەکانی ئەو دەبن).[١]

دابەشکردنی کار لە خێزاندا:

دابەشکردنی کار یەکێکە لە پێداویستییە سەرەکییەکان لە ڕێکخستن و بەڕێوەبردنی خێزاندا، بەجۆرێك کە هەریەك لە ئەندامانی خێزان ئەرکەکانی خۆیان جێبەجێ دەکەن لە پێناو پاراستن و بەردەوامیدان بە خێزان. کۆمەڵگای بازیان وەك هەر کۆمەڵگایەکیتر بەدەر نییە لە دابەشکردنی کار لە نێوان ئەندامانی خێزاندا لەسەر بنەمای تەمەن و ڕەگەز.

هەریەك لە ڕەگەزی نێرو مێ لە کۆمەڵگای بازیاندا کارەکانی ڕۆژانە لە نێوانیاندا دابەشکراوە بەم جۆرە:

١- کاری ژن:

سەرجەم کارەکانی ناوماڵ کاری ژنە وەك: خواردن ئامادە کردن، جلشتن، نانکردن، قاپ شتن، گسکدان، پاککردنەوەی ناوماڵ... ئەمە لەپاڵ بەخێوکردنی منداڵ و پەروەردەکردنی و ئامادەکردنی و ناردنی بۆ قوتابخانە.

هەروەها کاری مەڕ دۆشین و دروستکردنی شیرو ماست و پەنیر و دۆ و کەرەو سەرجەم بەرهەمەکانیتر کە لە شیری ئاژەڵ دروستدەکرێن کاری ژنە.

لە هەندێ خێزاندا ژن شانبەشانی پیاو لە دەرەوەی ماڵ وەك فەرمانبەر کار دەکات.بەمەش ژن بەشداریی دەکات لە دابینکردنی بژێوی ژیانی خێزان. لە پاڵ سەرجەم ئەو کارانەی کە پێشتر ئاماژەمان پێدان.

هەروەها ژن چەندین کاری دەستی ئەنجام دەدات وەك دروستکردنی بەڕە،

---

[١] چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرمانبەرێك لە کارگەی چیمەنتۆی ماس لە بازیان، دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٧١، خێزاندار، ٢٩/ ٩/ ٢٠١٣ یەك شەمە، کاتژمێر ٥:٠٠ پاش نیوەڕۆ، بازیان.

لباد ، لفكە ، سەبەتە ، كلاو ، كۆڵوانە ، كاری نەخش و نیگارو ڕازاندنەوە بە موور و زەنگیانە... هەموو ئەوانەی کە ئاماژەمان پێدان كاری ژنە لە كۆمەڵگای بازیان.

٢- كاری پیاو:

هەرچی پیاوە لە كۆمەڵگای بازیاندا زیاتر ئەركی دابینكردنی بژێوی خێزانی لەسەر شانە. واتە دابینكردنی سەرجەم پێویستییەكانی ژیانی ڕۆژانەی خێزان.

ئەمە لە پاڵ كاری كشتوكاڵ و زەوی كێڵان و ئاودان و چاودێریكردنی كشتوكاڵ تا ئەو كاتەی دێتە بەر. هەروەها كاری چاودێریكردنی مەڕو ماڵات و بردنیان بۆ لەوەڕ و ئامادەكردنی تەویلەو بڕینی خورییەكانیان.

لەگەڵ ئەمانەشدا كاری چاودێریكردن و چاكردنەوەی خانوو و ئامێرەكانی ناو ماڵ ئەمانە سەرجەمیان كاری پیاون لە كۆمەڵگای بازیاندا.

ب - خزمایەتی

خزمایەتی، بابەتێكی سەرەكی و هەرەگرنگە لە توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆگیدا ، ئەمەش بەهۆی ئەو ڕۆڵە مەزنەی دەیگێڕێ لە ژیانی مرۆڤدا- بەتایبەتیی لە كۆمەڵگا سەرەتایی و نەریتییەكاندا. [(1)]

خزمایەتی لە زانستی ئەنترۆپۆلۆگیادا تەنها پەیوەندیی خێزان ناگرێتەوە، بەڵكو پەیوەندیی ژن و مێردایەتیش دەگرێتەوە، لە كاتێكدا كە پەیوەندیی ژن و مێردایەتی پەیوەندییەكە لەسەر بنەمای تێكەڵبوونی خوێن دامەزراوە. [(2)]

---

[1] د.أحمد ابوزيد، البناء الاَجتماعي، مدخل لدراسة المجتمع، الجزء الثاني، دار الكتاب العربي للطباعة، ١٩٧٤، ص[٢٧٤].

[2] د.احسان محمد الحسن، العائلة و القرابة و الزواج، دراسة تحليلية في تغير نظم العائلة و القرابة

خزمایەتی پێکهاتەی سەرەکیی ناو کۆمەڵگا سەرەتاییەکانە، چونکە کۆمەڵگا سەرەتاییەکان هاوسەرگیرییان لە جۆری داخراوە هەربۆیە هەمیشە لە جۆرێك لە پەیوەندیی خوێنی و خزمایەتیدان پێکەوە. کەواتە لێرەوە دەتوانین بڵێین کە خزمایەتی سستێمێکی قبوڵکراوە لە کۆمەڵگادا و ڕێگەیەکە بۆ بە زیندوو ڕاگرتنی پەیوەندییەکان. مەبەست لە پەیوەندییەکان، پەیوەندییە داڕێژراو و بۆماوەکانە – ئەوە بەهای خزمایەتییە وامان لێدەکات بەردەوام بیر لە پەیوەندییەکانمان بکەینەوە لەگەڵ بەرامبەرەکانماندا.[1]

بەگشتی خزمایەتی لەکۆمەڵگادا لەسێ ڕێگەوە دروست دەبێت کە بریتین لە خزمایەتی- ڕەچەڵەکی باوك، ڕەچەڵەکی دایك، ڕەچەڵەکی هەردوو باوان.[2]

لە کۆمەڵگای بازیاندا خزمایەتی لەسەر دوو بنەما دامەزراوە، ئەوانیش پەیوەندیی خوێنی و پەیوەندیی هاوسەرگیرین. لێرەدا ئاماژە بە هەریەکێکیان دەکەین.

یەکەم: خزمایەتی بەهۆی بنەماڵەو خێڵ و عەشرەتەوە

ئەم جۆرە خزمایەتییە لە کۆمەڵگای بازیاندا دامەزراوە لەسەر ئەو بنەمایەی کەوا هەموو ئەندامانی بنەماڵەیەك، تیرەیەك، خێڵی یان هۆزێ خزمن، بەو پێیەی کە هەموویان نەوەی هەمان باپیرە گەورەن و

و الزواج في المجتمع العربي، دار الطليعة للنشر، بيروت، ١٩٨١، ص١٩.

[1] ڕێبین رسول اسماعیل و دیار عەزیز شەریف، ئەنترۆپولۆژیا، لێکۆڵینەوەی تیۆری، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٢٥٣.

[2] د.نوری یاسین الهرزاني، الكاكائية، دراسة أنثروبولوجية للحياة الآجتماعية، رسالة ماجستير قدمها للكلية الآداب بجامعة بغداد، قسم الاجتماع، ١٩٨٥، ص١٢٧.

پەیوەندییەکی خوێنی و هاوبەش لە نێوانیاندا هەیە. بۆ نموونە لـە بازیانـدا سەرجەم نەوەکانی (شێخ ڕەوفی هەنجیرە) خـزمن بـەو پێیـەی کـە لەهـەمان بنەماڵەن و نەوەی هەمان باپیرە گەورەن. ئەم جۆرە خزمایەتییە زیـاتر لـەناو کۆمـــەڵگا عەشـــایەرییەکاندا بەدیـــدەکرێت، کۆمـــەڵگای بازیـــانیش کۆمەڵگایەکی عەشایەرە و سستێمی عەشایەری تیایدا زاڵە.بۆ دەسـکەوتنی زانیاریی زیاتر لەمبارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان، ئـەویش بـەم جـۆرە بۆمـان دواو گـوتی: (خزمـەکانمان هـەموو ئـەو کەسـانەن کـە لەگەڵیاندا تێکەڵاوین و سەر بەهەمان عەشرەت و بنەماڵـەو هـۆزین، مـن خۆم لە بنەماڵەی (حاجی ئەحمەدی ئاخەم) لە عەشرەتی (هەمەوەند)، بۆیـە هەرکەسێ لە بنەماڵەی (حاجی احمدی ئاخە) بێت ئەوا بە خزمی خۆمـانی دەزانین، چونکە ئێمە خوێنمان تێکـەڵاوەو لەیـەك باوبـاپیرین و ڕابردوومـان هەریەکە).[1]

هەر لەبارەی خزمایەتییەوە دانیشتوویەکیتری بازیان بۆمـان دواو گـوتی: (خزمایەتی تەنها کەسوکار ناگرێتـەوە، بـەڵکو لەگـەڵ دراوسێکانیشـماندا بووین بە خزم و زۆر تێکەڵاوین و پەیوەند یی و هاتوچۆمان زۆر گەرم و گوڕەو هەمیشە بەتەنگ یەکەوەین لە خۆشی وناخۆشییەکاندا. زۆر خاتری یەکترمان دەوێت، چونکە ئێمە ماڵ بە ماڵەوەین و دیوارمان بە دیوارەوەیە، تێکەڵاویمان ئەوەندە زۆرە کە زۆرجار پێکەوە دەچین بـۆ بـازاڕ و بـۆ میوانـداری و بـۆ لای نەخۆش و بۆ پرسەو بۆ ئاهـەنگ، زۆرجـاریش ژن و ژنخـوازیی لـە نێوانمانـدا ڕوودەدات و بەمەش زیاتر هاتوچۆو پەیوەندیمان پتەوتر دەبێت).[2]

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٩، پیشە: شـۆفێری تاکسـی، خێزاندار، خاوەنی (٦) منداڵ، ٣٠ /٩/٢٠١٣، دوو شەمە، کاتژمێر ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٨١، پیشـە: ژنـی ماڵـەوە، خێزاندار، خاوەنی (٦) منداڵ، ١/ ١٠/ ٢٠١٣، سێ شـەمە، کاتـژمێر ٩:٣٠ بـەیانی، بازیان.

دووەم: خزمایەتی بەهۆی پەیوەندیی هاوسەرگیرییەوە (ژن و ژنخوازی)

ئەم جۆرە خزمایەتییە دروست دەبێت لە ڕێگەی تێکەڵاوبوون و ژن و ژنخوازییەوە و ئەمە لە کۆمەڵگای بازیاندا بە ڕادەیەکی بەرچاو بەدیدەکرێت و هۆکارێکی سەرەکییە لە دروستبوونی چەندەها پەیوەندیی کۆمەڵایەتی لە نێوان بنەماڵەو خێڵ و عەشرەتە جیاوازەکانی ناوچەکەدا. واتە ئەم خزمایەتییە لەئەنجامی تێکەڵاوبوونی کەسانی بێگانە لەگەڵ یەکتردا دروست دەبێت، ئەویش ژن و ژنخوازییە، کە بەهۆیەوە خێزان دروست دەبێت و منداڵیش وەك بەرهەمی خێزان لە دایك دەبێت، بەمەش چەندین خێزانی نوێ و پەیوەندیی خزمایەتی نوێ دروست دەبێت.

بۆ زانیاری زیاتر لەمبارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان، کە بەم جۆرە بۆمان دواو گوتی: (ژن و ژنخوازی و هاوسەرگیری و تێکەڵاویی لە بازیاندا هۆکارێکی سەرەکییە بۆ دروستبوونی پەیوەندیی خزمایەتی. خزمەکانی ئێمە ئەو کەسانەن کە بەهۆی ژن و ژنخوازی و هاوسەرگیرییەوە بووینەتە خزم و کەسی یەکترو تێکەڵاویمان پەیداکردووەو ئێستاش پەیوەندیی نێوانمان زۆر بەهێزەو بەردەوام هاوکارو یارمەتیدەری یەکترین و لە خۆشی و لە ناخۆشیدا هەمیشە پێکەوەین و دەستبەرداری یەکتر نابین).(١)

لەئەنجامی سەرەنج و تێبینییەکانمانەوە و، بە پشتبەستن بە چاوپێکەوتن لەگەڵ چەندین کەسی دانیشتووی ناوچەکە کە پێشتر ئاماژەمان پێدا، گەیشتین بە چەند ڕاستییەك سەبارەت بە بابەتی خزمایەتی لە کۆمەڵگای بازیاندا.

---

١ چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرمانبەرێك لە فەرمانگەی کشتوکاڵی بازیان، دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٦، خێزاندار، ٣٠/٩/ ٢٠١٣، دووشەمە، کاتژمێر، ١٢:٠٠ نیوەڕۆ، بازیان.

دەتوانین بڵێین کە بنەمای هەموو پەیوەندییە خزمایەتییەکان خێزانە، یان بە مانایەکیتر خێزان سادەترین و بچووکترین یەکەی خزمایەتییە لە کۆمەڵگای کوردی و بازیانیش وەك بەشێك لە کۆمەڵگای کوردی.

چەمکی خزمایەتی:

خزمایەتی لە کۆمەڵگای بازیاندا دووجۆر چەمکی تایبەت بە خۆی هەیە کە بریتین لە(چەمکی بانگکردن و چەمکی وەسفکردن). هەریەك لەم چەمکانە بەکاردێن بۆ بانگکردن و پۆلێنکردنی کەسان لە چوارچێوەی پەیوەندییە خزمایەتییەکاندا، بەجۆرێك کاتێك کە بانگی کەسێك دەکرێت ڕاستەوخۆ وێنای کەسێکی تایبەتمان دێتە پێش چاو، هەروەها ئەم چەمکانە تاکەکان پۆلێن دەکەن لە چوارچێوەی زنجیرەی خزمایەتیدا لەسەر بنەمای (تەمەن، ڕەگەز، نەوە، پلەی خزمایەتی و خوێن) بەمەش هەر تاکێك دەبێتە خاوەنی پلەو پایەو پێگەیەکی کۆمەڵایەتیی تایبەت لە چوارچێوەی پەیوەندییە خزمایەتیەکاندا.گرنگترین و باوترین جۆرەکانی چەمکی خزمایەتی لە کۆمەڵگای بازیاندا ئەمانەنە:

أ- چەمکی وەسف کردن

ئەمەچەمکێکە کە قسەکەر بەکاری دێنێ کاتێ باسی یان وەسفی خزمێکی دەکات.

ب- چەمکی بانگکردن

ئەمە چەمکێکە کە کە قسەکەر بەکاری دەهێنێ کاتێ بانگی خزمێکی دەکات.[1]

---

[1] لەئامادەکردنی ئەم چەمکانەدا توێژەر پشتی بەم سەرچاوانە بەستووە: ١- د.شاکر مصطفی سليم، الجبايش، دراسة انثروبولوجية لقرية الاهوار في العراق، الاطروحة التي قدمها المؤلف لجامعة لندن و نال بها درجة دكتوراه الفلسفة العامة، مطبعة الرابطة، بغداد، ١٩٥٦، ص ٨٩ – ٩٢. ٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەك لە ئامادەیی شکۆی ئێواران لە بازیان،

لێرەدا ئاماژە بە هەندێ لەو چەمکانە دەکەین کە بۆ وەسف کردن و بانگکردنی خزمان بەکاردێن لە کۆمەڵگای بازیان:

خشتەی ژمارە (١)

چەمکی بانگکردن و وەسف کردن لە کۆمەڵگای بازیاندا

ژ	پلەی خزمایەتی	چەمکی وەسف کردن	چەمکی بانگ کردن
١	باوك	باوکم	باوکە، باوە، کاکە
٢	دایك	دایکم	دایکە، دایە
٣	کوڕی باوك	برام	کاکە، ناوی خۆی
٤	کچی دایك	خوشکم	دادە، ناوی خۆی
٥	کوڕ	کوڕم	کوڕم، ناوی خۆی
٦	کچ	کچم	کچم، ناوی خۆی
٧	برای باوك	مامم	مامە، ناوی خۆی
٨	خوشکی باوك	پوورم	پورێ، ناوی خۆی
٩	کوڕی برای باوك	کوڕی مامم	ئامۆزا، ناوی خۆی
١٠	کچی برای باوك	کچی مامم	ئامۆزا، ناوی خۆی
١١	ژنی باوك	زڕ دایکم، باوەژنم	باجی، دادە
١٢	ژنی برای باوك	ژنی مامم	ئامۆژن، مامۆژن
١٣	کوڕی خوشکی باوك	کوڕی پورم	پورزا، ناوی خۆی
١٤	کچی خوشکی باوك	کچی پورم	پورزا، ناوی خۆی
١٥	مێردی خوشکی باوك	مێردی پورم	ناوی خۆی
١٦	دایکی باوك	داپیرم	نەنە، دایەگەورە
١٧	باوکی باوك	باپیرم	باپیرە، باوەگەرە
١٨	مامی باوك	برای باپیر	مامە

دانیشتووی بازیان، خێزاندار، خاوەنی (٢) منداڵ، ١/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە، کاتژمێر ١١:٠٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

١٩	خاڵی باوك	برای داپیره	خاڵه
٢٠	خوشكی دایك	پور	پورێ
٢١	برای دایك	خاڵ	خاڵه
٢٢	كوری برای دایك	كوری خاڵ	خاڵۆزا، ناوی خۆی
٢٣	كچی برای دایك	كچی خاڵ	خاڵۆزا، ناوی خۆی
٢٤	ژنی برای دایك	ژنی خاڵ	خاڵۆژن
٢٥	مێردی خوشكی دایك	مێردی پوور	ناوی خۆی
٢٦	ژنی برا	بووك	براژن
٢٧	كوری برا	برازا	ناوی خۆی
٢٨	كچی برا	برازا	ناوی خۆی
٢٩	مێردی خوشك	زاوا	ناوی خۆی
٣٠	كچی خوشك	خوشكه زا	ناوی خۆی
٣١	كوری خوشك	خوشكه زا	ناوی خۆی
٣٢	دایكی ژن	خەسوو	ئامۆژن، ناوی خۆی
٣٣	باوكی ژن	خەزوور	مامه، ناوی خۆی
٣٤	خوشكی ژن	ژن خوشك	ناوی خۆی
٣٥	برای ژن	ژن برا	ناوی خۆی
٣٦	برای مێرد	شوو برا	ناوی خۆی
٣٧	خوشكی مێرد	دش	ناوی خۆی

ج - هاوسەرگیری:

هاوسەرگیری یەكگرتنێكی دانپێدانراوی كۆمەڵایەتییە لە نێوان نێر و مێدا، كە لە ڕێگایەوە سیمایەكی فەرمی دەدرێت بەو منداڵانەی كە دایك دەیانخاتەوە وەك منداڵێكی شەرعی و ڕێگاپێدراو لە كۆمەڵگادا.(١)

[١] فیلیث لاثورت تولرا وجان بیار فارنیة، أثنولوجیا و أنثروبولوجیا، ترجمة د.مصباح الصمد، الطبعة الاولى، المؤسسة الجامعیة للدراسات و النشر و التوزیع، بیروت، ٢٠٠٤، ص٦٦.

هاوسەرگیری، واتە پەسەندکردنی پێگەیەکی نوێ لەگەڵ بە دەسهێنانی کۆمەڵێك دەسکەوت و ئەرکی نوێ و لە هەمانکاتدا ڕازیبوون و دان پێدانانە بەم پێگەیە لەلایەن ئەندامانی کۆمەڵگاوە.[1]

بەمانایەکیتر، هاوسەرگیری سستێمێکی دانپێدانراوی کۆمەڵایەتییە کە مەبەست لە ئەنجامدانی دروستکردنی خێزانە.[2] هاوسەرگیریی بە سروشتی خۆی بڕیار لەسەر دابەشکردنی ماف و ئەرکەکان دەدات لە نێوان ژن و پیاودا، بەو پێیەی کە هەریەکە لە ژن و پیاو خاوەنی پلەو پایەو پێگەیەکی کۆمەڵایەتیی دیاریکراون بۆیە بەپێی پێگەکەیان ئەرك و فرمانەکانیان بەسەردا دابەش دەکات.[3]

ناوەڕۆك و مەبەستی هاوسەرگیری لە کۆمەڵگای بازیاندا بریتییە لە پێکەوە بەستنەوەی ژن و پیاو بەشێوەیەکی ئاشکرا بۆ ئەوەی لە ڕووی ئایینی و کۆمەڵایەتییەوە بەشێوەیەکی فەرمی دان بەو یەکگرتنەدا بنرێت. لێرەوە دەتوانین بڵێین هاوسەرگیریی لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ یەکێکیتر لە ڕووی جۆر و شێوەوە جیاوازە بەڵام لە ناوەڕۆکدا هەمان شتە، بەگشتی هاوسەرگیریی لە بازیاندا دوو جۆرە:

یەکەم: هاوسەرگیری ناوەکی – هاوسەرگیری خزمان: الزواج الداخلي: Endogamy

واتە هاوسەرگیریی پیاو لەگەڵ ژنێك لە هەمان بنەماڵەو خێڵی خۆی.

---

[1] مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، وەرگێڕ: ڕێبوار سیوەیلی و ئەوانی تر، چاپی سێیەم، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۷، ل۳۸۳.

[2] د.شاکر مصطفى سليم، المدخل الى الانثروبولوجيا، المصدر السابق، ص٥٠.

[3] د.قيس النوري، المدخل الى علم الانسان، المصدر السابق، ص٢٢٤-٢٢٥.

دووەم: هاوسەرگیری دەرەکی: الزواج الخارجي: Exogamy

واتە هاوسەرگیری پیاو لەگەڵ ژنێك لە بنەماڵەیەکی جیاواز لـە دەرەوەی بنەماڵە و خێڵی خۆی.

هـەردوو شـێوەی هاوسـەرگیریی دەرەکـی و نـاوەکی لـە بازیانـدا هـەن. هاوسەرگیریی ناوەکی (هاوسەرگیریی خزمان) لە ڕابردوودا لە ناوچەکەدا زۆر بڵاو بووە، بەڵام لەم ساڵانەی دواییـدا بـەرەو کەمبوونـەوە چـووە و خـەڵکی ناوچەکە لە ئێستادا زیاتر ئارەزووی هاوسەرگیریی دەرەکی دەکەن ئەمەش بـۆ زیاتر ناسین و تێکەڵاو بوون لەگەڵ بنەماڵەی نوێدا. بۆ دەسکەوتنی زانیـاری زیاتر لەمبارەیەوە چـاومان کـەوت بـە دانیشـتوویەکی بازیـان، لـە بـارەی هاوسەرگیریی لە بازیان بۆمان دوا: "هەردوو شێوەی هاوسەرگیریی ناوەکی و دەرەکی لە بازیاندا ئەنجام دەدرێـن. بـەڵام هاوسـەرگیریی نـاوەکی زیـاتر لـە سـاڵانی پێشـوودا لـە بازیانـدا ئـەنجام دەدرا، چـونکە خـەڵکی بازیـان هاوسەرگیرییان لەگەڵ خزماندا پێ باشتر بووە لە بێگانـە، لەبەرئـەوەی خـزم گەر "گۆشتیشت بخوات ئێسقانت ناشکێنێ "، لەلایەکیترەوە خزم بە نەبوونی و بە هەژاری ڕازییە و قەناعەت دەکات بە ژیانێکی سادەو ساکار لەبەرخاتری تێکنەچوونی خزمایەتییەکە. بەڵام بێگانە ئەمـە قبـوڵ ناکـات و هەمیشـە مەرج و داواکاریی زیاتری لێت هەیە بە بەراورد لەگەڵ خزمـدا. بـەڵام لـەم ساڵانەی دواییدا و بەهۆی پێشکەوتنی ژیان و کاریگـەریی لەسـەر گـۆڕانی چۆنییەتی بیرکردنەوە، خەڵکی ناوچەکە زیـاتر مـەیلییان لـە هاوسـەرگیریی دەرەکییە و زیاتر پەسەندی دەکەن، چونکە لە هاوسەرگیریی نێـوان خزمانـدا زۆرجـار مـافی هەریـەك لـە ژن و پیـاو دەخورێـت و دەبنـە قوربـانی بـۆ خزمایەتییەکەیان لەپێناوی بەردەوامبوون و مانەوەی هاوسـەرگیرییەکەیان و تێکنەچوونی خزمایەتییەکەیان.بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا کەسانێك هـەن

له ناوچەکەدا کە هاوسەرگیرییان لەگـەڵ خزمانـدا پـێ باشـترە و پەسـەندی دەکەن، بەڵام ئەو کەسانەی کە بەم شێوەیە بیردەکەنەوە خەڵکانێکی کەمن و زیاتر خەڵکی هەژارن ". [1] شێوەی هاوسەرگیریی لە بازیـان بەگشـتی تـاک هاوسەرییە- پێکهـاتووە لـە تـەنیا ژن و مێردێـک.بـە گوتـەکانی خـەڵکی ناوچەکە زۆر کەم ڕێکدەکەوێت کە پیاو لە ژنێك زیاتر بهێنێ. لـەم بارەیـەوە دانیشتوویەکی بازیان بۆمان دوا و گوتی: (لە بازیاندا پیـاو بـە گشـتی لـە ژنێك زیاتر ناهێنێت، ئەو پیاوەی دوو ژن دەهێنێت ئـەوا بێگومـان هۆکـاری خۆی هەیە بۆ ژنهێنانەوە، ئەویش زۆر جار بە هۆی مردنی ژنی یەکەمیەوەیە، یان ژنەکـەی منـداڵی نابێـت یـان نەخۆشـیی تـری هەیـە، یـان بـە هـۆی نەگونجاندنیانەوەیە، بۆیە دەبێت ئەو ڕاستییە بـزانین کـە هـیچ پیاوێـك لـە بازیاندا بەبێ هۆ ژنـی دووەم ناهێنـێ، بـەڵکو هەمیشـە هۆکـاری تایبـەت بەخۆی هەیە کە پاڵی پێوە دەنێت بۆ هێنانی ژنی دووەم). [2]

هاوسەرگیریی چـەندەها شـێوەی جیـاوازی هەیـە بـە پێـی جیـاوازی لـە کولتووری میللەتاندا، کوردیش وەك هەر نەتەوەیەکی تـر خـاوەن کولتـووری تایبەت بە خۆیـەتی، هـەر بۆیـە بـەپێی کولتوورەکـەی چـەند جۆرێـك لـە هاوسەرگیریی جیاوازی هەیـە لـە ڕووی شـێوەو مەبەسـتی کۆمەڵایەتیـەوە، بازیانیش وەك کۆمەڵگایەکی خـاوەن کولتـووری کـوردی چـەندین شـێوازی جیاوازی هاوسەرگیریی تێدا بەدی دەکرێ وەك (ژن بەژن، شیربایی، گەورە بـە بچووك، سێبەگایەتی، کچ بەشـوودان لـە بـری خـوێن) کـە چـەندین سـاڵ لەمەوبەرلە ناوچەکەدا پەیڕەو کراون، بەڵام لە ئێسـتادا لـە ناوچـەکەدا بـە دەگمەن بەدی دەکرێن.

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٧٠، ئیمام و خەتیبی مزگەوتی هەیاسییەکان خێزاندار، ٢٠١٣/١٠/١، سێ شەمە، ١٠:٣٠ بەیانی، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە:پارێزەر، لـەدایکبووی ١٩٨٠، خێزانـدار، خاوەنی (١) منداڵ، ٢٠١٣/١١/٢١، چوار شەمە، کاتژمێر ١١:٣٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

بۆ زانیاریی زیاتر چاومان کەوت بە ئیمام و خەتیبی مزگەوتی هەیاسییەکان لە بازیان، لەم بارەیەوە بۆمان دوا و گوتی: " لە ئێستادا بە خۆشحاڵییەوە لە بازیان هیچ کام لە شێوەکانی هاوسەرگیریی ژن بە ژن، گەورە بە بچووك، شیربایی، کچ دان لە بری خوێن، نەماون و بە تەواوەتی بنەبڕ بوون، ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە خەڵکی ناوچەکە چاو و گوێیان کراوەتەوەو، لەم جۆرە هاوسەرگیرییانە دوور کەوتونەتەوە، چونکە زۆرجار کێشە و ئاژاوەی لێدەکەوتەوە و دەبووە هۆی تێکچوونی خزمایەتی و کەسایەتی لە نێوان ئەو دوو بنەماڵەیەدا کە هاوسەرگیرییەکەیان ئەنجامدەدا". [1]

لێرەوە دەتوانین بڵێین کە شێوەی هاوسەگیریی لە بازیاندا بریتییە لە تاك هاوسەریتی و جۆری هاوسەگیرێتیەکەیان تێکەڵە لە نێوان هەردوو شێوەی هاوسەگیریی ناوەکی و دەرەکی، بەلاّم هاوسەگیریی ناوەکی لەکۆندا زیاتر پەیڕەوکراوە لە ناوچەکەدا، چونکە خەڵکی ناوچەکە زۆر کاریگەر بوون بەکولتووری عەشایەری. بەلاّم لە ئێستادا زیاترهاوسەرگیریی دەرەکی پەیڕەودەکرێت، ئەمەش بەهۆی گۆڕانی کولتوور و شێوازی ژیان و بەرزبوونەوەی ئاستی هوشیاریی خەڵکی ناوچەکەیە بە گشتی.

ڕێوڕەسمی هاوسەرگیریی و مارە بڕین لە ناحیەی بازیان:

ڕێوڕەسمی هاوسەرگیریی لە ناحیەی بازیاندا بەدەرنییە لە ڕێوڕەسمی هاوسەرگیریی کۆمەڵگای کوردی بەگشتی. لە کۆمەڵگای کوردیدا هەمیشە پیاو دەسپێشخەرە لە هەڵبژاردنی هاوسەردا، هەر بۆیە لە دوای بڕیاردانی

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی ئایینی، ئیمام و خەتیبی مزگەوتی هەیاسییەکان لەبازیان، دانیشتووی بازیان، دەرچووی کۆلێژی زانستە ئیسلامییەکان، لەدایکبووی ١٩٧٠، خێزاندار، خاوەنی (٢) منداڵ، ٢/١٠/٢٠١٣، چوارشەمە، کاتژمێر ٢:٠٠ پاش نیوەڕۆ، بازیان.

ماڵی کوڕ لەسەر ئەو کچەی کە مەبەستیانە بۆ کوڕەکەیانی بخوازن چەند ژنێکی سەر سپی و خوشك و دایکی کوڕ دەچنە خوازبێنی کچ، ماڵی کچەکەش لە دوای چەند ڕۆژێك وەڵامی ماڵی کوڕەکە دەدەنەوە بە بەڵێ یان نەخێر. خۆ ئەگەر وەڵامەکە بەڵێ بوو چەند پیاو ماقوڵێك لەلایەن ماڵی کوڕەکەوە دەچن بۆ ماڵی کچەکە، لە دوای گفتوگۆ کردن لەگەڵ باوك و برای کچە لەئەنجامدا کچەکەیان پێشکەش دەکەن، دواتر باس لە مارەیی دەکەن، مارەیی بە پێی شەریعەتی ئیسلام (١٩) مسقاڵ زێڕە. بەلام مەرج نییە هەموو خێزانێك بەم برە ڕازی بن، چونکە ئەو برە بەپێی باری ئابووری زاوا دەگۆڕێت و بەپێی ڕەزامەندیی هەردوو بنەماڵەکە بڕیاری لەسەر دەدرێت. لە دوای ئەم شتانە سورەتی (فاتحە) دەخوێنرێت و کچەکەیان پێشکەش دەکەن و کچ و کوڕ لای مەلا لەیەکتر مارە دەکرێن بەپێی شەرع و دواتر زاوا یان برای زاوا دەستی باوك و برای بووك ماچ دەکات.دواتریش دوای چەند ڕۆژێك کچ و کوڕ دەچنە دادگا بۆ ئەوەی لەیەکتر مارە بکرێن بەپێی یاسا.[١]

پێش وادەی گواستنەوەی بووك ماڵی زاوا ماڵ بۆ بووك ئامادە دەکەن، هەر لەم ماوەیەدا ماڵی بووك کەلوپەلی پێویست (جیازی) بۆ کچەکەیان دەکڕن وەدەینێرن بۆ ئەو ماڵەی کە بۆ کچەکەیان ئامادە کراوە هەرکاتێ هەموو ئامادەکارییەکانی بووك گواستنەوە تەواوکرا ئەوسا ڕۆژی بووك گواستنەوە بەتەواوەتی دەست نیشان دەکرێت. وا باوە لە کوردەواریدا ڕۆژانی پێنج شەمەو هەینی بە پیرۆز دادەنرێت بۆ گواستنەوەی بووك، بۆیە خەڵکی بازیانیش یەکێك لەم دوو ڕۆژە دەست نیشاندەکەن.[٢] ئەو شەوەی کە دوا شەوی بووکە

---

[١] چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیمام و خەتیبی مزگەوتی محەمەدی حاجی قادر لە بازیان، دانیشتوی بازیان، لەدایکبووی ١٩٧٢، خێزاندار، خاوەنی (٤) منداڵ، ٢/١٠/٢٠١٣، چوارشەمە، کاتژمێر ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

[٢] چاوپێکەوتن لەگەڵ، دانیشتویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٥، خێزاندار، خاوەنی (٤) منداڵ، ٢/١٠/٢٠١٣، چوار شەمە، کاتژمێر ١١:٣٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

لەماڵی باوکیدا (خەنەبەندان) بۆ بووك دەکرێت، وەك جۆرێك خواحافیزی کردن لە بووك، بۆ ئەم مەبەستە لەلایەن ماڵی زاواوە هەندێك خەنەو مۆم و خواردن دەنێرێت بۆ ماڵی بووك بەپێی توانای زاوا، ماڵی بووك و زاوا خزم و هاوڕێ و دۆستەکانیان بانگدەکەن بۆ ئاهەنگی خەنەبەندان و هەتا درەنگانی شەو هەڵپەڕکێ و گۆرانی بەردەوام دەبێت و خواردن پێشکەش دەکرێت دەست و قاچی بووك لەخەنەدەگرن.[1]

لەڕۆژی بووك گواستنەوە دا بووك لەلایەن کەسوکار و دۆستەکانی خۆی و زاواوە دەبرێت بۆ سلێمانی بۆ ئارایشتگاو دەڕازێنرێتەوە و بۆ ئاهەنگ ئامادە دەکرێت، زاواش بەهەمان شێوە لەلایەن برادەران و خزمانەوە ئامادەکاری بۆ دەکرێت و دەڕازنێرێتەوە. بووك و زاوا هەردووکیان جلی کوردی یان جلێکی تری تایبەت بە هاوسەرگیری لەبەردەکەن، پاشان بووك و زاوا بەڕێدەکەون بۆ شوێنی ئاهەنگەکە کە لەوانەیە ماڵی زاوا بێت یان هەندێ جار ئاهەنگەکە دەبەنە ژێر سنەوبەرەکانی بەرامبەر بازیان یان هەندێ جار ژێر سنەوبەرەکانی بەرامبەر بەردە قارەمان، چونکە هۆڵێکی تایبەتیان نییە بۆ ئاهەنگ و بۆنە گێڕان. یان ئەگەر زاوا باری دارایی باش بێت ئاهەنگەکە دەباتە هۆڵێکی ئاهەنگ گێڕان لە سلێمانی. ماڵی زاوا بۆ ئاهەنگەکە خواردن ئامادە دەکەن و بەسەر ئامادەبوواندا دابەشی دەکەن، ئامادەبووانیش هەریەکە بەپێی توانای ئابووریی خۆی دیارییەك پێشکەش بە بووك و زاوا دەکات، پاشان کە ئاهەنگەکە کۆتایی هات بووك و زاوا بەرەو ماڵەکەی خۆیان بەڕێدەکرێن و ژیانێکی نوێ دەسپێدەکەن، بووك تا ماوەی حەوت ڕۆژ لە دوای گواستنەوەی لەماڵ دەرناچێت، لە دوای ئەو هەفتەیە لەلایەن ماڵی باوکی بووکەوە (باوەخون) دەکرێتەوە و دەعوەتی بۆ دەکرێت، بەم دەعوەتەش ئەو کۆت و

[1] د.نوری یاسین هرزانی، مقدمة فی الفولکلور الکردی – دراسة انثروبولوجیة اجتماعیة، مطبعة الشهید ازاد هورامی، کرکوك، ٢٠٠٦، ص٣٢.

بەربەستە لەبەردەم بووکدا دەشکێنرێت.[1] لە پرۆسەی هاوسەرگیریدا خەڵکی کۆمەڵگای بازیان بەگشتی مەبەستیانە کە تێکەڵاوی بنەماڵەیەکی باش و ڕێکوپێك و لە خواترس بن، ئەو کوڕەی کە دەیکەنە زاوای خۆیان کەسێکی گونجاو بێت و توانای بەخێوکردنی ماڵ و منداڵی هەبێت و جێگەی بڕواو متمانەی خەڵك بێت. بەهەمان شێوە ئەو کچەش کە دەیکەنە بووکی خۆیان مەبەستیانە کچێکی سەلار وئاقڵ بێت و توانای بەڕێوەبردنی ماڵ و مێردی هەبێت و خاوێن وگورجوگۆڵ و ئیشکەر بێت.

جیابوونەوە:

بەپێی سەرەنجەکانمان دیاردەی جیابوونەوە لەکۆمەڵگای بازیان دیاردەیەکی نەخوازراوە، بە جۆرێك کە خەڵکی ناوچەکە بە هەموو شێوەیەك دژی جیا بوونەوەی ژن و پیاون. بەو پێیەی کە کۆمەڵگای بازیان کۆمەڵگایەکە خاوەن کولتووری عەشایەرییەو لە کولتووری عەشایەریشدا جیابوونەوە دیاردەیەکی نەویستراوە. مەگەر تەنها لە دۆخێکی وەك خیانەتی هاوسەرگیریدا نەبێت کە لەم کاتەدا وەك ڕێگا چارەیەك ژن و پیاو لە یەکتر جیا دەبنەوە. بەلاّم لەم ساڵانەی دواییدا بەگشتی ڕێژەی جیابوونەوە زیادی کردووە، ئەمەش بەهۆی زیاد بوونی ڕێژەی کێشەو گرفتە کۆمەلاّیەتییەکانەوەیە لە ناوچەکەدا.

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبوی ١٩٦١، پیشە: ژنی ماڵەوە، خێزاندار، خاوەنی (٦) منداڵ، ١٩/ ١٠ / ٢٠١٣، شەمە، کاتژمێر ١٠:١٥ بەیانی، بازیان.

سێیەم: بنەماڵە و خێڵ و دەرەبەگایەتی:

بنەماڵە:

بنەماڵە لەدوای خێزانەوە دووەم یەکەی پێکهێنەری بنیادی کۆمەڵایەتییە. بنەماڵە سەرچاوەکەی خێزانە، کاتێك وەچەی خێزانێك ژمارەیان زۆر دەبێت و منداڵیان لێ دەکەوێتەوەو چەند خێزانێکی سەربەخۆ دروست دەبن لە ژێر ناوی خێزانی یەکەمدا، واتە (بەناوی خێزانی یەکەمەوە دەناسرێن) و ناوی خێزانەکە هەڵدەگرن، هەریەك لەم خێزانە نوێیانە بەرپرسی خۆیان هەیە کە بەرپرسیارە لە پاراستنی خێزانەکەو پاراستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانی لەگەڵ خێزانەکانیتردا.(١)

لێرەوە دەتوانین بڵێین کە بنەماڵە پێکدێت لەو کەسانەی کە لە ڕێگەی باوکەوە بە پەیوەندییەکی خوێنیی بەردەوام، بەشێوەی زنجیرەیەکی یەك لە دوای یەك پێکەوە بەستراون و جۆرێك لە پەیوەندیی خوێنی و بایۆلۆژی لە نێوان ئەندامەکانیدا هەیە.

بنەماڵە گرنگییەکی گەورەتری هەیە بەبەراورد لەگەڵ خێزان، لەبەرئەوەی پەیوەستبوون بە بنەماڵەیەکی دیاریکراوەوە ڕوونتر پێگەی کۆمەڵایەتیی تاك دیاریدەکات. بنەماڵەش لە ڕێگەی ڕەچەڵەکی باوکەوەیە، کە وەچەکانی (٣-٤) نەوە دەگرێتەوە، کە دەگەڕێنەوە سەر باپیرە گەورەیان. ئەندامانی یەك بنەماڵە ئینتیمایان هەیە بەرامبەر بە یەکتری، ئەویش لەڕێگەی باپیرە گەورەکەیانەوە کە سەرچاوەی دروستبوونی بنەماڵەکەیە.

---

[١] عزت فتاح حمە صالح، هەورامان، توێژینەوەیەکی سۆسیۆ ئەنترۆپۆلۆژییە، پێشکەش بە ئەنجومەنی کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی کردووە، وەك بەشێ لە پێداویستیەکانی بەدەست هێنانی پلەی ماستەر لە کۆمەڵناسیدا، ٢٠٠٥، ل٥٢.

لە ناحیەی بازیان کە دەڵێی بنەماڵەی (ڕەحیم دۆینە، شێخ ڕەوفی هەنجیرە، باجی خەجێ) ئەوا سەرجەم خێزانە نوێیەکان کە لە هەریەك لەم بنەماڵانـەن هەڵگری هەمان ناون، بـۆ نموونـە وەك (حەمـەی خـەجێ، عـەزەی خـەجێ، کـەریمی خـەجێ) کـە نـەوەکانی بـاجی خـەجێن و هـەڵگری هـەمان نـاوی بنەماڵەکەیانن.[1] کاتێك بنەماڵەکە گەورە دەبێت و ژمارەیـان زۆر دەبێـت، دەبن بەچەند تیرەیەك. هەندێك جار ڕێك دەکەوێت کـە یـەکێك لـە تیرەکـان سەرجەم دانیشتوانی ناوچەیەکی دیاریکراو پێکبێنن، بۆ نموونـە لـە بازیـان ناوچـەیەك هەیـە کـە پێـی دەڵـێن گـەڕەکی شەشـۆییەکان. هەرچەندەشەشۆییەکان لە بنەڕەتدا خەڵکی شارباژێرن، بەڵام هەندێکیان لـە ناحیەی بازیان نیشتەجێن.[2]

لـە ناوچـەی بازیانـدا چـەندین بنەماڵـە بوونیـان هەیـە ئـەوانیش وەك بنەماڵەکانی (کوێخا محمود، مەلا هەیاسی، حەسـەنە کـۆڵ، عـەزیز ئاغـا، حاجی مستەفای مۆرتکە، مەلاعەزیز، حاجی کەریمی بایۆ، حەمەی گـوڵێ، قالە مەڕە، حەمەی واتـك، فقـی عزیـزی خاڵـدان، قـازی، گزیـل، حەسـەن ئێرانی) هەروەها لە بازیاندا چەندین بنەماڵەی شێخ هەن وەك بنەماڵـەکانی (شێخ بابە عەلی، شێخ جەلالی بالآجۆ، شێخانی کویك، شێخ ڕەوفی هـەنجیرە، شێخ عتار، شێخ ڕەزا، حاجی شێخ احمد).[3]

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: دوکاندار، ٢٠/١٠/٢٠١٣، یەك شـەمە کاتژمێر ١٢:٣٠ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرمانبەرێك لە شـارەوانی بازیـان، دانیشـتووی بازیـان، لـەدایکبوی ١٩٨٨، دەرچوی کۆلێـژی کـارگێڕی و ئـابووری زانکـۆی سـلێمانی، ٢٠/١٠/٢٠١٣، یـەك شەمە، کاتژمێر ١٠:١٠ بەیانی، بازیان.

[3] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، لـەدایکبوی ١٩٥٤، فەرمانبـەر لـە بنکـەی کۆمەڵایەتی بازیان، خێزاندار، خاوەنی (٩) منداڵ، ٢٠/١٠/٢٠١٣ یەك شـەمە، کاتـژمێر ١١:٠٠ بەیانی، بازیان.

بەپێی سەرەنج و تێبینییەکانمان، سەرجەم بنەماڵەکانی کۆمەڵگای توێژینەوەکە هەمیشە لە پەیوەندییەکی هاوبەش و ئاڵوگۆڕدان پێکەوە کە تەواوکەری یەکترن، هەروەها تۆڕێك لە پەیوەندیی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕامیاری پێکدەهێنن.

خێڵ:

یەکێك لە پێکهێنەرە گرنگەکانی بنیادی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگا نەریتییەکان خێڵە. خێڵ بریتییە لەو بنیادە کۆمەڵایەتییەی کە زۆربەی ئەندامەکانی سەربە هەمان ڕەچەڵەکن و هەڵگری ناوی باپیرە گەورەکەیانن.[1]

خێڵ لە کۆمەڵێك بنەماڵە و تیرە پێکهاتووە، کە زۆربەی جار ئەندامانی خێڵ لە یەك ناوچەدا نیشتەجێ دەبن و دەیکەن بە شوێنی تایبەت بە خۆیان. ئەندامانی خێڵ تەنانەت شێوەزاری تایبەت و دیاریکراویان هەیە و لە هەمان کاتدا ڕۆشنبیرییەکی هاوشێوە و بەرژەوەندیی هاوبەشیان هەیە، لە پاڵ ئەمانەشدا پەیوەستبوونێکی خێڵەکیی بەهێزیان هەیە لە دژی هەر هێزێکی دەرەکی.[2]

هەستی ئینتیما و پەیوەستبوون بە خێڵەوە لە ناو کورددا بەهێز و توندوتۆڵە، هەر لەم بارەیەوە کوردناسی ڕووس "مینۆرسکی " وتەیەکی هەیە سەبارەت بە پەیوەندی و ئینتیمای خێڵایەتی لە ناو کورددا کە دەڵێت: "کوردەکان هەستێکی زۆر بەهێزیان هەیە لەبەرامبەر خێزان و خێڵدا کە ئەم هەستەیان زۆر بە هێزترە لە هەستی مرۆڤایەتی و ئایینی و نەتەوەیی" بەڵام لە ئێستادا ئینتیمای خێڵایەتی بەگشتی کاڵبوەتەوە و بەو شێوە

---

[1] عاطف وصفی، الانثروبولوجیا الاجتماعیة، دار المعارف، مصر، ١٩٧١، ص١٠٨.

[2] د.محمد صفوح الاخرس، الانثروبولوجیا الاجتماعیة، المطبعة الجدیدة، دمشق، ١٩٨٣، ص١٧٥.

بەهێزەی جاران نەماوە، لە بازیانیشدا هەمان شێوەیە، ئەمەش بەهۆی گۆڕانی کولتوور و شێوازی ژیان و بیرکردنەوەی خەڵکەوەیە.[1]

هەموو خێڵێك سەرۆکێکی هەیە کە پێی دەگوترێ (ئاغا) یان سەرۆك عەشرەت، کە بەرپرسیارە لە ڕاپەڕاندنی سەرجەم کاروبارەکانی ڕۆژانەی خێڵەکەیدا. سەرەتا هەڵبژاردنی ئاغا لە ڕێگەی پەسەند کردنیەوە دەبێت لە لایەن ئەندامانی خێڵەوە، لە دوای مردنی ئاغا سەرجەم دەسەڵاتەکانی بە شێوەی پشتاوپشت بۆ کوڕ یان برا یان برازاکانی دەگوێزرێتەوە. ئەو کەسەی لە لایەن ئەندامانی خێڵەوە وەك ئاغا هەڵدەبژێرێت دەبێت کەسێکی لێهاتوو و بە توانا بێت، پیاو ماقول، زمانزان و دەوڵەمەند بێت چونکە سەروەت و سامان بە یەکێ لە مەرجە هەرە سەرەکییەکان دادەنرێت لە هەڵبژاردنی سەرۆك خێڵ (ئاغا) دا، دەبێت ئەوەندە لێهاتوو کارامە بێت کە توانای ڕاپەراندنی سەرجەم کاروبارەکانی خێڵەکەی هەبێت بە باشی.[2]

لەناو بنیادی خێڵایەتیدا سێ چین بەدی دەکرێن کە بریتین لە:

١- چینی خانەدانەکان:.ئەم چینە ئاغا و سەرکردە و خێزانەکانیان دەگرێتەوە.

٢- مسکێن: ئەم چینە ڕەنجدەرو کرێکار و جوتیارەکانن کە لە هەموو لایەنەکانی ژیاندا کاردەکەن یان دەبنە پیاوی سەرکردە و ئاغاکانیان.

٣- پیاوە ئاینییەکان: ئەم چینە پیاوە ئاینی و شێخ و مەلاکان و بنەماڵەکانیانن.[3]

---

[1] مینورسکي، الآکراد، ترجمة: معروف خزندار، مطبعة النجوم، بغداد، ١٩٦٨، ص٦١.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ سەرۆك عەشرەتێکی دانیشتووی بازیان، لە دایکبووی ١٩٤٩، خێزاندار، خاوەنی چوار منداڵ، ٢٠/١٠/٢٠١٣، یەك شەمە، کاتژمێر ١١:٣٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

[3] تۆمابوا، ژیانی کوردەواری، و. حەمەسعید حەمە کریم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ١٩٨٠، ل٨٧.

ناحیەی بازیان وەك ناوچەیەكی عەشایەری بنیادێكی خێڵەكیی هەیە. لە هەمانكاتدا بە هۆی سیاسەتی دوژمنكارانەی حكومەتی بەعسەوە بەردەوام لە ناوچەكانیترەوە خەڵكی بۆ ڕاگوێزراوە و لە ناوچەكەدا نیشتەجێكراون. لە ئێستادا بەهۆی ئەوەی كە بازیان بەرەو ناوچەیەكی پیشەسازی دەڕوات و لە هەمان كاتیشدا بەهۆی نزیكییەكەیەوە لەپارێزگای سلێمانی و گونجاویی ئاووهەواكەی بەردەوام خەڵكی بۆ نیشتەجێبوون ڕووی تێدەكەن- بەمەش ژمارەی دانیشتوانەكەی بەردەوام ڕوو لەزیاد بوونە. خەڵكی ناوچەكەش بەردەوام بەهۆی ژن و ژنخوازییەوە تێكەڵاوی خەڵكی ناوچەكانی دەوروبەر دەبن، ئەمەش تا ڕادەیەك كاری كردۆتە سەر كاڵبوونەوەی سیمای خێڵایەتی لە ناوچەكەدا، بەڵام لە ئێستادا چەندین خێڵ و عەشرەتی دیار لە بازیاندا هەن كە ڕەگ و ڕیشەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمە مێژووییە كۆنەكان-لە گرنگترینیان وەك: خێڵەكانی (گۆران، بەرزنجی، ئاغا سووری، هەمەوەند، بەگەجانی، جاف، مەنمی، دۆڵەچەوتی، سمایل عوزێری، گاوانی، تۆربەی، كەلهوری، میرالەیی، شینكی، كافرۆشی، قەرەوەیسی، شەشۆی).

خێڵی هەمەوەند لەهەموو خێڵەكانیتر زیاترلە ناوچەكەدا باڵا دەسبوون، هەمەوەندەكان لە سێ تیرە پێكهاتوون - ڕەشەوەند، سۆفی وەند، سەفەروەند.(١)

سستێمی ژیانی خێڵ سستێمێكی خێڵەكییە لەسەر بنەمای پشت بەستن بە پەیوەندییە خوێنی و خزمایەتییەكان.(٢)

هەریەك لەم خێلانەی بازیان خاوەنی سەرۆك خێڵی خۆیانن، سەرۆك خێڵ

---

[1] چاوپێكەوتن لەگەڵ دانیشتوویەكی بازیان، لەدایكبوی ١٩٧٧، پیشە: ئەفسەری پلە یەك لە بەڕێوبەرێتی پۆلیسی بازیان، بەروار ٢٢/ ١٠/٢٠١٣، سێ شەمە كاتژمێر ١٢:٣٠ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] ئی جی ئار، العشائر الكردیة، ترجمة: فوادحمة خورشید، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٧٩، ص ٤٠.

بەرپرسە لە ڕاپەڕاندنی سەرجەم کاروبارەکانی خێڵەکەی و چارەسەری هەر کێشەیەك دەکات کە لە نێوان ئەندامانی خێڵەکەیدا ڕوودەدات. سەرۆك خێڵ بەرپرسە لە پاراستنی مافی هەریەك لە ئەندامانی خێڵەکەی و چاودێریکردنیان، بەلاّم لەم سالاّنەی دواییدا و لە دوای دەرچوونی یاسای ریفۆرمی کشتوکالّ تاڕادەیەك ژمارەی سەرۆك خێڵ و ئاغا و کوێخا لە ناوچەکەدا بەرەو کەمبوونەوە چووە.

دەرەبەگایەتی

دەرەبەگایەتی سستێمێکی کۆمەلاّیەتی و ئابوورییە کەلەناو کۆمەڵگا خێلاّیەتی و عەشایەرییەکاندا بەدیدەکرێت.کاتێك باس لە هەریەك لە کۆمەڵگایەکی خێڵەکی و عەشایەری دەکرێت باس لە هەریەك لە ئاغاو کوێخاو بەگ و شێخ دەکرێت، چونکە هەریەکە لە خێڵ و عەشرەت و هۆزەکان گەورەیەك یان سەرکردەیەکیان هەیە، هەر بۆیە لێرەوە دەتوانین پێناسەی سستێمی دەرەبەگایەتی بەم جۆرە بکەین.

دەرەبەگایەتی: بریتییە لە دەست بەسەرداگرتنی سەرجەم زەوییە کشتوکاڵییەکان و هەندێ جار سەروەت وسامان و مەڕومالاّت لەلایەن دەسەلاّتدار، فەرمانڕەوا، ئاغا، کوێخا، بەگ و سەرۆك هۆزەکانی ناوچەکەوە، بەجۆرێك کە جووتیار هیچ مافێکی بەسەر زەویدا نامێنێ و دەبێت بە بەشێك لە شوێن کەوتەی دەرەبەگ و لە بەرامبەردا پارەو سەرانەو بەرتیل و باج دەدات بە ئاغاو دەرەبەگ و دەبێتە کۆیلە و بەتەواوەتی لە ژێر فەرمان و دەسەلاّتی دەرەبەگدا دەبێت و هەمیشە ملکەچ و گوێڕایەڵی داخوازیەکانیەتی.[1]

ڕاستتر ئەوەیە بڵێین کە دەرەبەگایەتی هەمیشە پەیوەستە بە کشتوکاڵەوە،

---

[1] د. فازیل قەفتان، ڕژێمە ئابوورییەکان و کۆمەڵگای تەکنەلۆژی نوێ، سلێمانی، ١٩٨٣، ل٨٨.

لەبەر ئەوەی دەرەبەگایەتی سستێمێکە لە ژینگە کشتوکاڵیەکاندا هەیە، لەسەر بنەمای بوونی پەیوەندییەکی دیاریکراو لە نێوان دەسەڵاتدارە گەورەکان و جوتیارە چەوسێنراوەکان لە زەوییەکانی خۆیاندا، دەرەبەگایەتی بەوە جیا دەکرێتەوە کە پەیوەندییەکی زۆردارانەو دڵڕەقانەیەو دوورە لە سۆزو بەزەیی.[1]

دەرەبەگایەتی وەك سستێمێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی کاریگەرە لەسەر سەرجەم لایەنەکانی ژیانی تاك وکۆمەڵگا (بەشێوەی بیرکردنەوەی تاك و سەرجەم بەهاکانیشیەوە) لە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراودا.[2] لەهەموو سستێمێکی دەرەبەگایەتیدا دوو مەرجی سەرەکیی دەبێت هەبێت:

یەکەم: دەست بەسەرداگرتنی سەرجەم زەوییە کشتوکاڵییەکان لەلایەن چینی دەسەڵاتدارەوە (ئاغا و کوێخاو دەرەبەگەوە).

دووەم: بەکرێدانەوەی زەوییە کشتوکاڵییەکان بەجوتیاران لەلایەن دەرەبەگ و خاوەن دەسەڵاتەکانەوە، یان پێدانی زەوییە کشتوکاڵییەکان بە جوتیاران بەرامبەر باج یان پێدانی نیوەی بەرهەمی کشتوکاڵی بە دەرەبەگەکان، سستێمی دەرەبەگایەتی لە کۆندا لە ناحیەی بازیان و گوندەکانی دەوروپشتیدا باوبووە کە لەلایەن کوێخاو و ئاغا و دەسەڵاتدار و دەسڕۆیشتوەکانەوە سەرجەم زەوییە کشتوکاڵییەکان دەستیان بەسەرداگیراوە و جوتیارانیان چەوساندووەتەوە لەپێناو بەرژەوەندی و سوودمەندبوونی خۆیاندا.

بەڵام ئێستا دەرەبەگ بەکەمی لە ناوچەکەدا ماوەو بە دەگمەن بەدی دەکرێت وتاڕادەیەکی زۆر ئەو ڕژێمە لەناوچووە، ئەمەش لە دوای دەرکردنی یاسای چاکسازیی کشتوکاڵی (قانون الاصلاح الزراعی) بەپێی بڕیاری ژمارە

---

[1] د. حسين عبدالحميد احمد رشوان، الاقتصاد والمجتمع، دراسة فى علم الاجتماع الاقتصادى، الطبعة الثانية، المكتب الجامعى الحديث، الاسكندرية، ٢٠٠٩، ص٢٦.

[2] ا. شاميلوف، حول مسالة الاقطاع بين الكرد، ترجمة: د كمال مظهر احمد، مطبعة زمان، بغداد، ١٩٧٧، ص٤

(٩٠)ی ساڵی (١٩٧٠) کە حکومەتی عێراق چاکسازیی لەزەوییە کشتوکاڵییەکاندا کردو ڕژێمی دەرەبەگایەتیی سنووردارکرد. بەپێی ئەم یاسایە سەرجەم دەرەبەگەکان و جوتیارەکانی ناوچەکە لەلایەن حکومەتەوە زەوییە کشتوکاڵییەکانیان بەسەردا دابەشکرا، بۆیە چیتر دەرەبەگەکان نەیانتوانی جوتیاران بچەوسێننەوەو ئیستیغلالیان بکەن و زوڵم و ستەمیان لێ بکەن بەمەش سستێمی دەرەبەگایەتی لە ناوچەکەدا زۆر بەرەو کاڵبوونەوە چوو، زۆر بە کەمی پاشماوەکانی بەدی دەکرێن [١].

بەلاّم هێشتا تاڕادەیەك لێرەو لەوێ کاریگەریی دەرەبەگایەتی ساڵانی کۆن لەسەر موڵکایەتیی زەوی لە ناوچەکەدا بەدی دەکرێت، بە جۆرێك ئەو کەسانەی کە لە کۆندا کەسانی دەسەلاّتدار و دەرەبەگ بوون لە ئیستاشدا خاوەنی چەندەها موڵك وپارچە زەوی کشتوکاڵین، بەمەش زۆر بە ئاسانی لە خەڵکی سادەی ناوچەکە جیا دەکرێنەوە. بەجۆرێك کە جیاوازییەکی بەرچاو بەدی دەکرێت لەنێوان خاوەن زەوی و زارە کشتوکاڵییەکاندا لە ڕووی چەندێتی و فراوانیی زەوییە کشتوکاڵییەکاندا چونکە دەرەبەگەکان تاکو ئێستاش خاوەنی زۆرترین ڕووبەری زەویی کشتوکاڵین لە ناوچەکەدا.

چوارەم: پەروەردە و ئاستی ڕۆشنبیری

ناحیەی بازیان، وەك هەر ناوچەیەکیتری کوردستان، بەهۆی داگیرکاری و بوونی شەڕ و ئەنفالکردن و ڕاگواستنی خەڵکی ناوچەکە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە خەڵکەکەی کەمتر ڕوویان لە خوێندن کردووە، ئەم دۆخەش کاری کردۆتە سەر ئاستی خوێندن و ڕۆشنبیری لە ناوچەکەدا. لە لایەکیترەوە،

---

[١] چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی بەڕێوبەرێتی کارگێڕی ناحیەی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٤، ١/٩/٢٠١٣، یەکشەممە، کاتژمێر ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

بەهۆی ئەوەی ناوچەکە هەر لە کۆنەوە عەشایەری و کشتوکاڵی بووە و کاریگەر بووە بە کولتووری عەشایەری، خەڵکەکەی زیاتر بە کاری کشتوکاڵەوە خەریك بوون و دەرفەتی خوێندنیان نەبووە، چونکە کاری کشتوکاڵی کارێکی گران و بە ئەرکەو پێویستی بە هێزی کاری زۆر هەیە.لەگەڵ ئەوەشدا کولتووری عەشایەری گرنگییەکی ئەوتۆ بە خوێندن و خوێندەواری نادات. بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا کەسانێك هەبوون لە ناوچەکەدا کە بەردەوام هەوڵیانداوە لەڕێگەی بلاّوکردنەوەی خوێندەوارییەوە خەڵکی ڕۆشنبیر بکەن و ئاستی هوشیارییان بەرز بکەنەوە، ئەو کەسانەش پیاوە ئاینی و مەلاو قورئان خوێنەکان بوون.[١] ساڵی ١٩٢٧ لە گوندی مۆرتکەی سەر بە ناحیەی بازیان یەکەم قوتابخانە کراوەتەوە، یەکێك لە مامۆستا دیارو ناسراوەکانی ئەو قوتابخانەیە (فایەق بێکەس)ی شاعیر بووە کە لە ساڵی (١٩٣٣) دا لەو قوتابخانەیە مامۆستا بووە.[٢] لەدوای ئەو مێژووەوە بەردەوام بواری پەروەردەو خوێندن لە ناوچەکەدا پەرەیسەندووە، ئەمەش بوەتە هۆی بەرزبوونەوەی ئاستی ڕۆشنبیری و بەرزبونەوەی ڕێژەی خوێندەواری لە ناوچەکەدا. لە ئێستادا یانزە قوتابخانە لەمەرکەزی ناحیەی بازیان هەیە لە(بنەڕەتی و ناوەندی و ئامادەیی) هەروەها سێ باخچەی ساوایان و یەك دایەنگەی لێیە.

ژمارەی خوێندکاران لەسەرجەم قوتابخانەکان و قۆناغە جیاوازەکاندا لە بازیان (٥٤٤٧) خوێندکار، بەجۆرێك کە (٣٢٠٠) خوێندکارە لە قۆناغی بنەڕەتی و (١٢٩٠) قوتابیی لە قۆناغی ناوەندی و (٩٥٧)لە قۆناغی

---

[١] بەڕێوبەرێتی پەروەردەی رۆژ ئاوای سلێمانی، بەشی ئامار، داتای بلاّونەکراوە، ٢٠١٣/٩/٨، یەك شەمە.

[٢] چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا یەکی دانیشتووی بازیان، خاوەنی بڕوانامەی ماستەر لە کۆمپیوتەردا، مامۆستا لە ئامادەیی داریکەلی لە بازیان، ٢٠١٣/٩/٩ دووشەمە، کاتژمێر ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

ئامادەیی دەخوێنن، بڕوانە خشتەی ژمارە (٣).
بوونی ئەم ژمارەیە لە قوتابی لە ناوچـەکەدا خـۆی لەخۆیـدا تاڕادەیـەك هێمای بـەرزیی ئاسـتی هوشـیاریی خـەڵکی ناوچـەکەیە، لەکاتێکـدا کـە سەرجەم دانیشتوانی ناوچەکە ژمارەیـان (١٤٩٨٥) کەسـە کـە دابەشـبوون بەسەر (٣٦٢٢) خێزاندا، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە دانیشـتوانی ناوچـەکە پەرۆش و خولیای خوێندن و خوێندەوارین، بـە جۆرێـك کـە هـیچ خێزانێـك ئامادەنییـە بهێڵێـت منداڵەکـەی دەسـبەرداری خوێنـدن ببێـت مەگـەر هۆکارێکی لەتوانابەدەر هەبێت. بۆیە بەردەوام ئاستی خوێنـدن و ڕۆشـنبیری لە ناوچەکەدا ڕوو لە گەشـەکردنە، ئەمـەش تاڕادەیـەك کاریکردۆتـە سـەر شێوازی بیرکردنەوەی خەڵکی ناوچەکە وپەرۆشبوونی زیاتریـان بـۆ خوێنـدن، بـەجۆرێ کـە چـەندین کـوڕو کچـە خوێنـدکاریان هـەن کەلـە زانکـۆ و پەیمانگاکانـدا دەخـوێنن. چـەندین گـەنج و لاوی بـە توانـای ناوچـەکە لـە بوارەکانی خوێندنی باڵادا دەخوێنن لەناو هەرێم و لە دەرەوەش، کە لە هەوڵی بەدەسهێنانی بڕوانامەی ماستەرو دوکتـۆرادان لەسـەرجەم پسـپۆری و بـوارە جیاوازەکاندا.جیاوازی ڕەگەزی لەپرۆسەی خوێندندا زۆر کەم لە ناو خەڵکیـدا بەدیدەکرێت، بەڵام بەگشـتی، شـارەزا و پسـپۆر و مامۆسـتایانی ناوچـەکە پێیانوایە کە ئاستی پەروەردە و فێرکردن لە ناوچەکەدا وەك پێویسـت نییـە، ئەمـەش لەڕووی کەمی ژمارەو خراپی بینای قوتابخانەکانەوە کەلە ئاست ئـەو ژمارە زۆرەی قوتابییاندا نین. لەلایەکیترەوە، سستێمی خوێنـدن وەك پێویسـت سەرکەوتوو نییە، ئەمـەش بەهۆی ئەوەی هەمیشە زۆرینەی مامۆستاکانی ناو قوتابخانەکان مامۆستا تازە دامەزراوەکانن کە تواناو شارەزاییان وەك پێویست نییە، ئەمـەش ڕاستەوخۆ کاریگەرە لەسـەر دابـەزینی ئاسـتی خوێنـدن لـە قوتابخانەکانی بازیاندا.

خشتەی ژمارە (٢)

ژمارەی باخچەکانی ساوایان لە مەرکەزی ناحیەی بازیاندا لە ساڵی (٢٠١٢- ٢٠١٣) دا

ناوی باخچەکان	ژ.منداڵی کوڕ	ژ. منداڵی کچ	کۆ
سۆز	٥٩	٤٥	١٠٤
پەروا	٥٠	٦٥	١١٥
لیسی شمیدس*	٧٦	٤٢	١١٨
کۆ	١٨٥	١٥٢	٣٣٧

خشتەی ژمارە (٣)

ژمارەو جۆری قوتابخانەکانی مەرکەزی ناحیەی بازیان و ژمارەی قوتابیەکانیان لە ساڵی (٢٠١٢- ٢٠١٣)

ناوی قوتابخانەکان	قۆناغی خوێندن	ژ.قوتابی کوڕ	ژ.قوتابی کچ	کۆی گشتی
ڕاستی	بنەڕەتی ١-٦	٣٠٠	٢٧٥	٥٧٥
ڕاستگۆ	بنەڕەتی ١-٦	٣٩٨	٣٧١	٧٦٩
داستان	بنەڕەتی ١-٩	٤٣٦	٣٤٥	٧٨١
ڕەوا	بنەڕەتی ١-٦	٢٤٦	٢٦٥	٥١١
پەیڕەو	بنەڕەتی ١-٩	٣٤٢	٢٢٢	٥٦٤
ژووان	ناوەندی	٢٣٩	٢٠٢	٤٤١

* باخچەی لیسی شمیدس: بەناوی ژنە ڕۆژنامە نوسێکی ئەڵمانییەوە ناو نراوە، لە ڕێکخراوێکی خێرخوازی کاری بۆ منداڵانی کوردستانی دەکردو لە ساڵی ١٩٩٤ لەسەر ئەرکی خۆی باخچەکەی دامەزراند، لە ساڵی ١٩٩٩ لە دوکان تیرۆرکرا.

ڕەوشت	ناوەندی	١٦٣	١٦٠	٣٢٣
دەوەن	ناوەندی	١٤٩	١٤٩	٢٩٨
لاس	ناوەندی	١١١	١١٧	٢٢٨
داریکەلی	ئامادەیی	٢٤٧	٢٩٥	٥٤٢
زۆزگ	ئامادەیی	٢١٥	٢٠٠	٤١٥
کۆی گشتی		٢٨٤٦	٢٠٦١	٥٤٤٧

تێبینی:

١- داتای ناو خشتەکان لە بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی ڕۆژئاوای سلێمانیی- بەشی ئامار وەرگیراون، تۆماری بلاۆنەکراوەن.

٢- هەندێ لە قوتابخانە کان لە بازیان لەسەر سستێمی خوێندنی کۆن بەڕێوە دەچن و پێیان دەگوترێت ناوەندی، بەلاّم هەندێکی تر لە قوتابخانەکان لەسەر سستێمی خوێندنی نوێ بەڕێوە دەچن و قۆناغی سەرەتای و ناوەندیش لە خۆ دەگرن و پێیان دەگوترێت بنەڕەتی.

پێنجەم: جۆرو ئاستەکانی خزمەتگوزاری

بەتێبینی کردنی ناوچەی بازیان ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ناوچەکە تاڕادەیەك خزمەتگوزارییەکانی بۆ دابینکراوە و لەڕووی هەندێ جۆری خزمەتگوزارییەوە بێ گرفتە، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا لە هەندێ لایەنەوە خزمەتگوزارییەکانی وەك پێویست نین و بەگشتی لە ناحیەکەدا گەیشتنی خزمەتگوزارییەکان زۆر لەسەرخۆ و سستن.

خزمەتگوزارییەکان بەگشتی لە ناحیەی بازیاندا دوو جۆرن:

١- خزمەتگوزاریی کەرتی گشتی (حکومەت).

٢- خزمەتگوزاریی کەرتی تایبەت (ئەهلی).

لە گرنگترین ئەو خزمەتگوزارییانەی کە لە ناوچەکەدا بەدیدەکرێن و لەلایەن حکومەتەوە دابینکراون بریتیین لە تۆڕی کارەبای نیشتیمانی کە لە ویستگەی کارەبای دوکان و چەمچەماڵەوە دەگات بە ناوچەکە، هەروەها تۆڕی ئاوی خواردنەوە کە لە بەنداوی دوکانەوە دەگات بە ناوچەکە، ئەمە لە پاڵ لێدانی چەندین بیری ئیرتیوازی لە ناوچەکەدا کە لە کاتی کەم ئاوی و پێویستدا سوودیان لێ وەردەگیرێت.خزمەتگوزارییەکیتر قیرتاوکردنی چەند گەڕەکێکی وەك (ئاشتی، سەگرمە، برایەتی)، لەگەڵ سەرجەم جادە سەرەکییەکان لە سنووری مەرکەزی ناحیەکەدا، هەروەها دروستکردنی شۆستەو سەکۆ بۆ هاتوچۆکردنی پیادە و جوانکردنی سیمای ناوچەکە، بوونی دوو یاریگەی تارتان بۆ گەنجان بۆ ئەنجامدانی چالاکییە وەرزشییەکان. لەڕووی کەرتی پەروەردەوە حکومەت (سێ) باخچەی ساوایان و (یانزە) قوتابخانەی لەسەرجەم ئاستەکاندا لەسنووری مەرکەزی ناحیەکەدا دروستکردووە.[1]

لە ڕووی ئایینییەوە حکومەت و خەڵکی ناوچەکە پێکەوە (حەوت) مزگەوتییان دروستکردووە، مزگەوتەکانیش بە ناوی مزگەوتی (ئازادی، محمدی حاجی قادر، هەژاران، هەیاسیەکان، شێخ ڕەوفی هەنجیرە، شێخ جەلالی گاپیلۆن، ئاشتی).[2] دروستکردنی کتێبخانەی گشتیی بازیان لە ساڵی (٢٠٠٣) دا بەمەبەستی خزمەتکردنی خوێندەوارانی ناوچەکە، لەلایەکیتر دامەزراندنی فەرمانگەی پۆستەو گەیاندن بەمەبەستی خزمەتکردنی

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێوەبەری ناحیەی بازیان، ٢٠١٣/٩/٩، دوو شەمە، کاتژمێر ١:٠٠ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیمام و خەتیبی مزگەوتی محمدی حاجی قادر لە بازیان، لەدایکبووی ١٩٧٢، خێزاندار، خاوەنی چوار منداڵ، ٢٠١٣/١٠/٢، چوارشەمە، کاتژمێر ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

دانیشتوانی ناوچەکە.

دروستکردنی نەخۆشخانەیەك بەناوی بنکەی تەندروستیی بازیان، هەرچەندە بنکەکە زۆر سادەیە و لە ئاست پێویستدا نییە بە جۆرێك کە تەنها چارەسەری زۆر سەرەتایی پێشکەش بە نەخۆش دەکەن و گەر کەسێك توشی نەخۆشییەکی درێژخایەن ببێت ئەوا ناچارە پەنا بەرێتە بەر نەخۆشخانەکانی شاری سلێمانی.

هەروەها چەندین فەرمانگەی فەرمی دیکە لە ناوچەکەدا هەن وەك فەرمانگەکانی (کارەبا، ئاو، تاپۆ، کشتوکاڵ، نفوس، شارەوانی) کە سەرجەم ئەم فەرمانگانە بەردەوام لە خزمەتی خەڵکی ناوچەکەدان.

سەرجەم ئەو خزمەتگوزارییانەی کە پێشتر ئاماژەمان پێدان ئەوانەن کە لە لایەن حکومەتەوە واتە (لەلایەن کەرتی گشتییەوە) لە ناوچەکەدا دابینکراون.[1]

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، کۆمەڵێك خزمەتگوزاریی دیکە لە ناحیەکەدا بەدی دەکرێن کە لەلایەن کەرتی تایبەتەوە جێبەجێ کراون. لەوانەش: هێڵی مۆبایلی ئاسیا سێڵ، کۆرەك تیلیکۆم، ئەمە لە پاڵ بوونی چەندین هێڵی ئینتەرنێتدا وەك ڕێبەر کویك، تیشك نێت و ئاسیا سێڵ.

بەشێوەیەکی گشتی، جۆر و ئاستەکانی خزمەتگوزاریی لە ناحیەکەدا لە ئاستێکی مام ناوەنددایە، بەڵام خزمەتگوزارییەکان لە ناوچەکەدا لە هەندێ لایەنەوە وەك پێویست نین، کەم و کوڕی زۆریان تێدا بەدی دەکرێن و خەڵکی ناوچەکە بە گلەیین لە نەبوونی چەندین خزمەتگوزاریی وەك پارکێك بۆ کاتی دەست بەتاڵی، هەروەها شاری یاری بۆ منداڵان، مەلەوانگە بۆ گەنجان، هۆڵی بۆنەکان.

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی کارگێڕیی ناحیەی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٤، ٦/١٠/٢٠١٣، یەك شەمە، کاتژمێر ١٠:٠٥ بەیانی، بازیان.

له هه‌مانكاتدا، توێژه‌ر تێبینی ئه‌وه‌ی كرد كه‌ نیوه‌ی جاده‌كـانی سـنووری مه‌ركه‌زی ناحیه‌ی بازیان خـۆڵن و قیرتاونـه‌كراون، ئه‌مـه‌ش گرفتێكـی زۆری دروستكردووه‌ بۆ خه‌ڵكی ناوچه‌كه‌، به‌ تایبه‌ت لـه‌ وه‌رزی زسـتاندا.هـه‌روه‌ها بنكـه‌ی ته‌ندروسـتی لـه‌ ناوچـه‌كه‌دا وه‌ك پێویسـت نییـه‌ چـونكه‌، لـه‌ نه‌خۆشخانه‌كه‌دا ته‌نها پزیشكی مقیمی گشتیی هه‌یه‌، كه‌ ئه‌مه‌ش گرفتێكی گـه‌وره‌ی بـۆ خـه‌ڵكی ناوچـه‌كه‌ دروسـتكردووه‌ لـه‌ڕووی پێشـكه‌ش كردنـی خزمه‌تگوزاریی ته‌ندروستییه‌وه‌.

بەشی چوارەم

سستێمی ئـــابـــووری

چالاکیی ئابووری

ئەنترۆپۆلۆگیستەکان پێیانوایە کە ئابووری پێوەری جیاوازی و لەیەکنەچوونی نێوان کۆمەڵگاکانە لە ڕووی گەشەسەندن وپێشکەوتنەوە. ئابووری پێوەری ڕێکخستنی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکانە کە لە ئەنجامی دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤدا پەیدادەبێت لە ناو کۆمەڵگا جیاوازەکاندا.[1] هەندێ لە ئابووریناسان ئابووری بە تاکە هۆکاری گۆڕانی کۆمەڵ دادەنێن.[2] یان ئابووری سستێمێکە بۆ بەرهەمهێنان و دابەشکردنی کەل و پەل و پێداویستییەکەکانی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤ لە کۆمەڵگادا. [3]

کۆمەڵگای مرۆیی لە سەرەتای پەیدابوونیەوە بەچەندین قۆناغی ئابووری جیاوازدا تێپەڕیوە، وەك: قۆناغەکانی کۆکردنەوەی خۆراك، ڕاووشکار، ئاژەڵداری، کشتوکاڵی، پیشەسازی، بازرگانی لە هەریەك لەم قۆناغانەدا بەردەوام بەرەو گەشەکردن چووە.

چالاکیی ئابووری پێویستی بە هاوکاری و کاری بە کۆمەڵی هەیە لەسەر بنەمای دیاریکردنی ئەرك و مافەکان، لەبەرئەوە لێکۆڵینەوە لە سستێمی ئابووری گرنگییەکی گەورەی هەیە بۆ تێگەیشتن لە بنیادی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگا، چونکە هەر کۆمەڵگایەك، دواکەوتوو بێت یان پێشکەوتوو،

---

[1] د.قيس النوري، الانثروبولوجيا الاقتصادية، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي، مطابع الموصل، ١٩٨٩، ص١٩-٢٠.

[2] بەیاد عبدالقادر، دەروازەی گۆڕانی کۆمەڵ، چاپخانەی حوادث، بغداد، ١٩٨٧، ل٦٣

[3] Anthony Zumpetta and Lori Fowler, Essentials of Sociology , A Down - to-Earth Approach , Fifth Edition, United States ,2004 ,p.139

سستێمێکی ئابووریی تایبەت بەخۆی هەیە.[1]

هەر کۆمەڵگایەك بە پێی ئاستی پێشکەوتنی کۆمەڵگاکە و جۆری کولتوور و دابونەریت و باردۆخی ئاووهەوا و سروشت و ژینگەکەی، جۆر و ئاستی چالاکیی ئابووریی جیاوازە لە کۆمەڵگایەکیتر.

یەکێك لە چالاکییە ئابوورییە گرنگەکانی ناحیەی بازیان کاری کشتوکاڵییە. بێگومان کە باس لە کشتوکاڵ دەکەین، پێویستە باس لە خاوەندارێتیی زەوی بکەین، چونکە ئەم دوو بابەتەپێکەوە بەستراون.

خاوەندارێتیی زەوی لە بازیان

خاوەندارێتی زەویی لەکۆمەڵگا کشتوکاڵییەکاندا بابەتێکی گرنگ و سەرەکیی ئەنترۆپۆلۆگییایە. لێکۆڵینەوە لەم بابەتە یارمەتیدەرێکی کاریگەرە بۆ تێگەیشتن لەو سستێمانەی کە بنیادی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگایان پێکهێناوە.خاوەندارێتیی زەوی بە سەرەکیترین هۆکاری جێگیربوون دادەنرێت لە کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکاندا، لەبەر ئەوەی مرۆڤ بە زەوییەوە دەبەستێتەوە و هانیدەدات بۆ دروستکردنی خانوو، پاشان نیشتەجێبوون و بەسترانەوە بەزەوییەوە، چونکە زەوی سەرچاوەیەکی گرنگی دابینکردنی خۆراکە بۆ مرۆڤ.[2]

سستێمی موڵکایەتیی زەوی لە بازیاندا لە جۆری موڵکایەتیی تایبەتە، واتە زەوی موڵکی کەسێکی دیاریکراوە، بەگشتی زەوییە کشتوکاڵییەکان دەکەونە ناو گوندەکانی سنووری بازیانەوە، واتە ناکەونە ناو مەرکەزی ناحیەکەوە. زۆربەی گوندەکان لە ناحیەی بازیان کشتوکاڵییان لێ دەکرێت —

---

[1] د.السيد محمد بدوي، في علم الاجتماع الاقتصادي، دار المعرفة الجامعية، مصر، بدون سنة الطبع، ص١٥.

[2] احمد ابو زيد، البناء الاجتماعى، المصدر السابق، ص١٢٩.

لەوانەش وەك گوندەكانی: (باخ، خالۆ بازیانی، كلاشكەران، زیەكە، خالدان، كویك، ولۆبلاخ، دەرگەزێن، لازیان،...هتد). [1]

كاریگەریی دەرەبەگایەتی تارادەیەك لەسەر مولكایەتیی زەوی لە ناوچەكەدا بەدیدەكرێت، بە جۆرێك ئەو كەسانەی لە كۆندا كەسانی دەسەلاتدار و دەرەبەگ بوون لە ئیستاشدا خاوەنی چەندەها مولك وپارچە زەویی كشتوكاڵین، بەمەش زۆر بە ئاسانی لە خەلكی سادەی ناوچەكە جیا دەكرێنەوە.[2] بۆیە دەتوانین بلێین كەوا هەرچەندە سستێمی مولكایەتی لە ناوچەكەدا لە جۆری مولكایەتیی تایبەتە، بەلام ماك و كاریگەرییەكانی سستێمی دەرەبەگایەتی هەتا ڕادەیەك لەسەر خەلكی ناوچەكە ماون و بەدی دەكرێن، بەجۆرێك كە جیاوازییەكی بەرچاو بەدیدەكرێت لەنێوان خاوەن زەوی و زارە كشتوكاڵییەكاندا لە ڕووی چەندێتی و فراوانی زەوییە كشتوكاڵییەكانیانەوە، چونكە "دەرەبەگەكان" خاوەنی زۆرترین ڕووبەری زەویی كشتوكاڵین لە ناوچەكەدا.

یەكەم: كشتوكاڵ لە بازیان

بازیان یەكێكەلە ناوچە گرنگەكانی كوردستان، چونكە پانتاییەكی فراوانی دەشتی بەپیتی كشتوكاڵیی هەیە. هەر لە كۆنەوە ناوچەیەكی كشتوكاڵیی بووە و خاوەنی چەندەها بەرهەمی كشتوكاڵیی جیاواز بووە. بەشی هەرە زۆری دانیشتوانی بازیان هەتا چەند ساڵێك لەمەوبەر خەریكی پیشەی كشتوكاڵی بوون لە هەردوو جۆری دێم و بەراو، بە جۆرێك بەرهەمە

[1] چاوپێكەوتن لەگەڵ لێپرسراوی هۆبەی كشتوكاڵی ناحیەی بازیان، ٢٠١٣/٨/١١، یەك شەمە، كاتژمێر، ١٠:٠٠ بەیانی، بازیان.

[2] چاوپێكەوتن لەگەڵ دانیشتوویەكی بازیان، لەدایكبووی ١٩٧٣، پیشە: جوتیار لە گوندی خالدان، خێزاندار، خاوەنی (٤) منداڵ، ٢٠١٣/٨/٢٠، سێ شەمە، كاتژمێر، ٩:٣٠ بەیانی، بازیان

کشتوکاڵییەکانی بازیان دەنگدانەوەیەکی بەرچاویان هەبووە لە شارەکانی سلێمانی و کەرکووك و ناوچەکانی دیکەی دەوروبەریاندا. کێ هەیە ناوی برنجی بازیانی نەبیستبێ ! لە پاڵ بەرهەمی برنجدا چەندەها بەرهەمی دانەوێڵەی لێ بەرهەم دەهێنرا وەك: گەنم، جۆ، نیسك، نۆك، ماش، پاقلە.برنج بەپلەی یەکەم، گەنم و جۆش بە ڕێژەیەکی بەرچاو لە ناوچەکەدا بەرهەمێنراون. بەڵام لە ئێستادا ئەم بەرهەمانە بەڕێژەیەکی زۆر کەم بەرهەم دەهێنرێن کە تەنها بەشی دابینکردنی پێداویستی خێزانە جووتیارەکانی ناوچەکە دەکات بەتەنها و بەشی دابینکردنی پێداویستی بازاڕ ناکات[1].

هەروەها چەندین بەرهەمیتری هەبووە وەك (تەماتە، کولەکە، بامێ، باینجان، هەرمێ، سێو، هەڵوژە، ترێ، هەنجیر، کونجی، گوڵەبەڕۆژە، زەیتون، توتن، پیاز، بیبەر، خەیار، ترۆزی، سەوزەوات) و چەندین بەرهەمیتر لە هەردوو جۆری هاوینە و زستانە.

شێوازی کشتوکاڵکردن لەم ساڵانەی دواییدا لە بازیان گۆڕاوە و شێوە کۆنەکەی جاران زۆر بەکەمی پەیڕەودەکرێت. ئێستا شێوازێکی تازەی کشتوکاڵکردن پەیدابووە کە پێیدەگوترێ (خانووی پلاستیکی). خەڵکی ناوچەکە ئێستا زیاتر کشتوکاڵ لەناو خانووی پلاستیکیدا دەکەن، بەتایبەت سەوزەوات، چونکە کشتوکاڵکردن بەم شێوەیە ئاسانترە و ماندوبوون و هیلاکیی کەمتر دەوێت، هەروەها تێچووی کەمترە و داهاتێکی زۆرتری هەیە بەبەراورد لەگەڵ کشتوکاڵکردن بە شێوازی کۆن. لە گرنگترین ئەو بەرهەمە کشتوکاڵییانەی لە خانووی پلاستیکیدا بەرهەم دێن لە بازیان بە پلەی یەکەم - خەیار، تەماتە، بیبەر. ڕێژەی بەرهەمی خانووە پلاستیکییەکان بە ڕادەیەکە کەبەشی دابینکردنی پێویستییەکانی خەڵکی ناوچەکە دەکات و

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ جوتیارێکی دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٧١، ٢٠١٣/٨/١٢، دووشەمە، کاتژمێر ١١:٠٠پێش نیوەڕۆ، بازیان.

بەشێکی زۆریشی لێ دەنێردرێت بۆ بازارەکانی شاری سلێمانی.[1]

ئێستا کشتوکاڵکردن لە بازیان بەگشتی کەم بووەتەوە، تەنها بەشێکی کەمی خەڵکی ناوچەکە خەریکی کاری کشتوکاڵین، ئەمەش لەبەر ئەوەی کە بەرهەمی کشتوکاڵیی ناوخۆ ناتوانێت کێبڕکێ لەگەڵ بەرهەمی دەرەوەدا بکات ئەمە لەلایەك، لەلایەکیتریشەوە ناوچەکە لە ئێستادا بووە بە ناوچەیەکی پیشەسازی و زۆربەی دانیشتوانی ناوچەکە فەرمانبەر یان کرێکارن لە کەرتی تایبەت و گشتیدا یان لە دامەزراو و کارگە پیشەسازییەکاندا.[2]

ناحیەی بازیان، دەوڵەمەندە بە ڕووەکی سروشتی کە گرنگییەکی ئابووریی گەورەی هەیە لە دابینکردنی بژێوی ژیانی خەڵکی ناوچەکەدا، بەتایبەتی، لە وەرزەکانی بەهار و هاویندا. هەروەها ڕووەکی سروشتی سوودێکی زۆری هەیە لە بواری تەندروستیدا، چونکە زۆر لە ڕووەکە سروشتییەکان وەك دەرمانی پزیشکیی کوردەواری بەکاردێن بۆ چەندین نەخۆشی و ئازاری جۆراوجۆر.

لەنموونەی ئەو ڕووەکە سروشتییانەی کە لە ناحیەی بازیان خۆڕسکانە دەڕوێن وەك: دار بەڕوو، قارچك، کاردو، گۆزروان، کەنگر، خەرتەلە، گێلاخە، چاوبازە، باڕێزە، جاترە، تۆڵەکە، پونگە، ڕیحانە، لوشە، کوزەڵە، سێپەڕە، بەیبوون، گوڵاڵە سوورە، نێرگز).[3]

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، فەرمانبەر لە بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٥، ١٢/٨/٢٠١٣، دوو شەمە، کاتژمێر ١٢:٣٠ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ جوتیارێکی دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٧، ١٣/٨/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ٩:٣٠ بەیانی، بازیان.

[3] چاوپێکەوتن لەگەڵ جوتیارێکی دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٨، ١٣/٨/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ١١:٢٠پێش نیوەڕۆ، بازیان.

دووەم: ئاژەڵداری

لەپاڵ کاری کشتوکاڵیدا، ئاژەڵداری بەسەرچاوەیەکیتری بژێوی دانیشتوانی بازیان دادەنرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ گونجاویی سروشتی ئەم ناوچەیە کە بۆتە هۆی دەوڵەمەندیی بە پانتاییەکی فراوانی گژوگیا و لەوەڕگای سروشتی بۆ بەخێوکردنی ئاژەڵ. سامانی ئاژەڵ لە بازیاندا دوو جۆرە: ئاژەڵی ماڵی و ئاژەڵی کێوی.ئاژەڵی ماڵی وەك (مەڕ و بزن و ڕەشەولاخ) کە لە ناوچەکەدا بەخێو دەکرێن. بە شێك لە دانیشتوانی بازیان بۆ دابینکردنی بژێوی ژیانیان خەریکی کاری ئاژەڵدارین بەمەبەستی سوود وەرگرتن لە گۆشت، خوری، پێستە، شیر و سەرجەم ئەو بەرهەمانەی کە لە شیر وەدەست دێن – تەنانەت لە پاشەڕۆکەشی.

لەهەمانکاتدا بەشێکیشی لێ دەنێردرێت بۆ بازاڕەکانی شاری سلێمانی.بەخێوکردنی ئاژەڵ لە (*تەویلە) و (**گەوڕ) دایە بەجۆرێك کە لە تەنیشت ماڵ وخانووی خۆیانەوە گەوڕێك بۆ حەوانەوەی ئاژەڵەکان دروست دەکەن. ئاژەڵەکان تەنها لە ناوچەیەکی دیاریکراودا دەلەوەڕێنرێن، بە هیچ جۆرێك گەرمیان و کوێستانیان پێ ناکرێت، چونکە کوێستانیان نییە تا ئاژەڵەکانی بۆ بگوێزنەوە.

کاری ئاژەڵداری لە کۆندا لە ناوچەی بازیان کارێکی زۆر بڵاوبووە، بەجۆرێك کە زۆربەی خێزانەکانی دانیشتووی بازیان خاوەن ئاژەڵ بوون و بژێوی ژیانیان لەسەر ئاژەڵداری بووە. بەڵام ئێستا ئاژەڵداری لە ناوچەکەدا کاڵبووەتەوە و بەو شێوە بەربلاوەی جاران نەماوە، ئەمەش بەهۆی ئەوەی ناوچەکە بووە بە ناوچەیەکی پیشەسازی، ئەمەش وایکردووە کە خەڵکی

---

* تەویلە: شوێنی بەخێوکردنی وولاخی بەرزە، کە زەوییەکەی بە پوش و کا ڕووپۆش کراوە.
** گەوڕ: شوێنی بەخێوکردنی مەڕومالاتە، کە زەوییەکەی بە پوش و کا ڕووپۆش کراوە.

ناوچەکە تا ڕادەیەکی زۆر لە ئاژەڵداری دووربکەونەوە و پەیوەست بن بەکاری فەرمانبەری لە دامەزراوە پیشەسازییەکاندا. بەپێی ئامارێکی هۆبەی کشتوکاڵیی ناحیەی بازیان ژمارەی ئەو کەسانەی ئێستا لە بازیاندا خەریکی کاری ئاژەڵدارین (١٦٤٧) کەسن، ژمارەی مەڕو بزنیش لە ناحیەکەدا (٧١٦٧٨) سەرە، ژمارەی ڕەشەوڵاخ (١٣٧٧٤) سەرە.[1]

لە پاڵ ئاژەڵداریدا پەلەوەریش لە بازیاندا بەخێودەکرێت، ئەو پەلەوەرانەش کە لە بازیاندا بەخێو دەکرێن وەك: (مریشك، کەڵەشێر، قەل، قاز، مراوی، کەو، کۆتر... هتد).

پەلەوەر سوودێکی ئابووریی گەورەی هەیە. زۆربەی خێزانەکانی ناوچەکە پەلەوەریان هەیە و بەخێوی دەکەن بۆ سوود وەرگرتن لە گۆشت و هێلکەکەی، جا چ بۆ خۆراکی خۆیان یان وەك سەرچاوەیەکی داهات بۆ دابینکردنی بژێوی ژیانیان.

مریشك بە پلەی یەکەم دێت لە ناوچەکەدا کە لە لەلایەن خەڵکی ناوچەکەوە لەماڵەوە بەخێودەکرێت. بازیان دوو مەفقەسی هەڵهێنانی جوچکی لێیە بەمەبەستی گرنگیدان بە سامانی پەلەوەر، هەروەها پرۆژەیەکی بەخێوکردنی ماسیی ناوحەوزی لێیە کەلە لەلایەن حکومەتەوە دامەزراوە.[2]

هەروەها دوو پرۆژەیتری لێیە بۆ بەخێوکردنی ماسیی ناوحەوز لە گوندەکانی دەرگەزێن و هاڵەی سەرچاوە. ئەم پرۆژانە مولکی تایبەتن و

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٧، لێپرسراوی هۆبەی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، ٢٠١٣/٨/١٥، پێنج شەمە، کاتژمێر ١١:٠٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٥، فەرمانبەر لە هۆبەی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، ٢٠١٣/٨/١٥، پێنج شەمە، کاتژمێر ١٢:٠٠ نیوەڕۆ، بازیان.

لەلایەن کەسانێکی تایبەتەوە بەڕێوەدەبرێن.[1]

وەك تێبینی دەکرێت، ئەو کەسانەی کە خەریکی کاری ئاژەڵداری و بەخێوکردنی پەلەوەرن داهاتیان مام ناوەندە و دەتوانن بەباشی سەرجەم پێویستییەکانی خێزانەکانیان دابین بکەن.

هەروەها لە ناحیەی بازیاندا گرنگی بە هەنگەوانی و بەخێوکردنی هەنگ دراوە، بەتایبەتی لە ساڵی ۲۰۰۰دا کە ڕێکخراوی (FAW- فاو) ۲۰۲ شانەی هەنگی دابەشکرد بەسەر خەڵکی ناوچەکەدا، ئەمەش هاندەرێکی گەورە بوو بۆ خەڵکی ناوچەکە بۆ بەخێوکردنی هەنگ بەمەبەستی سوود وەرگرتن لە هەنگوینەکەی چ بۆ خەڵکی ناوچەکە، یان بۆ مەبەستی فرۆشتنی بەرهەمەکە بێت.[2]

هەروەك لە پێشتر ئاماژەمان پێدا، لە پاڵ ئاژەڵیماڵیدا ئاژەڵ و پەلەوەری کێویش لە ناوچەکەدا هەن کە بریتین لە (گورگ، ڕێوی، چەقەڵ، بەراز، کەمتیار، ژیشك، سمۆرە، کەروێشك...هتد). لە نموونەی پەلەوەری کێویش - (قەلەڕەش، کوندەپەپو، کلاوکوڕە، پۆر، سوێسکە، ڕیشوڵە، داڵ، چۆلەکە، حاجی لەق لەق، پەرەسێلکە، کوکوختی، چەندین باڵندەی جۆرا وجۆریتر).

ئەم ئاژەڵ و باڵندە کێوییانە لە ساڵانی پێشوودا بەهۆی ڕاوکردنی بێ بەرنامەوە ژمارەیان ڕووی لە کەمی دەکرد، بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا بەهۆی یاسای قەدەغەکردنی ڕاوەوە لەلایەن حکومەتەوە ژمارەیان دووبارە بەرەو زیادبوون چووە.[3]

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرمانبەرێك لە بەڕێوەبەرێتی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، لەدایکبووی ۱۹۶۸، دانیشتووی بازیان، ۱۸/۸/۲۰۱۳، یەك شەمە، کاتژمێر ۹:٤٥ بەیانی، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: خاوەن ئاژەڵ.لەدایکبووی ۱۹٦۱، ۲۰/۸/۲۰۱۳، سێ شەمە، کاتژمێر ۱۱:۱٥ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

[3] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: جوتیارو خاوەن ئاژەڵ، لەدایکبووی ۱۹٤۹، ۲۰/۸/۲۰۱۳، سێ شەمە، کاتژمێر ۱۰:۳۰ بەیانی، بازیان.

سێیەم: بازرگانی

بازرگانی چالاکییەکی ئابوورییە لەسەر بنەمای وەرگرتن و پێدان لە نێوان دوو لایەندا کە فرۆشیار و کڕیارن، بازرگانی ڕەنگدانەوەی ئاستی گەشەکردنی ئابووری و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگا دەردەخات.

یان بازرگانی کردەیەکی ئابوورییە و دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە بە ئامانجی دابینکردن و پڕکردنەوەی پێویستیەکانی مرۆڤ پەیدا بووە.[1]

بازرگانی لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ یەکێکیتر دەگۆڕێت بەپێی پلەی پێشکەوتن و سروشت و جۆری کۆمەڵگاکان. ناحیەی بازیان هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ بازرگانیی تێدا ئەنجام دەدرێ بەو پێیەی کە ناوچەکە دەوڵەمەندە بە چەندەها بەروبومی ڕووەکی و ئاژەڵیی جۆراوجۆر.

بەپێی وتەکانی خەڵکی ناوچەکە، لە کۆندا (برنج) سەرەکیترین بەرهەم بووە کە لە ناوچەکەدا بازرگانی پێوە کراوە بۆ شارەکانی سلێمانی و کەرکوك و ناوچەکانیتری دەوروپشتی ناحیەی بازیان. هەروەها جارجار بەتایبەت لە وەرزی هاویندا چەندین بەرهەمیتری وەك: (گەنم، جۆ، نۆك، نیسك، ماش، کونجی، کولەکە، باینجان، خەیار، بیبەر، توتن) لە گوندەکانی بازیانەوە براون بۆ شارەکان، ئەمەسەبارەت بە بازرگانیکردن بە بەروبومی کشتوکاڵییەوە لە بازیاندا.[2]

هەرچی بەرهەمی ئاژەڵە هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ لە گوندەکانی سنووری بازیانەوە بازرگانییان پێوە کراوە و براون بۆ بازاڕی شارەکان، هەروەها

---

[1] جان بابي، القوانين الاساسية للاقتصاد الرأسمالي، ترجمة: شريف حتاتة و أخرون، بيروت، لبنان، بدون سنة الطبع، ص٢٢.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ جووتیارێك لە گوندی خاڵدان لە بازیان، دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٧٢، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ٩:٣٠ بەیانی، بازیان.

پەلەوەریش هەر لە کۆنەوە لە بازیانەوە براوە بۆ بازاڕەکانی شاری سلێمانی.[1]

بەڵام ئێستا بەهۆی گۆڕانی شێوازی کشتوکاڵکردنەوە بازرگانی لە ناوچەکەدا گۆڕاوە و لەگەڵ جاراندا جیاوازییەکی زۆری هەیە. لەم بارەیەوە دانیشتوویەکی ناحیەی بازیان کە خاوەن خانووی پلاستیکییە، بۆمان دواو ئاماژەی بەوەکرد کە (بازرگانیکردن لەم ساڵانەی دواییدا لە ناوچەکەدا گۆڕاوە چ لە ڕووی جۆر و چ لە ڕووی سروشتی ئەو بەرهەمانەی کە بازرگانیان پێوە دەکرێت، چونکە کشتوکاڵ ئێستا لە شێوەی خانووی پلاستیکیدا ئەنجام دەدرێت، بەرهەمی خەیار بە پلەی یەکەم و تەماتە بە پلەی دووەم و بیبەر بە پلەی سێیەم بەرهەم دەهێنرێت، ئەم بەرهەمانەش هەفتانە دەنێردرێن بۆ بازاڕەکانی سلێمانی و بازرگانیان پێوە دەکرێت. ئەمە خۆی لە خۆیدا گۆڕانە لە جۆری بەرهەمەکان لە نێوان کۆن و ئێستادا، چونکە لە کۆندا بەرهەمەکان کوردی بوون بەلام ئێستا کوردی نین و بەرهەمی ناو خانووی پلاستیکین).[2]

دانیشتوویەکی ناحیەی بازیان، سەبارەت بە بازرگانیکردنی بە ئاژەڵ و بەرهەمەکانیەوە لە ناحیەی بازیاندا، هەندێ زانیاریی پێداین و گوتی: ئێستا بازرگانیکردن بە ئاژەڵەوە لە ناحیەی بازیان لە دوای دابینکردنی پێویستییەکانی ناوخۆوەیە، ئەوەی لە پێویستیی ناوخۆ زیاترە بازرگانی پێوە دەکرێت و دەنێردرێت بۆ بازاڕەکانی شاری سلێمانی. لە پاڵ بازرگانیکردن بە ئاژەڵەوە بازرگانی بە بەرهەمە ئاژەڵییەکانیشەوە دەکرێت لە شیر، ماست، پەنیر، دۆ، کەرە، ڕۆن، فرۆ، لۆرك، شیرێژ، خەستە... هتد، بەتایبەتی لە

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لە دایکبووی ١٩٥٥، فەرمانبەر لە بەڕێوەبەرێتی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ١٠:٤٥ بەیانی، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایك بووی ١٩٥٨، پیشە: جوتیار وخاوەن خانووی پلاستیکی، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ١١:٣٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

وەرزی بەهاردا، چونکە لەم وەرزەدا بەگشتی ڕێژەی شیری ئاژەڵ زیاد دەکات و بەمەش سەرجەم ئەو بەروبوومانە کە سەرچاوەکەیان شیری ئاژەڵە زیاد دەکەن.هەروەها بازرگانی بە پاشەڕۆی ئاژەڵیشەوە دەکرێت کە وەك پەیین بەکار دێت بۆ باخ وگوڵ و ڕووەك. لەلایەکیتریشەوە بازرگانی بە خوریی ئاژەڵەوە دەکرێت و دەنێردرێت بۆ ئێران بۆ بەکارهێنانیان لە پیشەسازیدا.[1]
لە ناحیەی بازیاندا بازرگانی بە پەلەوەریشەوە دەکرێت، پەلەوەر و هێلکە دەنێردرێن بۆ بازاڕی شارەکان. لە ناحیەکەدا دوو دەواجنی هێلکە و دوو مەفقەسی جوچك بەخێوکردنی لێیە لە پێناو گەشە پێدان بە بەرهەمی پەلەوەر لە ناوچەکەدا و بازرگانیکردن بەو بەرهەمانەوە و ناردنیان بۆ ناوچەکانی دەوروبەری بازیان.[2].

تویژەر بەپێی سەرەنج و تێبینییەکانی، گەیشت بەو ڕاستییەی کە بازرگانیکردن لە کۆندا لە بازیان فراوانتر بووە و بەرهەمی زیاتر لە ناوچەکەوە گواستراونەتەوە و بازرگانییان پێوەکراوە لەگەڵ ناوچەکانی دەوروبەردا. بەڵام ئێستا بازرگانیکردن بەو شێوازە فراوانە نییە و وەك جاران نەماوە، ئەوەی کە بازرگانیی پێوە دەکرێت تەنها خەیار و تەماتەیە کە بەرهەمەکەی دەنێردرێت بۆ شاری سلێمانی و شارۆچکەکانی دەوروبەری ناحیەی بازیان. هەروەها بازرگانیکردن بە ئاژەڵەوەبەو جۆرە فراوان و بەربڵاوەی جاران نەماوە، ئەمەشدەگەڕێتەوە بۆ کەمبوونەوەی بەرهەمی ئاژەڵی وڕووەکی، بەجۆرێك کە ناوچەکە لەناوچەیەکی کشتوکاڵی و ئاژەڵییەوە بووەتە ناوچەیەکی پیشەسازی، ئەمەش وایکردووە کە زۆربەی

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٢، پیشە: جامباز، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێشەمە، کاتژمێر، ١:٠٠ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٨، پیشە: خاوەن ئاژەڵ، ٢١/٨/٢٠١٣، چوار شەمە، کاتژمێر ١:٤٥ نیوەڕۆ، بازیان.

دانیشتوانی ناوچەکە خەریکی کاری فەرمانبەری بن لـە کـەرتی تایبـەت و گشتی و دامەزراوە پیشەسازییەکاندا.

چوارەم: پیشەسازی

ناحیەی بازیان ناوچەیەکی دەوڵەمەندە لەڕووی پیشەسـازییەوە، ئەمـەش بەهۆی هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافیی ناوچەکە لەلایەك و گونجاویی خـاك و ئاوهەواکەی لەلایەکیترەوە، هەروەها بوونی کەرەستەی خاو و کانزای سروشتی کە سەرەکیترین بنەمای پیشەسازییە. بەهۆی سەرجەم ئـەو هۆکارانـەی کـە ئاماژەمان پێدان، هەر لە کۆنەوە تاکو ئەمڕۆ خەڵکی بازیان خەریکی کـاری پیشەسازین... سەرەتا پیشەسازیی بچووك لە ناوچـەکەدا سـەریهەڵداوە- لـە گرنگترین جۆری پیشەسازییە دەستییە بچووکەکان کە لە کۆنـدا لـە بازیـان ئەنجامدراوە پیشەسازیی ڕستن و چنین بووە.خەڵکی بازیـان هـەر لـە کۆنـەوە خەریکی کاری ڕستن و چنین بوون، لەکەرەستە خاوەکـانی ئـەم پیشەسـازییە (خوری مەڕ و مووی بزن)، چەندین بەرهەمی دەستیی جوان و سەنجڕاکێشیان دروستکردوە و وەك سەرچاوەی بژێوی ژیانیان هەندێك خێـزان پشـتیان پـێ بەستووە. لە نموونەی ئەو بەرهەمە دەستیانەی کـە بـە پیشەسـازیی بچـووك دادەنرێن وەك دروستکردنی: (لباد، بەڕە، جاجم، *پۆپەشمینە، بەرماڵ، لفکە، شاڵ، کـڵاو، گـوریس، **فـەرەنجی، کولـەباڵ). لبادیـان لـە خـوریی مـەڕ دروستکردووە و وەك ڕاخەر بەکاریان هێناوە. پووزەوانـەیان لـە خـوریی مـەڕ دروسـتکردووە و لـە وەرزی زسـتاندا بـۆ خـۆ گـەرم کردنـەوە سـوودیان لێ وەرگرتووە، مەشکەیان لە پێستی ئاژەڵ دروستکردووە، هەروەها جەواڵیان لـە

---

* پۆپەشمینە:لە خوری مەڕ و سیم دروست دەکرێت و وەك سەرچەف بەکاردێت.

** کولەباڵ و فەرەنجی: لە خوری مەڕ و مووی بزن دروست دەکرێت بـۆ خـۆ ڕازاندنـەوەو خـۆ گەرم کردنەوە بەکاردێت.

مووی بزن دروستکردووە بۆ ئەوەی گەنمی پێ بەرن بۆ ئاش.[1]

ئێستا ئەم جۆرە پیشە دەستیانە لە بازیان زۆر کەم بوونەتەوە، ئەمەش بەهۆی ئەوەی ئاژەڵداری لە ناوچەکەدا زۆر کەم بۆتەوە، هەروەها پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا وایکردووە کەلوپەلیتر کە لە وڵاتانی دراوسێوە هاوردە دەکرێن جێگەی ئەو کەلوپەلە کۆنانە بگرنەوە، هەر بۆیە خەڵکی بازیان دوورکەوتوونەتەوە لەو کارو پیشە دەستییانە. بەڵام چەندین پیشەی دەستییتر لە بازیاندا هەن کە دەچنە ڕیزی پیشەسازیی بچووکەوە وەك: (دارتاشی، ئاسنگەری، بەرگدروێتی، تەنەکەچێتی، زێڕنگەری).[2]

ناوچەی بازیان بە ناوجەرگەی پیشەسازیی دادەنرێت.بەجۆرێك کە لە ناوچەکەدا(٢٤) کارگەی هەمەجۆری پیشەسازیی هەن، ئەوەش لەبەر ئەوەی ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بەکەرەستەی خاو، هەر ئەمەش وای لە ناوچەکە کردووە کەلەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی یەکەم ناوچەی پیشەسازی بێت.لەگرنگترین ئەو پیشەسازییە گەورانەی کە لە بازیاندا هەن - سێ کارگەی دروستکردنی چیمەنتۆ بەناوەکانی (ماس)، (وڵوبلاخ)، (بازیان). هەروەها دوو کارگەی دروستکردنی گازی شل بەناوەکانی کارگەی گازی سروشتی (ساتیار)، (بازیان)، سێ کارگەی دروستکردنی بیبسی و ئاوی کانزایی، شەش کارگەی دروستکردنی بلۆك، کارگەیەکی گەورە بۆ دروستکردنی (کێبڵی کارەبا، سۆندەی ئاو، بۆری ئاو)، کارگەیەك بۆ دروستکردنی ستیل بەناوی کارگەی (سوپەر ستیل).[3]

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٤، پیشە: دوکانداری کەلوپەلی ناوماڵ، ٢١/٨/٢٠١٣، چوار شەمە، کاتژمێر ٩:٣٥ بەیانی، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ پیشەگەرێکی دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٦، پیشە: تەنەکەچی، ٢١/٨/٢٠١٣، چوار شەمە، کاتژمێر ١١:١٥ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

[3] چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی کارگێڕیی ناحیەی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٤، دانیشتووی بازیان ، ٢٢/٨/٢٠١٣، پێنج شەمە، کاتژمێر ١٠:٠٥ بەیانی، بازیان.

هەروەها پاڵاوگەیەکی گەورەی نەوت لە بازیاندا هەیە بەناوی (پاڵاوگەی نەوتی بازیان) لەبەر ئەوەی ناوچەکە دەوڵەمەندە بە نەوتی خاو. هەروەها دوو کارگەی دروستکردنی سەهۆڵ، کارگەیەکی دروستکردنی ئارد، کارگەیەك بەناوی کارگەی (ماس) بۆ دروستکردنی ئاسن و پۆلا، کارگەیەکی دروستکردنی کیسی چیمەنتۆ بەناوی کارگەی (*مۆندکاسۆ)، کارگەیەکی گەورەی لێیە بۆ دروستکردنی بەردی مەڕمەڕ بەهۆی ئەوەی کە هەندێ لە چیاکانی ناوچەکە دەوڵەمەندن بە بەردی مەڕمەڕ،

کارگەیەکی هەڵکەندنی کانەبەرد، چونکە بەردەکانی ناوچەکە زۆر گونجاون بۆ دروستکردنی چیمەنتۆ، کارگەی (گلکان) بۆ دروستکردنی کابینە و خانووی پلاستیکی.(١)

پێنج لەم کارگە پیشەسازییانە موڵکی حکومەتن و نۆزدەکەی تریان موڵکی کەرتی تایبەتە. بوونی ئەم ژمارە زۆرەی کارگە و دامەزراوەی پیشەسازی کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەرچالاکیی ئابووریی خەڵکی ناوچەکە، بەجۆرێك وایانکردووە کە خەڵکی ناوچەکە لە کاری کشتوکاڵی و ئاژەڵداری دووربکەونەوە و ڕووبکەنە کارکردن لە کارگەکاندا بەرامبەر بە موچەیەکی دیاریکراوی مانگانە وەك فەرمانبەر، لەگەڵ ئەوەشدا کرێکاری بیانیش لە کارگەکاندا کار دەکەن وەك فەرمانبەر.

گۆڕان لەجۆری چالاکیی ئابووریی خەڵکی ناحییەی بازیان، بێگومان، کاریکردۆتە سەر شێواز و جۆری ژیانی خەڵکی ناوچەکە و شێوازی بیرکردنەوەیان ئەمەش، تاڕادەیەکی زۆر، کاریگەرە لەسەر دابونەریتی

---

* کارگەی مۆندکاسۆ: کارگەیەکی جگەرەیە کۆمپانیایاکی بەریتانی دایمەزراندووە لە ناوچەکەدا.

١ چاوپێکەوتن لەگەڵ خاوەنی نوسینگەیەکی کرین و فرۆشتنی خانوولە بازیان، لەدایکبووی ١٩٧١، دانیشتووی بازیان، ٢١/٨/٢٠١٣، پینج شەمە، کاتژمێر ١١:٢٥ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

کۆمەڵایەتیی خەڵکی ناوچەکە وبنیادی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکە بەگشتی - وەك دواتر لە بەشەکانی داهاتودا ئاماژەی پێ دەدەین.

پێنجەم: کاری ئازاد

بەشێك لە دانیشتوانی بازیان بۆ دابینکردنی بژێوی ژیانیان خەریکی کاری ئازادن و داهاتی ڕۆژانەیان دەسدەکەوێت. کاری ئازاد ئەو کارەیە کە مرۆڤ ڕۆژانە ئەنجامی دەدات بەبێ هیچ جۆرێك لە گرێبەست و دامەزراندن، لە بەرامبەردا ئەو پارەیەی کە ڕۆژانە دەستی دەکەوێت بڕەکەی دیاریکراو نییە و لە ڕۆژێکەوە بۆ ڕۆژێکیتر دەگۆڕێت، بەجۆرێك کە لەوانەیە ڕۆژێك داهاتێکی زۆری هەبێت و ڕۆژێکی دیکە کەم. لەگرنگترین ئەو کارانەی کە لە ناوچەکەدا بەدی دەکرێن و لە چوارچێوەی کاری ئازاد دا هەژمار دەکرێن وەك: نوسینگەی کڕین و فرۆشتنی خانوو و زەوی، دوکانی تەڕە (میوە و سەوزە)[*]، دوکانی جل و بەرگ، سوپەرمارکێت، دوکانی فرۆشتنی وشکە، چێشتخانە، چایخانە، سەموخانە و نانەواخانە، کرێکاریی سەربەست، دوکانی ئاڵوگۆڕی دراو، دوکانی فرۆشتنی پێڵاو، فرۆشیاری دەسگێڕ، دوکانی قەسابی (گۆشت فرۆش)، دوکانی مریشك فرۆشتن و سەربڕین و پاککردنی، دوکانی کەلوپەلی بیناسازی[**]، دوکانی فرۆشتنی قوماش (بازرگانی کوتاڵ)، دوکانی فرۆشتنی شوشە و قاپ و قاچاغی ماڵ، نۆڕینگەی یاریدەدەری پزیشکی، شۆفێری تاکسی و پاس.[(1)]

---

[*] کاری ئازاد ئەو کارەیە کە مرۆڤ پەیوەست نییە بە کاتەوە، بەڵکو بە خواست ویستی خۆی بە سەربەستی کار دەکات.

[**] هەر سێ کارگەی چیمەنتۆکە, پالاوگەی نەوتی بازیان و کارگەی ماس بۆ دروسکردنی ئاسن وپۆلا مولکی حکومەتن.

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ بازرگانێکی کوتاڵ لە بازیان، دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٦٢، ٢٠١٣/٨/٢٥، یەك شەمە، کاتژمێر ١:٢٥ نیوەڕۆ، بازیان.

خەسڵەتێکی گرنگی کاری ئازاد لەوەدایە کە مرۆڤ خۆی ئازادە لە کارکردندا و هیچ جۆرە پابەندبونێکی نییە لەگەڵ کەسیتردا، هەمیشە خۆی بڕیار دەدات کەی و لە کوێ کاربکات.

شەشەم: فەرمانبەری

لە ناحیەی بازیان بەشێکی زۆری خەڵك فەرمانبەری حکومەتن. بەنزیکەیی هیچ ماڵێك نییە فارمانبەرێك یان زیاتری نەبێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ژمارە زۆرەی فەرمانگەی حکومی و دامەزراوەی ئەهلی لە ناوچەکەدا، کە دەوری گەورەیان هەیە لە دابینکردنی هەلی کار بۆ خەڵکی ناوچەکە. لە گرنگترین ئەو فەرمانگە حکومییانەش: (فەرمانگەی ئاو، بەڕێوەبەرایەتیی کارەبا، تەندروستی، پۆستە و گەیەندن، کشتوکاڵ و سامانی ئاژەڵ، پۆلیس، شارەوانی، ئاسایش، تاپۆ، پۆلیسی دارستان، قوتابخانەکان). لە پاڵ ئەم ژمارە زۆرەی فەرمانگە فەرمییەکاندا بەشێکی زۆریش لە خەڵکی بازیان لە کەرتی تایبەت و کۆمپانیا ئەهلیەکان و کارگەکاندا کار دەکەن و بە شێوەی گرێبەست فەرمانبەرن.[1]

لە ئەنجامی سەرەنج و تێبینییەکانی توێژەر لەسەر ناوچەکە گەیشتین بەو ئەنجامەی کە ئاستی ئابووریی دانیشتووانی بازیان بەگشتی مامناوەندە و زۆربەی خەڵکی ناوچەکە خاوەنی موڵك و خانووی نیشتەجێبوونی خۆیانن و داهاتەکانیان بە جۆرێکە کە بەشی دابینکردنی پێداویستییەکانی خێزانەکانیان دەکات.ئەمەش تارادەیەك دەورو کاریگەری خۆی هەیە لەسەر زیاتر پتەو کردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و خزمایەتییەکان لە ناوچەکەدا.

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێوەبەری ناحیەی بازیان، لە دایکبووی ١٩٦١، ٢٥/٨/٢٠١٣، یەك شەمە، کاتژمێر ١١:١٥ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

بەشی پێنجەم
کـــولـــتوور

کولتوور

کولتوور بابەتی سەرەکی و هەرەگرنگی ئەنترۆپۆلۆگیایە، گرنگییەکەشی لەوەدایە کە کولتوور شێوازی ژیانی ئەندامانی کۆمەڵگا دادەڕێژێ. هەر کۆمەڵگایەك بەپێی جۆری کولتوورە باوەکەی جۆر و شێوازی ژیانی ئەندامەکانی ڕێکدەخات. بەم پێیەش کولتوور هۆکارێکی سەرەکییە لە ڕێکخستن و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگادا. بۆیە چەمکی کولتوور تابڵێی گەورە و ئاڵۆزە، یەکێکە لەو چەمکانەی کە زۆرترین پێناسەی هەیە وگونجاوترنییان ئەوەیە کە دەڵێ: کولتوور واتە شێوازی ژیانی ئەندامانی ئیتنۆس کە بەهۆی توخمە کولتوورییە (مادی و مەعنەوییەکانەوە) فەراهەم دەبێ، بەمانایەکیتر کولتوور بریتییە لە کۆی هەموو ئەو دەسکەوت و داهێنانە مادی و مەعنەوییە جێگیرانەی کە دەور دەبینن لە بەڕێوەبردنی ژیانی ڕۆژانەی ئەندامانی ئیتنۆس "کۆمەڵگا".[1] یان کولتوور ئەو بەشەی ژینگەیە کە مرۆڤ دروستیکردووە.[2] هەر توخمێکی کولتووری " ماددی یان مەعنەوی " بێ لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا بەکار نەهێنرێ، ئەوا سیفەتی کولتووریی خۆی لە دەست دەدات و دەبێت بە کەلەپوور.[3] بەگشتی کولتوور کۆمەڵێك کردار و بیروباوەڕ دەگرێتەوە کە لە ڕێگای کۆمەڵگاوە بە میرات بۆمان بەجێماون و تانوپۆی ژیانی ئێمە پێکدێنێ.[4] کولتوور زانیارییەکی وەرگیراوە و کۆمەڵێك

---

١ د.ڕەشاد میران، ئیتنۆگرافیا و یەکێتی ئێتنیکی کورد، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣.

٢ میلیفیل.ج.هرسکوفیتز، اَسس الانثروبولوجیا الثقافیة، الطبعة الثانیة، ترجمة د.ریاح النفاح، مطبعة وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٧٣، ص٥.

٣ د.ڕەشاد میران، مەعریفە و تاك و کۆمەڵ لە ڕوانگەی سۆسیۆلۆگیای مەعریفەوە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢، ل٦٥.

4 *Rjon McGee , and Richard L.Warms , Anthropological theory , An introductory History , third edition , Southwest Taxas Universty , 2003 , p41.*

ڕەفتار و هەڵسوکەوتی هاوبەشە لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵگادا کەلە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکیتر دەگوێزرێتەوە.کولتوور هێڵی جیاکەرەوەی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵە، هۆکارێکی سەرەکییە بۆ خۆگونجاندنی مرۆڤ لەگەڵ ژینگە و سروشتدا. چونکە مرۆڤ لە ژێر کاریگەریی کولتووردا ڕەفتار و هەڵسوکەوت دەکات بەمەبەستی خۆگونجاندن لەگەڵ ژینگە و زاڵبوون بەسەر گرفت و کێشە کۆمەڵایەتییەکاندا. بەهۆی کولتوورەوە تاکەکان یەکتری قبوڵ دەکەن لە چوارچێوەی کۆمەڵگادا.کولتوور تەنها کۆمەڵێکی کەڵەکەبوو لە دابونەریت و شێوە جیاوازەکانی ژیان نییە، بەڵکو سستێمێکە شێوەی ژیانی گشتیی گروپێك ڕێکدەخا و فۆرمێکی تایبەت بەژیانی کۆمەڵایەتییان دەبەخشێت. کەواتە سەرجەم توخمە کولتوورییەکان وەك دابونەریت، بەهاکان، باوەڕی ئایینی، زانست، هونەر، کەلوپەل و کەرەستەی ماددی ڕۆڵ و کاریگەرییان هەیە لەسەر دارشتنی شێوازی بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت و جۆر و شێوازەکانی خواردن و جلوبەرگ و ئەتەکێتی میوانداری. بەمەش مرۆڤەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە و ناسنامەی کۆمەڵایەتییان پێدەبەخشێت.(١)

لە نێوان سستێمێکی کولتووریدا گرنگە مرۆڤ بزانێت بایەخ و گرنگی بە هەندێ شت بدات و خۆی دوورە پەرێز بگرێت لە هەندێ شتیترەوە، بۆیە ئەوە کولتوورە کە فۆرمێکی تایبەت دەبەخشێ بە ژیانی کۆمەڵایەتی لەهەر کۆمەڵگایەکدا، مرۆڤ لە ڕێگای بەشداریکردن لە ژیانێکی کۆمەڵایەتی-کولتووریدا هەم شوناسی گشتی و هەم شوناسی تایبەتی پەیدا دەکات و دەبێتە بەشێك لە کولتوورێکی گشتی. هەر کولتووریشە کە ناسنامەی نەتەوەیی ئەندامانی کۆمەڵگا دیاریدەکات، کۆمەڵگاکان بە کولتوورەکانیان

[١] داریوش ئاشوری، کولتوور، چەمكو پێناسەکان، و.کۆسار فەتاحی، خانەی وەرگێڕانی سلێمانی، بێ ساڵی چاپ، ل٢٩.

لێـك جیادەکرێنــەوە.کولتــوور بابەتێکــە کـە بـە تێپــەڕبوونی کـات مـرۆڤ وەریــدەگرێت و فێــری دەبێــت لــە کۆمــەڵگاوە.[1] هــەموو کۆمەڵگایــەك گەورەبێت یـان بچـووك خـاوەنی کولتــووری تایبــەت بـە خۆیـەتی و چـەند خەسڵەت و نیشانەیەکی تایبەتی هەیە.[2]

ناوچەی بازیـانیش، وەك بەشـێك لـە کۆمــەڵگای کـوردی، خـاوەن وردە کولتووری تایبەت بە خۆیەتی و توخمەکانی ئەو کولتوورەش تاگەیشتوون بـە ئاست و شێوازی ئێستایان لە ڕەوتی مێژوویەکی درێژدا بە چەندین قۆنـاغی گۆڕانکاریدا تێپەڕبوون، ئەگەرچی ئێستاش دەکرێ توخمی کۆن و دێـرین لـە ناو کولتووری کوردیدا بەڕوونی بەدی بکەین، بەڵام بـە دڵنیاییــەوە دەتــوانین تێبینی ئەوە بکەین کە کولتووری ئەمڕۆ زۆر جیاوازە لە کولتووری سەد ساڵ لەمەوبەر، بێگومـان ئەمـەش دەرەنجامێکی سروشتیی پرۆسـەی گۆڕانکارییــە کە چەندین توخمی کولتووریی نوێی خسـتۆتە نێـو کولتــووری کوردییــەوە، کولتووری هــەموو کۆمەڵگایـەك بـە تێپــەڕبوونی کـات دەگۆڕێـت، بـەڵام ماوەیەکی دوورودرێژی پێدەچێت. هەمیشـە گـۆڕانی توخمـە ماددییــەکانی کولتــوور خێراتــر و هەســتپێکراوترە بــە بــەراورد بــە توخمــە نامادییــەکان (مەعنەوییەکان) ی کولتوور، هەموو داهێنان و دۆزینەوەیەکی نوێ کار لـە گۆڕانی لایەنێك لە لایەنەکانی کۆمەڵگا دەکات و بەمەش ڕاستەوخۆ کار لە گۆڕانی کولتووری کۆمــەڵگا دەکـات. بـەم پێیــە هــەر گۆڕانکارییــەك لــە کولتووری ناوچەی بازیاندا ڕوویدابێت لـە کۆنــەوە هــەتا ئێســتا ڕاســتەوخۆ

---

[1] کامەران محەمەد، کولتوور لەنێوان وەرگـرتن و ڕەتکردنــەوەدا، توێژینەوەیەکـە لـە میتـۆدە جیاوازەکانی چۆنییەتی مامەڵە کردن لەگەڵ کولتووردا دەکۆڵێتەوە، بەڕێوەبەرێتی چـاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٧، ل١٩.

[2] لیو اوینهام، بلاد مابین النهرین، ترجمة سعدی فیضی عبـد الـرزاق، دار الرشـید للطباعـة، بغـداد، ١٩٨١، ص١٥٤-١٥٩. (٣) أ.ك.أوتـاوایي، التربیـة و المجتمـع، ترجمـة د.وهیـب ابراهیم سمعان و أخرون، القاهرة، ١٩٧٠، ص١٢.

کاریکردوەتە سەر گۆڕانی ژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکە، لەبەر ئەوەی کولتوور تۆڕێکی تێکهەڵکێشە لەگەڵ سەرجەم لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیی ناو کۆمەڵگادا و پەیوەندیی بەژیانی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاوە هەیە، گرنگترین ئەرکی کولتوور لە کۆمەڵگادا کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتییە، لێرەدا باس لە کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی دەکەین

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی بابەتێکی گرنگ و پڕ بایەخە لە توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆگیدا، ئەمەش لەبەر فراوانی و پەیوەنداریتیی لەگەڵ سەرجەم سستێمەکانی ناو کۆمەڵگادا، چونکە کۆمەڵگا و سستێمی کۆمەڵایەتی بەهۆی ئەم پرۆسەی کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتییەوە پارێزراوە و مانەوە و بەردەوامبوونیان دەڕەخسێ.

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی: بریتییە لەپرۆسەی ڕێکخستنی کۆمەڵگا لەڕێی چەسپاندن و پەیڕەوکردنی یاسا و بەڕێوەبردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و بەرقەرارکردنی دادپەروەری ودیاریکردنی سزا و پاداشت لەبەرامبەر کارە خراپ و باشەکاندا، هەروەها پاراستنی هەیکەلی کۆمەڵگا و پەیوەستکردنی تاك بەسەرجەم دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکان و بەدەسهێنانی ڕەزامەندیی ئەندامانی کۆمەڵگا و خۆ گونجاندنی تاك لە ناو کۆمەڵگادا. گرنگترین ڕەگەزەکانی کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی بریتین لە " دابونەریت، ئایین، یاسا.[1]

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی کۆمەڵێك دابونەریتە کە بەهۆیەوە دەتوانرێ ململانێ و ناکۆکی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا بنەبڕ بکرێت.[2] هەر بەهۆی

---

[1] احمد ابو زيد، البناء الاجتماعی، الانساق، الطبعة الثالثة، مطبعة الناشر الجامعی، الاسكندرية، ١٩٧٩، ص٤٢١.

[2] بوتومور، تمهيد فی علم الاجتماع، ترجمة، محمد الجوهري و أخرون، المصدر السابق، ص٢٦٧.

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتییەوە ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگارێکدەخرێت.[1]

بەمانایەکیتر کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی بریتییە لە پرۆسەی ڕاگرتنی هاوسەنگی لەنێوان سستێمە جیاوازەکان لە کۆمەڵگادا.[2]

کەواتە کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی پرۆسەی ڕێکخستن و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگایە لە ڕێگەی (دابونەریت، ئایین، یاسا) کە هەریەکە لەمانە دەزگای تایبەت بەخۆیان هەیە بۆ جێبەجێکردنیان وەك:خێزان، مزگەوت و شوێنە ئایینییەکان، دادگا و سستێمە ڕامیارییەکان... هتد، ئەمانە و چەندین دەزگایتر کە لەڕێی بەجێهێنانی ئەرکەکانیانەوە بەرپرسن لەبەدیهێنانی کۆنترۆڵی کۆمەڵاتیدا.[3]

لەبەر گرنگی هەریەك لەو ڕەگەزانە، باس لە ڕۆڵ و کاریگەریی هەر یەکێکیان دەکەین لە کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتیدا لە بازیان.

یەکەم: دابونەریت

دابونەریت توخمێکی سەرەکیی کولتووری مەعنەوییە، کە لە کۆمەڵگادا شێوەی نیمچە یاسایەکی وەرگرتووە.دابونەریت دیوی دووەمی کۆمەڵێك بیرو باوەڕو بەهای کۆمەڵایەتی و باوەڕی ئایینی و ئەدەبی میللی و ئەفسانە و خورافات و زانیاریی گشتییە، کە لە سایەی ڕەفتار و هەڵسوکەتی تاکەکانی ناو کۆمەڵگادا هەستیان پێدەکەین. دابونەریتی کۆمەڵایەتیی ناچێتە ژێر باڵی لۆژیك و ملکەچی بەهای عەقڵانیەت نابێت، بەڵکو تەنها زانراوێکی وەرگیراوە، ئەگەر کۆمەڵگا بچووك و داخراو بێت ئەوا دابونەریت زۆر باڵا

---

[1] أ.ك.أوليدوف، الوعي الاجتماعي، ترجمة: ميشيل كيلو، مطبعة دار الغد، لبنان، بدون سنة الطبع، ص٢٣٢.

[2] Talcott Parsons , The Social System Analysis of the Dynamics of the Social System, Fourth printing , New yourk, 1968 ,p298.

[3] عبدالجبار العريم، نظريات علم الاجرام، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٨٨، ص١٩٤.

دەست دەبێت بۆ بڕیاردان لەسەر ڕەفتاری کۆمەڵایەتی. دابونەریت لایەنەکانی بیروباوەڕو ڕەفتارو هەڵسوکەوت دەگرێتەوە کە پاشماوەی پێشینانە و ئاسان و بەردەستە و ئاراستەی ڕەفتارەکانی خەڵکی دەکات، بەسەر مرۆڤدا زاڵە و مرۆڤ ناتوانێ بە ئاسانی خۆی لێیان ڕزگار بکات، پەیڕەوی نەکردنیان بە لادان و کەمتەرخەمی دادەنرێت. هەر یەك لە باری ئابووری و سستێمی سیاسی و پەیوەندیی کۆمەڵایەتیی و جۆرو ئاستی زانیاری، کار لە پێکهێنانی نەریتەکانی کۆمەڵ دەکەن.[1]

بازیانیش وەك بەشێکی کۆمەڵگای کوردی هەڵگری دابونەریتی کوردەوارییە، تاکەکانی بەهۆی پەیوەست بونیان بەدابونەریتەوە دوور دەکەونەوە لە کاری خراپ و نەشیاو، هەوڵدەدەن کاری باش و شیاو لە چوارچێوەی دابونەریتدا ئەنجام بدەن.لە ئێستادا لە پاڵ دابونەریتدا چەندین توخمی کولتووریی تری وەك یاسا، دەسەڵات، ئایین، کاریگەرییان هەیە لە دابینکردنی کۆمەڵایەتیدا.بەڵام لەگەڵ بەرەوپێشچوونی ژیاندا دابونەریتەکان گۆڕاون وئاستی هۆشیاریی خەڵك گەشەیکردووە وخەڵکی لەگەڵ ئەم پێشکەوتنەدا خۆیان گونجاندووە. زۆر دابونەریتی کۆن لە بازیاندا تائێستاش هەر ماون و خەڵکی پێوەیان پابەندن وەك (کاری هەرەوەزی و یارمەتیدانی یەکترو هاوکاریکردنی یەکتر و میوانداری و گەرمی لە هاتوچۆکردنی یەکتردا و گەردنی یەکتر ئازاد کردن لە جەژندا، ڕێزگرتن لە یەکتر و یارمەتی دانی کەسانی غەریب و یادکردنەوەی ئاهەنگی نەورۆز و قوربانی و خێرکردن لە بۆنەکاندا، هەڵپەرکێ و زەماوەند لە کاتی ژن و ژنخوازیدا و لە کاتی حاصل بوونی مرازدا، لەکاتی مردوو مردندا زۆربەی خەڵکی لەگەڵ مردووەکەدا دەڕۆن بۆ گۆڕستان بەمەبەستی بەخاك سپاردنی مردووەکە،

---

[1] حوسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسی کوردەواری، بەرگی دووەم، چاپخانەی حوادپ، بەغداد، ١٩٩٢، ل٣٠.

پاشان پرسەدانان و سەردانیکردنی ماڵی مردوو بەمەبەستی دڵنەوایکردنی خزمانی مردووەکە. هەروەها لە کاتی نەخۆشیدا پەنا دەبەنە بەر بەکارهێنانی گژوگیای سروشتیی کوردەواری بەمەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانیان.تائێستاش خەڵکی بازیان هەندێ دابونەریتی کۆنیان ماوە سەبارەت بە نەخۆشی و چۆنیەتی چارەسەرکردنی وەك: (ناوك هێنانەوە، سەرهێنانەوە، مەلاشوکەوتن، چاوتەکاندن، کەڵەشاخ گرتن، بەبۆن کەوتن، ترسانی منالْ، کاری جەراحی).

بۆ دەسکەوتنی زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان کە بەم جۆرە بۆمان دوا:"زۆر جار کە نەخۆش دەکەوین دەچینە لای کەسانێکی بەتەمەن کە شارەزا بێت، چونکە ئەو دەزانێت ئەگەر ناوکمان کەوتبێت یان سەرمان کەوتبێت ئەوا بۆمان دەهێنێتەوە، یان جاری وا هەیە چاومان بۆ دەتەکێنێ بۆ ئەوەی ئازاری نەمێنێت و سوك ببێت، ئەویش لە ڕێگای سوتاندنی گیایەکی سروشتی تایبەتەوە دەبێت پاشان کردنی دوکەڵەکەی بە چاوماندا و ژێروژور کردنی چاومان، یان جاری وا هەیە کەڵە شاخ دەگرین بۆ سووك بوونی ئازاری شان و ملمان بۆ ماوەی ساڵێك باش دەبین، بەلام دوای سالێك دەبێت کەلەشاخێکی تازە بگرینەوە. یان لە کاتی ترسانی منداڵدا ترس لە منداڵەکە دەردەکەین، جا ترس دەرکردنەکە بە پیاز بێت یان بەتواندنەوەی قوڕقوشم یان هەر شێوەیەکی تربێت. زۆر جار منداڵەکانمان بە بۆن دەکەون بۆیە پێویست دەکات دەرمانی کوردەواریی تایبەتیان بۆ ئامادە بکرێت لەلایەن کەسی شارەزاوە بۆ چارەسەرکردنیان.یان ئەگەر کەسێ نەزۆك بێت ئەوا دەچێتە سەر شەخس و خێری بۆ دەکات، ئیتر زۆر جار دوای ئەوە مرازەکەی حاصل دەبێت و سك دەکات".[(١)]

[١] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان لە دایکبووی ١٩٦٠، خێزاندار، پیشە کارگوزار

هەروەها لە کاتی شکان یان لەجێچوونی ئەندامێکی جەستەدا خەڵکی بازیان سەرەتا دەچنە لای جەراح و کەسانی بەتەمەن و شارەزا بەمەبەستی چاکردنەوەی شوێنی شکاوی و درز و لەجێچوونەکان، بۆ دەست کەوتنی زانیاری زیاتر چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان کە پیشەی جەراحە ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا "من وەك شارەزایەك لە بواری جەراحیدا، چارەسەری لە جێچوون و هەندێ جۆری شکاوی دەکەم، هەر بۆیە ڕۆژانە خەڵکی سەردانم دەکەن، جا هەرکێشەیەکیان هەبێت بەپێی توانا و شارەزایم چارەسەریان دەکەم. بەڵام ئەگەر حاڵەتەکە مەترسیدار بێت ئەوا دەبێت سەردانی پزیشك بکەن بۆ چارەسەرکردن".[1]

لە ڕووی یاریی کۆنی کوردەوارییەوە لە ساڵانی پێشوودا زۆر یاریی کوردەواری هەبوون کە لە ئێستادا بەرەوکەمبونەوە و نەمان چوون. بۆ دەسکەوتنی زانیاریی زیاتر لەمبارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان کە بەم شێوەیە بۆمان دوا و گوتی: " لە کۆندا زۆر یاریی کوردەواری لە بازیاندا هەبوون بەڵام لە ئێستادا کەم بوونەوەتەوە و بەرەو نەمان چوون وەك: قەڵە مرداریێ، تەڵەو ڕێوی، هەلوکێن، هەڵماتێن، خورگەملێ، ئاشە بەتەنوورە، سێ باز، کڵاوێن، نیشان نانەوە، مورمورێن، پێنچ بەردێ، نۆڕسکێن، سەبەتێنە....هتد ئەم یارییانەمان لە کاتی دەست بەتاڵیدا دەکرد.بەڵام لە ئێستادا ئەم یارییانە کەم بوونەوەتەوەو تەنها هەندێکیان ماون لە ناوچەکەدا وەك: نۆرسکێن، مورمورێن، سێ ڕسکێن، کڵاوێن، هەڵماقۆ، دۆمینە، نیشان نانەوە - چونکە لە ئێستادا خەڵکی زۆر سەر قاڵن و ئەوەندە دەست بەتاڵ نین، تا هەموو ئەم یارییانە بکەن و کاتی پێ بەرنە

لە قوتابخانەی ڕاستگۆی بنەڕەتی لە بازیان، ٢٨/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە، کاتژمێر ١٠:٣٠ بەیانی، بازیان.

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ جەراحێکی دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٤٨، خێزاندار، خاوەنی ٦ منداڵ، ٢٨/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە، کاتژمێر ١١:٠٠ بەیانی، بازیان.

سەر ". [1]

یەکێکی تر لە دابو نەریتە کۆنەکانی ناوچەی بازیان کە هەتا ئێستاش هەر ماوە لە ناوچەکەدا بریتییە لە کۆبوونەوەی شەوان لە ماڵی یەکتریدا بۆکات بەسەربردن تا درەنگانی شەو بە یاریکردن و گرەوکردن و قسەی خۆش و خواردن و خواردنەوە وە بۆ بەسەر بردنی کاتەکانی دەست بەتاڵی، بۆ دەست کەوتنی زانیاری زیاتر لەمبارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان، ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا و گووتی:" خەڵکی لە بازیان لە کاتی دەست بەتاڵیدا بە تایبەتی عەسران دوای نوێژی نیوەڕۆ پیاوان لە ناو بازاڕەکە لە شوێنێکی تایبەت کۆدەبینەوە و هەموو پێکەوە بۆ خۆمان نوکتە و قسەی خۆش و گاڵتەوگەپ دەکەین ویاری دۆمینەو و پێنچ بەردی و گرەو نیشانە گرتنەوە دەکەین. هەروەها شەوان لە ماڵی یەکتریدا کۆدەبینەوە بۆ کات بەسەربردن، ئەویش بەقسەی خۆش و بەسەرهات و نوکتە و سوعبەت و گۆرانی و یاری هەتا درەنگانی شەو بەدەم چا خواردنەوە و چەرەس خواردنەوە زۆر جار نان خواردنیش شەو بە ڕێدەکەین، ئەمەش زیاتر بۆ گەرمکردنی مەجلیسەکەیە). [2]

ئەو جل و بەرگانەی کە لە کۆندا لە بازیاندا لەبەرکراون لە ئێستادا لەبەر ناکرێن و زۆربەی پیاوانی ناوچەکە لە ئێستادا بەزۆری جلی کوردی یان شرواڵ بەرێژەیەکی کەمیش پانتۆڵ لەبەر دەکەن. ژنانی ناوچەکەش ئەگەر بە تەمەن بن ئەوا جلی کوردی لەبەر دەکەن، بەڵام کچ و ژنی گەنج ماکسی لەبەر دەکەن، هەر لەم بارەیەوە بۆ زانیاری زیاتر چاومان کەوت بە

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٥، خێزاندار، پیشە: کارگوزار لە قوتابخانەی ڕاستگۆی بنەڕەتی لە بازیان، ٢٨/١٠/٢٠١٣، دووشەمە، کاتژمێر ١٢:٠٠ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لە دایکبووی ١٩٥٠، خێزاندار، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ٩:٣٠ بەیانی، بازیان.

دانیشتوویەکی بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا و گوتی: " لە کۆندا جلوبەرگی پیاوان بریتیبوو لە ڕانك و چۆغە، ستار خانی، شاڵ، مراد خانی بۆ پیاوان، بۆ ژنانیش بریتیبوو لە کەواو سەڵتە، کوڵوانە، دەسماڵ، لەگەڵ ژێر چەنە و چەندین خشڵی کوردەواری جوان، بەڵام لە ئێستادا ئەم جل و بەرگانە نەماون و پیاوان تەنها چۆغەو شرواڵ یان تاك شرواڵ لەبەر دەکەن و ژنانیش زۆربەیان ماکسی و کەمێکیان جلی کوردی لەبەر دەکەن).[1]

لە کۆندا خواردنی کوردەواری لە بازیاندا زۆر باوبوو، بەڵام ئێستا خواردنی خۆماڵی کوردەواری کەمبۆتەوە و بەو شێوە بڵاوەی جاران نەماوە، بۆ دەسکەوتنی زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان کە بەم جۆرە بۆمان دوا: " جاران خەڵکی بازیان زۆر گرنگییان بە خواردنی کوردەواری دەدا، لەو خواردنانەش وەك برنجی کوردی بازیان، شلە ساوەر، قەرەخەرمان، دۆینە، *دۆکولێو، چەنسوتەکە، خەستە، کەلانە، ناوشکێنە، ترخێنە، پیرخەنیلە، گەنمە کوتاو، شۆربای نەعنا، شلکێنە، ماشە ڕەش، لۆرك، فرۆ، کەشك و... چەندین خواردنی تری کوردەواری، کەچی لە ئێستادا ئەم جۆرە خواردنانە زۆر کەمبونەتەوە و بە دەگمەن بەدیدەکرێن، خەڵکی ناوچەکەش زیاتر تامەزرۆی خواردنی برنج و شلەن، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ئێستا ژیان گۆڕاوە و خەڵکی وەکو جاران تاقەتی ئامادەکردنی ئەو خواردنە کوردەوارییانەیان نەماوە." [2]

لە نموونەی هەندێ دابونەریتی تری کۆنی کوردەواری لە بازیاندا کە هەتا ئێستاش هەر ماون و بەدی دەکرێن وەك - باوەڕ بە شێخ ومشایەخ و

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لە دایکبووی ١٩٥٨، خێزاندار، پیشە: ژنی ماڵەوە، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ١٠:١٠ بەیانی، بازیان.

* دۆکولێو: شۆربایەکی کوردەوارییە پێکدێت لە کەشك و ڕۆن و ماست.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لە دایکبووی ١٩٥٥، خێزاندار، سەڵت، ژنی ماڵەوە، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ١١:٣٠ بەیانی، بازیان.

سەردانکردنی گۆڕ و مەزاری پیاوچاکان و مەرقەدی شێخەکان بەتایبەت لە ڕۆژانی چوار شەمە و هەینیدا، بەمەبەستی حاصل بوونی مراز و ئاواتەکانیان.بۆ زانیاری زیاتر لەمبارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان کە بەم جۆرە بۆمان دوا: " خەڵکی بازیان زیاتر لە ڕۆژانی چوارشەمە و هەینیدا سەردانی مەزارو گۆڕی پیاوچاکان دەکەن بە مەبەستی حاصل بوونی مرازیان، لەو مەزارگانەش کە سەردانی دەکەن وەك (مەرقەدی شێخ ڕەزای دێلێژە، شێخ محمدی سەردار، شێخ حسینی المعی، شێخ محمدی ولی عهد، شێخ ئەحمەدی قولَنگ ئاوا، شێخ ڕەزای کویك)، وە چەندین شێخ و مشایەخی تر کە نزیکن لە ناوچەی بازیانەوە، ئەم نەریتەهەر لە کۆنەوە هەتا ئێستاش بەردەوامە و بەزەقی لە ناوخەڵکی ناوچەکەدا بەدیدەکرێت، کە مەبەست لە ئەنجامدانی حاصل بوونی مراز و چاکبونەوە لە نەخۆشی وچارەسەرکردنی کێشە و ناخۆشییەکانە. هەروەها زۆربەی کات خەڵکی ناوچەکە بۆ هەمان مەبەست پەنا دەبەنە بەر ئەنجامدانی نوشتە و دوعا.[1]

چەنسوتەکە: شۆربایەکی کوردەوارییە دروستدەکرێت لە ترخێنە.

خەستە: ماست دەکرێت بە تورەکەدا و خەست دەبێتەوە.

کەلانە: تەڕە پیاز دەکرێتە ناو هەویر و لەسەر ساج دەبرژێنرێ و بە دۆشا و ڕۆنەوە دەخورێت.

ناوشکێنە: جۆرە کولێرەیەکی کوردەوارییە دروستدەکرێت لە هەویر لە دوای چەور کردنی بە ڕۆنی کوردی.

لێرەوە دەتوانین بڵێین بەگشتی دابونەریت کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر هەموو بوار ولایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگای بازیاندا، ئەم کاریگەبیەش بە ئاشکرا بەدیدەکرێت لە جۆر و چۆنیەتی و شێوەی " بیرو

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی ئایینی لە بازیان، لە دایکبووی ١٩٤٩، خێزاندار، خاوەنی چوار منداڵ، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە، کاتژمێر ١:٣٠ نیوەڕۆ، بازیان.

باوەڕ، جل و بەرگ، خـواردن، تەندروسـتی، یـاری، ڕەفتـار و هەڵسـوکەوت، قسەکردن... هتد "، کەواتە لێرەوە دەتوانین بڵێین کە دابونەریت یەکێکە لـە گرنگترین و بەرچاوترین هۆکارەکانی کۆنترۆڵی کۆمەلایەتی لـە کۆمـەڵگای بازیاندا، چونکە تاڕادەیـەکی زۆر کاریگـەرە لـە ئاڕاسـتە کردنـی ڕەفتـار و هەڵسوکەوتی خەڵکی ناوچەکە و ڕێکخستنیان.

دووەم: ئایین

ئـایین تـوخمێکی گرنگـی کولتـووری گیـانیی (مەعنـەوی) میلەتانـە، هەمیشە لە ناو خەڵك بۆ خەڵك دروست دەبێت، ئایین بۆ کۆمەڵێکە نەك بـۆ تاکەکەس، ئایین پێویستییەکی ڕۆحـی و لـە ڕادە بـەدەری مرۆڤـە.[1] ئـایین پەیوەستبوونی مرۆڤە لەگەڵ هێزەکانی سەروو سروشـت. ئـایین لـە هـەموو کۆمەڵگایەکدا هەیە کە دەوری پەروەردەکردنی نـەوەی یـەك لـە دوای یـەك دەبینیّ، بۆیە ڕەگەزەکانی خۆی بەقوڵی لە ناو فیکـر و دەروونـی کۆمـەلأنی خەڵکدا دادەکوتیّ، بەمەش هەموو بیرکردنەوە و ڕەفتارێکیان بە پرەنسـیپ و یاساکانی ئایینەوە بەند دەبیّ.[2] ئایین پێکـدێت لـە کۆمـەلێك بیروبـاوەڕ و بۆچون و بەهاو چـەند سـرووتێکی تایبـەت بـە شـتە پیرۆزەکـان کـە مـرۆڤ ناتوانێت دەسبەرداریان ببێت. ئایین ئەرکێکی تایبەتی هەیە کە بریتییە لـە ڕێکخستن و ئاڕاستە کردنی ڕەفتاری تاکەکان لە کۆمەڵگادا و تاکـەکان لـە ڕەفتار و هەڵسوکەوتیاندا پابەندن پێوەی چونکە لە سزای ئایین دەترسـن جـا سزای دنیایی بێت یان سزای ڕۆژی حەشر بێت، هەربۆیە ئـایین جۆرێکـە لـە

---

[1] د.ڕەشاد میران، چەند بابەتێکی ئیتنۆکۆمەلایەتی، وتار – توێژینـەوە – وەرگێـڕان، چـاپی یەکەم – بەرگی یەکەم، ، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠١٠، ل٥٧.

[2] د.ڕەشاد مـیران، ڕەوشـی ئـایینی و نەتـەوەی لـە کوردسـتاندا، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی مـەنسوور، سوید، ١٩٩٣، ل٧٤.

ڕێکخستن.[1] ئایین بیروباوەڕە کە بەدیدەکرێت لە پەیوەندیی نێوان تاکەکان و پەرستراوەکاندا، ئایین زۆربەی جار لە ڕێوڕەسم و سرووتە تایبەتەکاندا جێبەجێ دەکرێت.[2] ئایین هەمیشە خۆی دەسەپێنێ بەسەر ئەو کەسانەدا کە بڕوایان پێی هەیە و شوێنکەوتەی ئایینەکەن، هەر بۆیە ناتوانن لێی لابدەن، بەمەش دەبێتە هۆکارێك بۆ کۆنترۆڵکردنی ڕەفتارەکانی مرۆڤ.[3]

کۆمەڵگای کوردی بەگشتی کۆمەڵگایەکی ئیسلامە و بازیانیش بە شێکە لەو کۆمەڵگا ئیسلامە و جێبەجێکەری سەرجەم یاسا و بەرنامەکانی ئیسلامە، ئایین پیرۆزییەکی تایبەتیی هەیە لە کۆمەڵگای بازیاندا کە کۆمەڵگایەکی موسوڵمانی سوونە و شافعی مەزهەبەو بەگشتی لەسەر تەریقەتی قادریین. خەڵکی کۆمەڵگای توێژینەوەکە کەسانێکی ئیماندار و باوەڕدارن، سەرجەم فەرز و ئەرکە ئایینییەکان جێبەجێ دەکەن چونکە زۆر لە خواترسن، بۆیە لەو شتانە دوور دەکەونەوە کە لە ئایینی ئیسلامدا حەرامکراون و ڕێگا پێنەدراون و خەریکی جێبەجێکردنی واجب و فەرزە ئایینییەکانن و بەردەوام بۆ خواپەرستن و نوێژ کردن سەردانی مزگەوتەکان دەکەن. لە ناحیەی بازیاندا حەوت مزگەوت هەن، ئەوانیش: مزگەوتی محمودی مەلا قادر، هەیاسییەکان، شەشۆییەکان، ئاشتی، شێخ ڕەووفی هەنجیرە، بیبی جەگ، شێخ جالالی گاپیلۆن. هەروەها چەندین مەزارگەو گۆڕی پیاوچاك هەیە وەك لە پێشتردا ئاماژەمان پێدا کە خەڵکی بەردەوام سەردانیان دەکەن بەمەبەستی حاصل بوونی مرازەکانیان.

خەڵکی بازیان زۆر ئارەزووی حەج و عەمرە دەکەن و بەردەوام خێروخێرات

---

[1] صبيح عبدالمنعم، الضبط الاجتماعي، مركز البحوث و الدراسات الاستراتيجة، ٢٠٠٩، ص١٢٧.

[2] كلايد كلو كوهن، الانسان في المرأة، ترجمة د.شاكر مصطفى سليم، مطبعة اسعد، بغداد، ١٩٦٤، ص١٤٥.

[3] جاك لومبار، المدخل الى الاثنولوجيا، ترجمة:حسن قبيسى، الطبعة الاولى، المركز الثقافى العربى، لبنان، ١٩٩٧، ص٣٠٤.

و نەزر و قوربانی دەكەن و یارمەتیی خەڵكی هەژار و دەسكورت دەدەن و لە مانگی ڕەمەزاندا زۆربەی خەڵكی بازیان بەڕۆژو دەبن و دەچنە مزگەوتەكان بەمەبەستی ئەنجامدانی شەونوێژ و خواپەرستی.[1]

لێرەوە دەتوانین بڵێین كە ئایین كاریگەریی بەهێزی هەیە لەسەر هەموو لایەنەكانی ژیان لە كۆمەڵگای توێژینەوەكەدا بە تایبەتی هەر یەك لە سستێمەكانی هاوسەرگیری و خزمایەتی و ئابووری و كۆمەڵایەتی و... هتد.

هەروەها ئایین یەكێكە لە ڕەگەزەكانی كۆنترۆڵی كۆمەڵایەتی لە سەرجەم كۆمەڵگا مرۆییەكاندا. چونكە خەڵك زۆر پابەندن پێوەی و جێبەجێی دەكەن و لێی لانادەن بەمەش بەشێكی زۆری ڕەفتارو هەڵسوكەوتی خەڵكی ناوچەكە ڕێكدەخات و ئاڕاستەیان دەكات.[2]

بەم پێیە ئایین لە پاڵ دابونەریت و یاسادا ڕۆڵێكی گەورەو بەرچاوی هەیە لە كۆنترۆڵی كۆمەڵگای بازیاندا وەك نموونەیەك لە كۆمەڵگای كوردی.

سێیەم: یاسا

یاسا یەكێكە لە ئامرازە سەرەكییەكانی كۆنترۆڵی كۆمەڵایەتی لە كۆمەڵگادا و هۆكارێكە لە هۆكارەكانی پاراستنی سستێمی كۆمەڵایەتی، یان پتەوكردنی سستێمەكانە لە چوارچێوە و سنووری هەرێمێكی دیاریكراودا، لە ڕێگای پیادەكردنی دەسەڵاتی ناچاركردن و زۆرلێكردن و بەكارهێنانی سزا و پاداشت لە كاتی پێویستدا.[3]

---

[1] چاوپێكەوتن لەگەڵ ئیمام و خەتیبی مزگەوتی ئاشتی لە بازیان، دانیشتووی بازیان، لە دایكبووی ١٩٦٥، خێزاندار، خاوەنی پێنج منداڵ، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە، كاتژمێر ١٢:٠٠ ی نیوەڕۆ، بازیان.

[2] عبدالله خورشيد عبدالله، البناء الاجتماعي للقرية الكردية، دراسة انثروبولوجية اجتماعية، لقرية(بحركة)، رسالة ماجستير قدمها الى مجلس كلية الاداب في جامعة صلاح الدين – اربيل، وهي جزء من متطلبات نيل درجة ماجستير في علم الاجتماع، ١٩٩٦، ص ١٣٧.

[3] عبد علي سليمان، الانثروبولوجيا الاجتماعية، جامعة صلاح الدين، بدون سنة الطبع، ص٩٧.

لەکۆمەڵگا نیمچە پێشکەوتووەکاندا دابونەریتی کۆمەڵایەتی و یاسا دانراوەکان پێکەوە هاوکارن لە بەدیهێنانی کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتیدا، بەڵام لە کۆمەڵگا نەریتییەکاندا تا ڕادەیەکی زۆر دابونەریت جێگای یاسای گرتوەتەوە لە کۆنترۆڵکردن و ڕێکخستنی کۆمەڵگادا، چونکە دابونەریتەکان، وەکو لەپێشتر باسمانکرد، بە جۆرێك لە جۆرەکان ئاڕاستەی ڕەفتارو هەڵسوکەوتی تاکەکانی کۆمەڵگایان کردووە و سستێمە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگایان ڕێکخستووە. هەندێ زانا بڕوایان وایە کە دابونەریتی هۆز سەرچاوە و بنەمای پەیدا بوونی یاسایە.[1]

لە کۆمەڵگا عەشەیەرییەکاندا دابونەریتی کۆمەڵایەتی بە پلەی یەکەم دێت، هەر بۆیە تاکەکانی کۆمەڵگا پابەند دەبن پێوەی و ناتوانن لێی لابدەن.

ناحیەی بازیان لە ڕووی کارگێڕییەوە سەر بە پارێزگای سلێمانییە، لەبەر ئەوە ڕاستەوخۆ کاریگەرە بە شێوازی ژیانی ئەم پارێزگایە، هەرچەندە ناحیەکە تاڕادەیەکی بەرچاو لەژێر کاریگەریی دابونەریتی عەشایەریدایە و ڕاستەوخۆ دەور و کاریگەرییان هەیە لە ڕێکخستن و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگاکەدا، بەڵام لەگەڵ دابونەریتدا یاساش لە ناوچەکەدا سەروەرە و زۆر جار کێشەکان لە ڕێگەی یاساوە چارەسەر دەکرێن و دەبرێنە دادگا. بەڵام لەئێستادا بەهۆی گۆڕان و بەرەو پێشچوونی شێوازی ژیان لە بازیاندا یاسا ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە لە کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگاو پاراستنی مافەکانی خەڵکیدا، بۆیە خەڵکی ناوچەکە زۆر پابەندن بە یاساوە، بەتایبەتیش کە یاساکان لەگەڵ بیروباوەڕو دابونەریتیاندا گونجاون.

بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بەڕۆڵ و کاریگەریی یاسا لە ناوچەکەدا چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان، ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا: " لە بازیان زۆربەی کێشەکان لە ڕێگای یاساوە چارەسەر دەکرێن و دەبرێنە دادگا، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە خەڵکی ناوچەکە تاڕادەیەکی زۆر پابەندن بە

[1] د.فوزية دياب، القيم و العادات الاجتماعية، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٠، ص٢١٤.

یاساوە، بەڵام جارجارەش لێرەو لەوێ هەندێ کێشە لەڕێگەی سەرۆك عەشرەتەکانەوە بەشێوەی سولحی عەشایەری چارەسەر دەکرێن، ئەمەش بەڕێکەوتنی نێوان ئەو دوو لایەنە دەبێت کە کێشەکە لە نێوانیاندایە".[1]

سولحی عەشایەری لە کۆندا لە بازیاندا زۆر بڵاوبوو، بەڵام ئیستا لە پلەی دووەمدایە و زیاتر یاسا پەیڕەودەکرێت لە چارەسەرکردنی کێشەکاندا.

هەر بۆ هەمان مەبەست چاومان کەوت بە دانیشتوویەکیتری بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا: " خەڵکی بازیان هەرچەندە خەڵکانێکی عەشایرن و ناوچەکە ژمارەیەکی زۆر خێڵ و عەشرەتی تێدایە بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا یاسا سەروەرە لە ناوچەکەدا، خەڵك بەگشتی پابەندن پێوەی، هەر چەندە عورف و عاداتی عەشایەریش کاریگەرییەکی بەرچاوی هەیە لە ناوچەکەدا، بەڵام ئەمە نەبوەتە هۆی کەمکردنەوەی بەهای یاسا لە ناوچەکەدا چونکە هەمیشە یاسا لە پێشەوەیە و پاشان صولحی عەشایەری لەدوای یاسا دێت بۆ چارەسەر کردنی کێشە و گرفتەکان لە ناوچەکەدا ".[2]

کەواتە لێرەوە دەتوانین بڵێین لە کۆمەڵگایەکی عەشایەری وەکو بازیاندا یاسا ڕۆڵ و کاریگەریی بەرچاوی هەیە و تاڕادەیەکی باش زاڵە بەسەر گەلێ لە لایەن و بوارەکانی ژیان لە ناوچەکەدا، هەرچەندە کە دابونەریت و ئایین و کولتووریش هێشتا هەر کاریگەرن لەسەر شێوازی ژیان و کۆنترۆڵکردن و ڕێکخستنی کۆمەڵگاکەدا.بەڵام بە گشتی یاسا لە "پلەی یەکەم دایە" و هۆکارێکی گرنگە لە ڕێکخستن و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگای توێژینەوەکەدا.

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێکی دانیشتووی بازیان، لە دایکبووی ١٩٨٠، خێزاندار، خاوەنی دوو منداڵ، ٣٠/١٠/٢٠١٣، چوار شەمە، کاتژمێر ٩:٣٥ بەیانی، بازیان

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی ئایینی دانیشتووی بازیان، لە دایکبووی ١٩٧١، ئیمام و خەتیبی مزگەوتی هەیاسییەکان، خێزاندار، خاوەنی دوو منداڵ، ٣٠/١٠/٢٠١٣، چوار شەمە، کاتژمێر ١٠:٣٥ بەیانی، بازیان.

بەشی شەشەم

سستێمی سیـــاســی

ڕەوشی سیاسی

ڕەوشی سیاسی لە هەر کۆمەڵگایەکدا گوزارشت لە چالاکی و هەڵوێستەکانی دەزگا و هێز و لایەنەکان دەکات کە، زۆربەی جار، لە ململانێ و زۆرانبازی و پێشبڕکێدا دەبن بۆ دەسبەسەرداگرتنی هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگا و بەڕێوەبردنی. ئەم بارەش، واتە هەڵوێست و چالاکییەکانی توخمە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان ڕەنگدانەوەی ئەرێنی یان نەرێنییان دەبێ لەسەر تەواوی بوارەکانی ژیان لە کۆمەڵگادا... بۆیە لە دیراسەکردنی هەر کۆمەڵگا و هەر ناوچەیەکدا، ئاگاداربوون و تێگەیشتن لە ڕەوشە سیاسییەکە یەکجار پێویستە، چونکە وەکو گوتمان، ڕەوشی سیاسی هەمیشە کاریگەریی گەورە و هەندێ جار چارەنووسازی دەبێ لەسەر ڕەوتی ژیان بەگشتیی لەو کۆمەڵگایەدا.

ڕەوشی سیاسی لە کۆمەڵگای بازیانددا، بێگومان، درێژکراوەی هەمان ڕەوشی سیاسیی کوردستانە و بەڕادەیەکی زۆر هەمان هێز و لایەن و هەمان ڕۆڵ و هەڵوێستی کاراکتەرە سەرەکییەکانی گۆڕەپانی سیاسیی کوردستان دەبینن. بۆیە بە پێویستمان زانی لەسەر دەزگا و توخم و کاراکتەرە سیاسییە سەرەکییەکانی بازیان بوەستین، شیکردنەوە بۆ پلە و دەور و کاریگەرییان بکەین.

یەکەم: دەسەڵات

گرنگترین و کاریگەرترین دەزگای سەرخانی کۆمەڵگایە کە تیایدا هەموو هێز و وزە و تواناکانی ماددی و مەعنەوییی کۆبوونەتەوە، هەرئەمەشە توخم و هێزە سیاسییەکان بۆخۆی

ڕادەکێشــێ و، ئەمانــە، لــەپێناو بەدەســهێنانیدا دەکەونــە ململانــێ و کێشمەکێشــی تونــد و تیــژەوە. دەســەڵات دەزگایــەکی بنیــادیی پێویســتە بــۆ هــەر کۆمەڵگایــەك، چــونکە پاراســتنی سســتێمی کۆمەڵایــەتی، کــۆنترۆڵ و بــەڕێوەبردنی ژیــان و دابینکردنــی پێداویســتییەکانی خــەڵك، بێگومان، لە توانای تاکەکەسێك بەدەرە.

دەســەڵات وەکــو دەزگایــەکی هــەرەباڵا، دەزگــا و وردە دەزگــایتری لێ دەبنەوە کە بەهۆیانــەوە شــۆڕدەبێتەوە بۆنــاو هــەموو کونجــەکانی خــوارەوەی کۆمەڵگا- بۆیە لە بچــووکترین یەکــەی ئیداریــدا شــێوەی هــەرە بچــووکی دەسەڵات چالاکانە ئەرك و دەوری خۆیی پیادە دەکات.

کۆمەڵناسی نــاودار (مــاکس ڤیبــەر) پێیوایــە دەســەڵات بریتییــە لــە توانــای فــەرزکردنی ئــیرادەی کەســێك بەســەر ڕەفتــارو هەڵســوکەوتی کەســانی دیکــەدا. کەواتــە لێــرەوە دەتــوانین بڵــێین کــە دەســەڵات بریتییــە لە هێزو تواناو فەرمانرەوایی.[1]

بــەڵام لەســەر ئاســتی کۆمــەڵگا و ژیــانی کۆمەڵایــەتیی، دەســەڵات دەزگایــەکی ســەرەکییە بــۆ پاراســتن و مانــەوەو بەردەوامیــدان بــەبنیادی کۆمەڵایــەتی لــە کۆمەڵگاکانــدا، چــونکە هــیچ کۆمەڵگایــەکی مرۆیــی بــەبێ دەســەڵات نابێــت. کۆمــەڵگای بازیــانیش چــەندین شــێوەی دەســەڵاتی تێــدا بەدیــدەکرێن، کــە چــەندین پێگــەی کۆمەڵایــەتیی بــۆ خــەڵکانی ناوچــەکە خوڵقانــدووە – وەك (ســەرۆك خــێڵ، ئاغــا، شــێخ و مــەلا... لەســەر ئاســتی ئیــداری- بەڕێوەبــەری ناحیــە، بەڕێوەبــەری پــۆلیس، ئاســایش، فەرمانبــەری... سیاســی- حیــزب و ئەنــدام و

[1] عبدالرحمن كريم درويش، الفكر السياسي للاحزاب السياسية في كوردستان العراق، دراسة للمقاربات الفكرية السياسية بين الحزب الديمقراطي الكوردستاني و الاتحاد الوطني الكوردستاني، رسالة ماجستير في الفكر السياسي المعاصر، قدمت الى مجلس كلية العلوم السياسية بجامعة بغداد، ٢٠٠٨، ص ١٢٣-١٢٤.

ڕێکخراوەکـانی، پێشـمەرگە) ئـەوە دەسـەلاتە کـە کـردارو هەڵسـوکەوتی شـوێنکەتووەکانیان ڕێکـدەخات، کۆنترۆڵیـان دەکـات و دەبێتـە هـۆی پاراسـتنی سسـتێمە کۆمەلایەتییەکـە.بـەم پێیـە دەتـوانین بڵـێین کـە دەسـەلات، بەگشـتی، هێـزو توانایـە بـۆ دەسـت بەسـەرداگرتن و کـۆنترۆڵکردنی تاکـەکان لـە پێنـاو ملکەچـکردنیان و ئاڕاسـتەکردنیان لە سەرجەم بوارو لایەنە جیاوازەکانی ژیاندا.

کەواتە دەسەلات هێزێکی شـەرعییە لـە ڕەفتـارکردن و بڕیاردانـدا لـە کۆمەڵگایـەکی دیـاریکراودا، جـۆری ئـەو هێـزەش پەیوەسـتە بـە پێگـەی کۆمەلایـەتیی مرۆڤـەوە کـە بەشـێوەیەکی فـەرمی لەلایـەن ئەنـدامانی کۆمەڵگاوە پەسەند دەکرێت و ملکەچی بڕیارو فەرمانەکانی دەبن.(١)

دەسەلاتی سیاسی ئـەو دەسـەلاتەیە کـە دەسـتەی کـارگێری لـە ولاتـدا هەیەتی. ئەو دەسەلاتەش هەنـدێ جـار لەگـەڵ واقیـع و لۆژیکـدا گونجـاوەو هەندێ جـاریش نـەگونجاوە و تـەنها لـە هـەوڵی بـەدیهێنانی ئامانجـەکانی حکومەت یان هێزی دەسـەلاتداردایە. دەسـەلات گرنگییـەکی گـەورەی لـە کۆمـەڵگادا هەیـە چـونکە هۆکـارێکی سـەرەکییە لـە ڕێکخسـتنی پەیوەندییەکان لە کۆمەڵگادا، هۆکارێکیشە بۆ پارێزگاری کردن لە سەرجەم سستێمە کۆمەلایەتییەکانی ناو کۆمەڵگا لەڕێگای بەکارهێنانی هێزەوە.(٢)

هەربۆیـە لێـرەوە دەتـوانین بڵـێین کـە دەسـەلات ئـەو دیاردەیەیـە کـە لەگـەڵ ڕێکخسـتنی کۆمەلایەتیـدا دروسـت دەبێـت.لـە کۆمـەڵگای بازیاندا دەسەلاتی سەرەکی بریتییە لە دەسەلا تی جێبەجێکردن.

دەسـەلاتی جێبـەجێکردن ئـەو دەسـەلاتەیە کـە هەڵدەسـتێ بەجێبـەجێکردن و پـەیڕەویکردنی ئـەو یاسـاو بڕیارانـەی کـە لەلایـەن

---

١ ئەندروگمبلێ، سیاسەت و چارەنووس، و. لە فارسیەوە: محمد سالح عبـدالله، چـاپی یەکـەم، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل١٠٦-١٠٨.

2 Peter Metcalf , Anthropology: the Basics , first edition , New York ,2005 , p.56

دەســـــەڵاتی یاســـــادانانەوە دەردەچـــێت.مەبەســـــت لــــە دەســـــەڵاتی جێبــەجێکردن واتــە (دام و دەزگـا فەرمییــەکان).لــە کۆمــەڵگای بازیانــدا دوو شــێوە دەســەڵات هەیــە، لێــرەدا ئامــاژە بــە هەریــەکێك لــەو شــێوانە دەکەین:

أ - دەسەڵاتی بۆماوەیی:

ئــەم شــێوەیە لــە دەســـەڵات دەگوێزرێتــەوە بــۆ ئــەو کەســانەی کــە باوباپیرانیــان ئاغــاو کوێخــاو بــەگ و ســەرۆك عەشــرەت بــوون. بــۆ نموونــە وەك دەســـەڵاتی شـــێخ لـــەتیفی هـــەنجیرە کـــە ســـەرۆکی عەشـــرەتی هەنجیرەیە.شێخ لـەتیف دەســەڵاتی لــە شــێخ ڕەوفی باوکییــەوە بــۆ ماوەتــەوە چونکە پێشتر باوکی سـەرۆکی عەشـرەتی هـەنجیرە بـووە لـە بازیـان. بـەڵام لــە دوای مردنـــی شــێخ ڕەوف تــەواوی دەســـەڵاتەکانی بــۆ شــێخ لــەتیفی کــوڕی ماوەتــەوەو لــە ئێســتادا شــێخ لــەتیف بەتــەواوەتی جێگــەی بــاوکی گرتۆتەوە.

ب - دەسەڵاتی فەرمی:

ئــەم دەســەڵاتە بریتییــە لــە دەســەڵاتی حکومــەت و حیزبــی سیاســی لە ناوچــەکەدا. کــە بەشــێوەیەکی فــەرمی لــە لایــەن خــەڵکی ناوچــەکەوە قبــوڵکراوە و دانپێــدانراوە. لــە ناحیــەی بازیانــدا دەســـەڵاتی کــارگێڕی لەلایــەن حکومەتــەوە ســپێردراوە بــە بەڕێوەبــەری ناحیــە، وەك نوێنــەری حکومــەت، کــە باڵاترینــە لــە ڕاپەڕانــدنی کاروبارەکــان لــە ناوچــەکەدا، کـــە هەڵدەســـتێ بـــە جێبـــەجێکردنی هـــەموو ئـــەو یاســـاو ڕێنمـــایی و فەرمانانـــەی کـــە لەلایـــەن پەرلـــەمان و ئەنجومـــەنی وەزیـــران و ســـەرۆکی

حکومەتەوە ئاماژەیان پێکراوە.[1]

هەریەکە لە شێوەکانی دەسەڵات کە پێشتر ئاماژەمان پێدان لە بازیاندا بەدی دەکرێن کە ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە ڕێکخستن و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگای بازیاندا. بەڵام بە پلەی یەکەم دەسەڵاتی شەرعی، واتە دەسەڵاتی حکومەت، کە ئەویش لەناوەرۆکدا ڕەنگدانەوەی پەیڕەو و پڕۆگرامی حزبێك یان چەند حیزبێك دەبێ، کە لە ناوچەکەدا دەوری سەرەکیی دەبینێ لە بەڕێوەبردن و ڕێکخستنی کۆمەڵگاکەدا بەجۆرێك کە تەواوی دەسەڵاتی کارگێڕی ناوچەکەی بە دەستە و بەرپرسە لە جێبەجێکردنی یاسا و کۆنترۆڵکردنی سەرجەم دامودەزگا فەرمییەکان و لێپرسراوە لە هەر چالاکی و جموجوڵێك کە لە ناوچەکەدا ڕوودەدات. هەروەها بەرپرسە لە پاراستنی هێمنی و ئاسایشی ناوچەکە و سەرپەرشتیکردنی سەرجەم دام و دەزگا حکومییەکان و ڕێکخستنی کارو چالاکییەکان لە ناوچەکەدا. بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا: " لە ناحیەی بازیاندا دەسەڵات واتە حیزب و حکومەت، ئەوانن کە دەسەڵاتی تەواویان هەیە بەسەر سەرجەم لایەنەکانی ژیاندا، لە پاڵ دەسەڵاتی حکومەت و حیزب سەرۆك عەشرەتەکانیش لە ناوچەکە تاڕادەیەك دەسەڵاتیان هەیە و زۆرجار لە چارەسەرکردنی کێشەکاندا لە ڕێگای سوڵحی عەشایەرییەوە دەورێکی گەورە دەبینن ئەمەش خۆی لە خۆیدا نیشانەی بوونی جۆرێکە لە دەسەڵاتی نافەرمی لە ناوچەکەدا". [2]

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێوەبەری کارگێڕی ناحیەی بازیان، ٢٠١٣/١١/٢٠ , چوارشەممە، کاتژمێر ٠٠: ٢ نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لە دایکبوی ١٩٤٨، پیشە: فەرمانبەری خانەنشین لە کارگەی چیمەنتۆی بازیان، خێزاندار، خاوەنی (٩) منداڵ، ٢٠١٣/١١/٢٠,

بۆ زانیاری زیاتر چاومان کەوت بە دانیشتوویەکیتری بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا: " ناوچەی بازیان ناوچەیەکە بە تەواوەتی لەژێر کۆنترۆڵی حکومەت و یاسادایە، لێرە یاسا پێش هەموو شتێکە، یاسا لەلایەن حکومەتەوە دادەنرێت، خەڵکی ناوچەکەش یاسا جێبەجێی دەکەن و پێوەی پابەندن، بەڵام لێرەولەوێ هەندێك لە سەرۆك عەشرەتەکان تاڕادەیەك لە ناوچەکەدا دەسەڵاتیان هەیەو هەندێك جار دەسەڵاتەکانیان بەکاردەهێنن بۆ ڕێکخستن و پاراستنی ناوچەکە لە هەر کێشەو ناکۆکییەك کە لە نێوان عەشرەتە جیاوازەکانی ناوچەکەدا ڕوودەدات. لە ساڵانی پێشوودا سەرۆك عەشرەتەکان زۆر لە ئێستا دەسەڵاتدارتر بوون لە ناوچەکەدا، بەڵام لە ئێستادا دەسەڵاتی یەکەم دەسەڵاتی حکومەتە لە ناوچەکەدا.سەرۆك عەشرەتەکانیش تا ڕادەیەکی کەم دەسەڵاتیان هەیە لە چۆنیەتی ڕاپەڕاندنی کاروبارە کۆمەڵایەتی و ئیدارییەکان لە ناوچەکەدا."[1]

لە ئێستادا ناوچەی بازیان لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستاندایە، لە ڕێکەوتی ١٩٩٢/٧/٤، واتە پاش کۆڕەوە مەزنەکەی ساڵی (١٩٩١). حکومەتی هەرێمی کوردستان دامەزرا و هاتە نێو گۆڕەپانی سیاسییەوە بەمەش ئەزموونێکی نوێ لە مێژووی خەباتی گەلی کوردا تۆمارکراو حکومەتی هەرێم بووە خاوەنی گەورەترین دەسەڵاتی سیاسیی فەرمی لە کوردستان و لە

چوارشەممە، کاتژمێر ٩: ٣٠ بەیانی، بازیان.

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لە دایکبوی ١٩٤٤، پیشە: فەرمانبەری خانەنشین لە کارگەی چیمەنتۆی بازیان، خێزاندار، خاوەنی (١٠) منداڵ، بەروار ٢٠/١١/٢٠١٣، چوارشەممە، کاتژمێر ١٠: ٠٠ بەیانی، بازیان.

ناوچەکەدا.[1]

حکومەتی هەرێمی کوردستان لەوکاتەوە تا ئەمڕۆ چەندین کاری باش و خزمەتگوزاری پێشکەش بە خەڵکی کوردستان و "ناوچەی بازیان" کردووە. بۆیە جێگای خۆیەتی بە چاوی ڕێزەوە سەیری ئەو دەسەڵاتە کوردییە بکەین و بەردەوام لە هەوڵی بەرەو پێشبردنیدا بین وهەمیشە هاوکارو یارمەتیدەری بین بۆ بەرەوپێشبردنی و نەهێشتنی خاڵە لاوازەکانی چونکە پێشینان ڕاستیان فەرمووە کە " چەپڵە بە دەستێك لێنادرێت".

دووەم: حیزبی سیاسی

حیزب: گروپێك خەڵکی ڕێکخراوە لە نێو قەوارەیەکدا کە هەڵگری ئایدیۆلۆژیایەکی هاوبەشن و ئامانجێکی سیاسیی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە، خۆیان ڕێکدەخەن بە مەبەستی گەیشتن بە دەسەڵات و حوکم لە ڕێگای ڕیفۆرم یان شۆڕشەوە.

حیزبی سیاسی جۆرێکە لە ڕێکخستن کە کۆمەڵێك تاك لەخۆ دەگرێت کە هەڵگری هزرو شێوازێك لە بیرکردنەوەی هاوبەشن، کە هەوڵ دەدەن بۆ بەدەسهێنانی ڕای گشتی خەڵك لەپێناوی گەیشتن بە دەسەڵاتدا. حیزبە سیاسییەکان پانتاییەکی گەورە و فراوان لە سەرجەم لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگا و هەموو ڕژێمێکی حوکمدا داگیردەکەن.حیزبی سیاسی توخمێکە لە توخمە سەرەکییەکانی ڕژێمی دیموکراتی، چونکە حیزبی سیاسی لە هەر کۆمەڵگایەکدا بێت

---

[1] د.کەیوان ئازاد ئەنوەر، کاریگەری سیاسەتی ئیقلیمی لەسەر حکومەتی هەرێمی کوردستان، کورتە لێکۆڵینەوەیەکی مێژووی سیاسیە، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل١.

ڕۆڵێکی گەورە دەبینێت لە گۆڕان و بەرەو پێشبردنی کۆمەڵگادا.[1] کۆمەڵگای بازیان لە ڕووی سستێمی سیاسییەوە کۆمەڵگایەکی دیموکراتیی فرەحیزبییە. چونکە چەندین حیزبی سیاسی خاوەن ئایدیۆلۆژیای جیاوازی تێدایە، سستێمی فرەحیزبی سستێمێکی زۆر گونجاوە لەگەڵ بنەماکانی دیموکراتیدا چونکە دیموکراتی ماف دەدات بە هەر حیزبێك کە بە ئاشکرا بیرو بۆچونی خۆی دەربڕێت. هەر حیزبێکی سیاسی ئامانجی خۆی هەیەو بەردەوام لە هەوڵی بەدیهێنانی ئەو ئامانجانەدایە ئەویش لە ڕێگای گەیشتن بە بەرزترین ئاستی دەسەڵات. هەریەکە لە و حیزبە سیاسییانەی کە لە بازیاندا هەن مەوداو ڕادەی دەسەڵاتیان لە یەکتری جیاوازە، دیارترین و سەرەکیترین حیزبە سیاسییەکانی بازیان بریتین لە هەر سێ حیزبی (یەکێتی نیشتمانیی کوردستان، پارتی دیموکراتی کوردستان، بزووتنەوەی گۆڕان) لەگەڵ چەندین حیزبی سیاسی تری بچووکتر وەك هەرسێ حیزبی ئیسلامی- یەکگرتووی ئیسلامی، کۆمەڵی ئیسلامی، بزوتنەوە ئیسلامی هەروەها حیزبی سۆشیالیست و حیزبی شیوعی... هەر لەم بارەیەوە و بە مەبەستی بەدەسهێنانی زانیاری زیاتر چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا: "لە بازیاندا ژمارەیەکی زۆر حیزبی سیاسی هەیە هەر لە یەکێتی و پارتی و گۆڕان و بزوتنەوەی ئیسلامی و کۆمەڵی ئیسلامی و یەکگرتووی ئیسلامی و شیوعی و سۆسیالیست. هەریەکە لەم حیزبانە کەم تا زۆر جەماوەری خۆیی هەیە لە ناوچەکەدا بەڵام بە پلەی یەکەم لە ئێستادا گۆڕان و پارتی و یەکێتی خاوەنی زۆرترین

[1] عبدالرضا حسين الطعان، البعد الأجتماعي للاحزاب السياسية، دراسة في علم الأجتماع السياسي، الطبعة الأولى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٠، ص١٨٦.

دەسەڵاتن لە ناوچەکەدا. لە دوای ئەم حیزبانەش حیزبەکانیتر دێن لە ڕووی دەسەڵاتەوە لە ناوچەکەدا.(١)

هەروەها دانیشتویەکیتری ناحیەی بازیان بەمجۆرە بۆمان دوا: "لە بازیاندا حیزب زۆرن، یەکێتی و پارتی زۆرترین دەسەڵاتیان هەیە لە ناوچەکەدا، گۆڕانیش حیزبی دووەمە، حیزبە ئیسلامییەکانیش بەتایبەت یەکگرتوو خاوەن جەماوەرێکی باشن لە ناوچەکەدا، بەو پێیەی کە خەڵکانێکی زۆر لەناوچەکەدا تاڕادەیەك موسوڵمانی توند و بە هێزن هەربۆیە بونەتە جەماوەری حیزبە ئیسلامییەسیاسییەکان. ئەمەش مانای ئەوەیە کە حیزبە ئیسلامییەکانیش لە ناوچەکەدا بێبەش نین لە دەسەڵات، بەڵام بەگشتی زۆرترین دەسەڵات بە دەست هەردوو حیزبی یەکێتی و پارتییەوەیە لە ناوچەکەدا.بەمانایەکیتر حزبی خاوەن دەسەڵاتی فەرمی لە ناوچەکەدا یەکێتی و پارتین ".()

[٢]حیزبە سیاسییەکان ڕۆڵێکی بەرچاویان هەیە لە ڕێکخستنی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای بازیاندا، چونکە خاوەنی دەسەڵاتێکی بەرچاون لە ناوچەکەدا لە ئاڕاستەکردنی ڕەفتارو هەڵسوکەوتی خەڵکی ناوچەکەدا. حیزبە سیاسییەکان لە بازیاندا چەندین ئەرکیان هەیە وەك: کارکردن لە پێناو چالاککردنی سستێمی سیاسی حیزبەکەدا، هەروەها دروستکردنی ڕای گشتی و ڕاکێشانی زۆرترین جەماوەر بەلای خۆیاندا، لە ڕێگای دروستکردنی چەندین کادری

---

[١] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبوی ١٩٦٨، فەرمانبەر لە بنکەی کۆمەڵایەتی بازیان، خێزاندار، خاوەنی (٥) منداڵ، ٢٠/١١/٢٠١٣، چوارشەممە، کاتژمێر ١١: ٣٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

[٢] چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، لەدایکبووی ١٩٤٣، خێزاندار، خاوەنی (٥) منداڵ، پیشە: فەرمانبەری خانەنشین لە شارەوانی بازیان، ٢١/١١/٢٠١٣، پێنج شەمە، کاتژمێر ٩: ٣٠ بەیانی، بازیان.

سیاسیی لێهاتوو بە تواناوە.

هـەروەها هەوڵـدان بـۆ گەیشـتن بەبـەرزترین ئاسـتی دەسـەڵات بـۆ بـەڕێوەبردنی کاروبـارە سیاسـی و ئیدارییـەکان لـە ناوچـەکەدا. بـۆ دەسـکەوتنی زانیـاری زیـاتر لەمبارەیـەوە چـاومان کـەوت بـە دانیشـتوویەکی بازیـان ئـەویش بـەم جـۆرە بۆمـان دوا: "هـەر حیزبێکـی سیاسی لە بازیانـدا چـەندین بۆنـەو مەراسـیمی تایبـەت بـە خـۆی هەیـە کـە سـاڵانە ئـەنجامیان دەدات وەك: یادکردنـەوەی سـاڵیادی دامەزرانـدن، ئەنجامدانی چـەندین خـولی ڕاهێنـان و چـالاکیی سیاسـی لـە ناوچـەکەدا ئەمـەش بـە مەبەسـتی ڕاکێشـانی زۆرتـرین ئەنـدام و کـادری حیزبـی بەلای خۆیاندا ".[١]

سێیەم: ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی

کۆمەڵگای مەدەنی:

ناتوانرێـت کۆمـەڵگای مـەدەنی لـە یـەك ڕسـتەی نـەگۆڕدا پێناسـە بکرێـت. ئـەرکی بنچـینەیی کۆمـەڵگای مـەدەنی لـەوە بەدەرنییـە کـە کۆمـەڵێك لەخـەڵکی خۆبـەخش پێکـەوە کۆببنـەوە بەمەبەسـتی چارەسەرکردنی گیروگرفتە هاوبەشەکانیان.

ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی (ڕێکخراوە ناحکومییەکان):

بەشـێوەیەکی گشـتی بـەو دامەزراوانـە دەگوترێـت کـە نـاحکومین و لـەڕێگای خەڵکـەوە دامـەزراون، واتـە سـەربەخۆن لەوانـەش وەك:

---

[١] چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، لـەدایکبووی ١٩٦٩، پیشـە: نـەقیب لـە فەرماندەی لیوای شانزە لە دوبز، خێزاندار، خاوەنی (٤) منـداڵ، ٢١/١١/٢٠١٣، پێـنج شەمە، کاتژمێر ١١: ٠٠ پێش نیوەڕۆ، بازیان.

ڕێکخـــراوی کۆمەلاَیـــەتی و کولتـــووری و پیشـــەییەکان، ڕێکخـــراوە قوتـــابی و خوێندکارییـــەکان وڕێکخـــراوە کرێکارییـــەکان، ڕێکخراوەکـــانی داکـــۆکیکردن لـــە مافـــەکانی ژنـــان، ژینگـــەپارێزی، ســـەرجەم ئـــەم ڕێکخراوانەدەکرێ حکومی یان سەربەخۆبن.

بەهاو پێوەرە هاوبەشەکانی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی:

چـــەندین بـــەهاو پێـــوەری جیهـــانی هـــەن کـــە پێویســـتە لـــە هـــەر ڕێکخراوێـــك یـــان ئۆرگـــانێکی کۆمـــەڵی مەدەنیـــدا هـــەبێت ئـــەوانیش وەك: گشـــتگیری، بـــەدووربوون لـــە ڕەگەزپەرســـتی، پێشـــوازیکردن لـــە هـــەر ئەنـــــدامێکی تـــازە کـــــە ئارەزوومەنـــــدە بێتـــــە نـــاو ڕێکخراوەکـــــەوە، قبـــوڵکردنی ســـەرجەم ئەندامـــەکان و گـــوێگرتن لـــە قســـەیان، هـــەروەها بەشـــداری پێکردنـــی ســـەرجەم ئەندامـــەکان بـــە شـــێوەیەکی یەکســـان لـــە کاروبـــاری کۆمەلاَیەتیـــدا نـــاوەرۆکی ڕێکخـــراوی کۆمـــەڵگای مەدەنییـــە. ئۆرگانـــەکانی کۆمـــەڵی مـــەدەنی نموونـــەی حکومـــەتێکی دیمـــوکراتین، بـــە مانایـــەکیتر لـــە حکومـــەتێکی دیموکراتیـــدا نـــەبێت بـــە هـــیچ جۆرێـــك ڕێکخـــراوی کۆمـــەڵی مـــەدەنی دروســـت نابێـــت و پێکنایـــەت، واتـــە بـــوونی ڕێکخـــــراوی کۆمـــــەڵی مـــــەدەنی پەیوەنـــــدیی بـــــە بـــــوونی کۆمـــــەڵێکی دیموکراتییـــــەوە هەیـــــە. دروســـــتکردنی هـــــەر ڕێکخراوێکـــــی کۆمـــــەڵی مـــەدەنی لەســـەر بنـــەمای یاســـاو کەشـــێکی سیاســـیی گونجـــاو وەســـتاوە، بـــوونی ڕێکخراوگـــەلێکی چـــالاکی کۆمـــەڵی مـــەدەنی خـــۆی لـــە خۆیـــدا سەلمێنەری بوونی سستێمێکی دیموکراتییە لە وولاَتدا.(١)

[١] ئاســـۆ جـــەبار، کۆمەڵگـــەی مـــۆدێرن، لـــەبارەی دیموکراســـی و کۆمەڵگـــەی مـــەدەنی و مەترسییەکانی تیرۆرەوە، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤، ل٩٦-١١٣.

کۆمەڵگای بازیان وەك کۆمەڵگایەکی خاوەن سستێمێکی سیاسیی دیموکراتی بەدەرنییە لە بوونی ئۆرگان و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی.چەندین ڕێکخراوی کۆمەڵگای مەدەنی لە بازیاندا هەن بە جۆرێك کە هەر ڕێکخراوێك لەو ڕێکخراوانە لە هەوڵی بەدیهێنان و ئەنجامدانی چەندین چالاکیی مرۆیی جۆربەجۆر دایە، بۆ زانیاری زیاتر لەمبارەیەوە چاومان کەوت بە دانیشتوویەکی بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دوا: "لە ناحیەی بازیاندا چەندین ڕێکخراوی ناحکومی هەن کە هەریەکەیان لە بوارێکی جیاوازدا کاردەکەن لە پێناو خزمەتکردنی چین و توێژە جیاوازەکانی ناوچەکە.لەو ڕێکخراوانەش وەك (سەنتەری گەشەپێدانی چالاکی لاوان – ئۆفیسی بازیان)، ئەم ڕێکخراوە بە سپۆنسەری پارتی دیموکراتی کوردستان دامەزراوە، هەروەها ڕێکخراوێکی تر بەناوی (کۆمەڵەی گەشەپێدانی تواناکانی لاوان).ئەمانەو چەندین ڕێکخراوی ناحکومی تر کە لە ناوچەکەدا هەن".(١)

هەروەها بۆ هەمان مەبەست چاومان کەوت بە دانیشتوویەکیتری ناحیەی بازیان ئەویش بەم جۆرە بۆمان دواو گوتی: "چەندین ڕێکخراوی ناحکومی لە ناحیەی بازیاندا هەن وەك: مەڵبەندی ڕۆشنبیریی کازیوەی منداڵان، ناوەندی ڕۆشنبیریی بازیان، ڕێکخراوی ئازادیی لاوان، یەکێتی ژنانی کوردستان، یەکێتی قوتابییانی کوردستان، ڕێکخراوی ژینگە پارێزی بازیان... لەگەڵ چەندین ڕێکخراوی تری ناحکومی کە لە ناوچەکەدا هەن". (٢)

---

[1] چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٥٨، بەڕێوەبەری سەنتەری گەشەپێدانی چالاکی لاوان – ئۆفیسی بازیان، خێزاندار، خاوەنی (٤) منداڵ، ٢١/١١/٢٠١٣، پێنج شەمە، کاتژمێر٢: ٣٠ ی نیوەڕۆ، بازیان.

[2] چاوپێکەوتن لەگەڵ پارێزەرێکی دانیشتووی بازیان، لەدایکبووی ١٩٨٥، خێزاندار،

لە ئەنجامی چاوپێکەوتنمان لەگەڵ خەڵکی ناحیەی بازیان و سەرنج و تێبینییەکانمان گەیشتین بەو دەرئەنجامەی کەلەبازیاندا چەندین ڕێکخراوی ناحکومی هەیە ئەوانیش وەك:

١- سەنتەری گەشەپێدانی چالاکی لاوان - ئۆفیسی بازیان: بۆ هاندان و بەرەو پێشبردنی تواناکانی لاوانی ناوچەکە.

٢- ڕێکخراوی ئازادی لاوان: ئەم ڕێکخراوە کاردەکات لەپێناوی پێگەیاندنی لاوانی ناوچەکەو دەرخستنی توانا جیاوازەکانی لاوان لە سەرجەم بوارە جیاوازەکاندا.

٣- مەڵبەندی ڕۆشنبیری کازیوەی بازیان: ئەم مەڵبەندە گرنگی بە منداڵانی ناوچەکە دەدات بەتایبەت منداڵانی ئیشکەر، لەڕێگای کردنەوەی چەندین خولی ڕاهێنانەوە بە مەبەستی پەرەدان بە تواناکانیان.

١- یەکێتی ژنانی کوردستان: ئەم ڕێکخراوە (سەر بە یەکێتی نیشتیمانی کوردستانە) لە هەوڵی پاراستنی مافەکانی ژنانی ناوچەکەدایە لەگەڵ کردنەوەی چەندین خولی وەك درومان، ئیشی دەست، خوێندەواری، هونەری...هتد.

٢- کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان: ئەم ڕێکخراوە (سەر بەیەکێتی نیشتیمانی کوردستانە) کاردەکات لە پێناوی پێشکەشکردنی یارمەتی و هاوکاری بە خوێندکارانی ناوچەکە.

٣- یەکێتی قوتابیانی کوردستان: ئەم ڕێکخراوەش (سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستانە) بەهەمان شێوەی کۆمەڵەی خوێنکاران کاردەکات لە پێناوی پێشکەشکردنی خزمەت و یارمەتی و هاوکاری بۆ قوتابیانی ناوچەکە.

خاوەنی(١) منداڵ، ٢١/١١/٢٠١٣، پێنج شەمە، کاتژمێر ١٢: ٠٠ نیوەڕۆ، بازیان.

٤- یەکێتی ئافرەتانی کوردستان: ئەم ڕێکخراوە (سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستانە) کاری ڕێکخراوەکە بریتییە لە پاراستن و داکۆکی کردن لە مافەکانی ئافرەتانی ناوچەکە.
٥- ڕێکخراوی ژینگە پارێزی بازیان: بۆ پاراستنی ژینگەی ناوچەکە لە مەترسی پیسبوون و ڕێگرتن لە سوتاندنی دارو درەختی ناوچەکە و بڕینەوەیان.
٦- ڕێکخراوی خولیا: بۆ پەرەپێدانی لاوان لە ڕووی پەروەردەییەوە.
٧-ناوەندی چالاکی و پێگەیاندنی لاوانی بازیان: بۆ خزمەتکردنی لاوان و پەرەپێدان بە تواناو چالاکییەکانیان. ئەم ڕێکخراوانە بێگومان دەور و چالاکییان هەیە لە بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیی ناوچەکەدا و جۆرێك لە دەسەڵاتی مەعنەوییان هەیە- هەم خەڵك پێشوازییان لێ دەکات و هەم حکومەتیش لە سیاسەت و پڕۆگرامەکانی خۆیدا حسابییان بۆ دەکات. ئەم ڕێکخراوانە لە زۆر حاڵەتدا دەبن بە هۆکاری فشار خستنە سەر دەسەڵاتی فەرمی و سەرنجڕاکێشانی بۆ دیاردە و کێشە و گرفتەکانی نێو کۆمەڵگا.

بەشی حەوتەم
پوختەی توێژینەوەکە

دەرئەنجام

لە کۆتایی ئەم توێژینەوە مەیدانییەدا لەسەر ناحیەی بازیان، توێژەر گەیشت بەم دەرئەنجامانە:

یەکەم: سستێمی ئیکۆلۆگی

١- هەڵکەوتەی جوگرافیی بازیان بەجۆرێکە کە هەر چوار وەرزەکەی ساڵی بەڕوونی تێدا دەردەکەون- واتە "چوار وەرزەیە".

٢- خاکی بازیان دەوڵەمەندە بەئاوی ژێرزەوی، ئەمەش بەهۆی کونیلەداریی زەویی ناوچەکەوپێکهاتەی جیۆلۆجیی خاکەکەیەوە.

٣- ناوچەی بازیان سەرجەم شێوەکانی بەرزی و نزمیی زەوی تێدا بەدیدەکرێت وەك زنجیرەچیاکان و دەشت و دۆڵەکان.

٤- ڕووبەری ناحیەی بازیان شێوەی لاکێشەیەکی وەرگرتووە، لەهەر چوارلاوە چیاکان دەوریانداوە.

٥- خاکی ناحیەی بازیان زۆر تەخت و لەبارە بۆ هاتوچۆو نیشتەجێبوون، ئەمەش وایکردووە کە بەردەوام ژمارەی دانیشتوانی ڕوو لە زیاد بوون بێ.

٦- کێشەی نیشتەجێبوون لەبازیاندا کەمە، چونکە زۆربەی دانیشتووانی بازیان خاوەن خانووی موڵکی خۆیانن، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆهەرزانیی زەوی لەپاڵ باشیی ئاستی ئابووریی خەڵك و سادەیی ژیان لەناوچەکەدا.

دووەم: سستێمی مێژوویی

٧- دەربەندی بازیان گرنگییەکی مێژوویی گەورەی هەیە چونکە هەرلەکۆنەوە بازیان وەك قەڵایەك بەکارهاتووە بۆپاراستنی ناوچەکە لەمەترسی و هێرش و پەلاماری دووژمنان.

٨- چەندین پاشماوە و ئاسەواری مێژوویی کۆن لەبازیاندا دۆزراونەتەوە وەك"قەڵای بازیان، گۆڕستانی سێوەچواربرا، درهەمی کۆن" کەسەرجەم ئەم پاشماوانە دەگەڕێنەوە بۆمێژوویەکی کۆن لەناوچەکەدا. بەمەش ناوچەکە بوەتە ناوچەیەکی گرنگی مێژوویی.

٩- ناحیەی بازیان مێژوویەکی سەخت و دژواری هەبووە، چونکە بەشێکی خەڵکی ناوچەکە لەلایەن حکومەتی بەعسەوە ئەنفال کراون، بەشێکیشی ڕاگوێزراون و تەرحیل کراون. هەروەها خەلکی ناوچەکانیتریشی بۆراگوێزراون و چەندین ئۆردوگای زۆرەملێیان لەم ناوچەیە بۆ دروستکراوە.

سێیەم: سستێمی کۆمەڵایەتی

١٠- زۆربەی خێزانەکانی بازیان لەجۆری خێزانی سادەن- واتە خێزانی ناوکی.

١١- خێزانەکانی بازیان بەگشتی لەرووی قەبارەوە خێزانی گەورەن- واتە منداڵیان زۆرە.

١٢- ژمارەیەکی زۆر بنەماڵەو خێڵ وعەشرەت لەبازیاندا هەن. کەسەرجەمییان لەپەیوەندییەکی توند و تۆڵدان پێکەوە. ئەمەش وایکردووە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بەتایبەت پەیوەندیی خزمایەتی، لەناوچەکەدا، زۆر بەهێز بێت و خەڵکی زۆر تەبا و یەکگرتووبن، چونکە کۆمەڵگاکە بەگشتی لەژێر کاریگەریی کولتووری خێڵەکی دایە- بەڵام

ئەوەش تێبینی دەکرێ کەئەمڕۆکە ڕێژەیەکی کەم لەخەڵکانی عەشرەتدار لە بازیان پەیوەندییان ماوە لەگەڵ سەرۆك خێڵ و عەشرەتەکانیاندا.

١٣-دیاردەی دەرەبەگایەتی لەناوچەی بازیاندا کەمبوەتەوە و سیماکانی ئەم سستێمە تاڕادەیەکی زۆر بەرەو کاڵبوونەوە چووە.

١٤-هاوسەرگیریی لە بازیان لەکۆندا زیاتر لەنێوان خزماندا ئەنجامدەدرا، بەلاّم لە ئێستادا زیاتر هاوسەرگیریی لەگەڵ " بێگانان"دا ئەنجامدەدرێت.

١٥-لەکۆمەڵگای بازیاندا ڕێگا بەژن دەدرێت بەهەمانشێوەی پیاو کاربکات لەدەرەوەی ماڵ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەتاڕادەیەك ژن لە ناوچەکەدا ئازادە. لەگەڵ ئەوەشداخێزان لە بازیان هێشتا هەر لەژێر کۆنترۆڵی باوکدایە چونکە کۆمەڵگای بازیان کۆمەڵگایەکی پیاو سالارە.

چوارەم: سستێمی ئابووری

١٦- بەهۆی شیاویی ئاوهەواو خاکەکەیەوە بازیان ناوچەیەکی گونجاوە بۆ کشتوکاڵ، بەلاّم لە ئێستادا ناوچەکە لە ناوچەیەکی کشتوکاڵییەوە بووەتە ناوچەیەکی پیشەسازی.

١٧- ژمارەیەکی زۆرکارگە لە بازیاندا هەن، چونکە ناوچەکە دەوڵەمەندە بەنەوتی خاو لەگەڵ کانزا و بەردی مەڕمەڕ و چیمەنتۆ. ئەمەش وایکردووە ناوچەکە ببێتە گەورەترین مەڵبەندی پیشەسازی لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی.

١٨- زۆربەی خەڵکی ناوچەکە فەرمانبەرن لە کارگەکان و لەدام و دەزگا حکومی و ئەهلییەکاندا بەمەش تاڕادەیەکی زۆرخەڵکی ناوچەکە لە کاری کشتوکاڵ و ئاژەڵداری دوورکەوتوونەتەوە.

١٩- کاری دەستی لە ناوچەکەدا زۆر کەمبووەتەوە و خەڵکی ئەو خولیاو حەزەی جارانیان نەماوە بۆی چونکە خواست لەسەر کاری دەستی کەمبووەتەوە.

٢٠- بازرگانیکردن له ناوچه‌که‌دا وه‌ك جاران نه‌ماوه و که‌مبووه‌ته‌وه، چونکه به‌رهه‌می خۆماڵی- ڕووه‌کی و ئاژه‌ڵی به ڕاده‌یه‌کی زۆر که‌مبووه‌ته‌وه، ئه‌مه‌ش بۆته هۆی لاوازبوونی بازرگانی له ناوچه‌که‌دا.

پێنجه‌م: سستێمی کولتووری

٢١- کۆمه‌ڵگای بازیان زۆر پابه‌نده به کولتووره‌وه به‌تایبه‌ت کولتووری عه‌شایه‌ری، چونکه سه‌رجه‌م هه‌ڵسوکه‌وته‌کانی ژیانی ڕۆژانه‌ی خه‌ڵکی ناوچه‌که له ژێر کاریگه‌ریی ئه‌م کولتووره‌دا به‌ڕێوه‌ده‌چن.

٢٢- سه‌رجه‌م دانیشتوانی کۆمه‌ڵگای توێژینه‌وه‌که ئیسلامن، واته هیچ جۆره ئایینێکیتر له ناوچه‌که‌دا نییه.

٢٣- هه‌ریه‌ك له ئایین و دابونه‌ریت، وه‌کو دوو توخمی کولتووری گیانی، ده‌وری بالاَیان هه‌یه له کۆنتڕۆڵکردنی کۆمه‌لاَیه‌تی و ڕێکخستنی ژیانی ڕۆژانه‌ی خه‌ڵکی ناوچه‌که‌دا.

٢٤- هه‌رچه‌نده کولتووری کۆمه‌ڵگای توێژینه‌وه گۆڕانی به‌خۆوه بینیوه‌و خه‌ڵکی ناوچه‌که‌ش توانیویانه‌خۆیان له‌گه‌ڵ گۆڕانکارییه‌کاندا بگونجێنن، به‌لاَم هێشتا هه‌ر کاریگه‌ریی کولتووری کۆنی کوردی به‌سه‌ر خه‌ڵکی ناوچه‌که‌وه ده‌بینرێ.

٢٥- له‌پاڵ ئایین و دابو نه‌ریتدا یاساش له بازیاندا سه‌روه‌ره و خه‌ڵکی پابه‌ندن پێوه‌ی، به‌مانایه‌کیتر یاسا ده‌ورێکی به‌رچاوی هه‌یه له ڕێکخستنی کۆمه‌ڵگای توێژینه‌وه‌که‌دا.

٢٦- زۆربه‌ی خه‌ڵکی ناوچه‌که بۆ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌کانیان په‌نا ده‌به‌نه به‌ر دادگا و یاسا، به‌لاَم جارجاریش لێره‌و له‌وێ هه‌ندێ له سه‌رۆك عه‌شره‌ته‌کان له‌ڕێگای سوڵحی عه‌شایه‌رییه‌وه چاره‌سه‌ری کێشه‌کان ده‌که‌ن له ناوچه‌که‌دا.

٢٧- خەڵكی بازیان بڕوایەكی تەواویان بە شێخ و پیاو چاك و مەلا و دوعــا و نوشتە هەیە، زۆر جار لەكاتی بوونی كێشەدا و بۆ چارەسەری كێشــەكان پەنایان بۆ دەبەن.
٢٨- تارادەیەكی زۆر خەڵكی بازیــان بڕوایــان بەچارەســەری سروشــتی و داو دەرمــانی سروشــتیی كــوردەواری هەیــە و بــۆ چــاكبوونەوە لــە نەخۆشــی بەكاریدەهێنن.

شەشەم: سستێمی سیاسی

٢٩- ڕەوشی فرە حیزبیــی كوردســتان ڕەنگدانــەوەی هەیــە بەســەر ناوچــەی بازیانەوە، نزیكەی هەمووحیزبەكانی كوردستان لە بازیاندا بوونیان هەیە.
٣٠- لە ناوچەكەدا تارِدەیــەكی بەرچــاو ئینتیمــای حیزبــی دەبینــرێ- هــەر حیزبێك لایەنگر و جەماوەری خۆی هەیە.
٣١- حكومەت خاوەنی زۆرترین و گەورەترین دەسەڵاتە لە ناوچەكەدا.
٣٢- دەسەڵاتی حكومەت لەلایەن خەڵكی ناوچەكەوە دانیپێــدانراوە، خــەڵك وەك دەسەڵاتێكی فــەرمی لــە حكومــەت دەڕوانــن و پابەنــدن بەســەرجەم ڕێنمای و بڕیارەكانییەوە.
٣٣- چەندین ڕێكخراوی كۆمەڵگای مەدەنی لە ناوچەكەدا هەن، كــە هــەر یەكەیان ئامانج و مەبەستێكی دیاریكراوی هەیــە و لەبوارێكــدا خزمــەت بەخەڵكی ناوچەكە دەكات.

پێشنیار

١- پێویستەحکومەت و لایەنی پەیوەندیدار گرنگی زیاتر بە ئاوەدانکردنەوەی ناوچەکە بدەن و خزمەتگوزاریی زیاتر بۆ ناوچەکە دابین بکەن، چونکە هێشتا ناوچەکە هەندێ خزمەتگوزاریی پێویستە وەك: پارك، مەلەوانگە، شاری یاری و سەیرانگا. . . لەگەڵ چیمەنتۆ و قیرتاوکردنی هەندێ لە گەڕەکەکان. . . هتد.

٢- پێویستە حکومەت پلا نی گونجاوی هەبێت بۆ بوژاندنەوەی کەرتی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری لە ناوچەکەدا. چونکە کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بەرەو کەمبوونەوە و نەمان و دەچن لە ناوچەکەدا. ئەگەر حکومەت گرنگی بەمدوولایەنە بدات بەپێی بەرنامە و پلانی گونجاو ئەوا دەتوانێت بەشێکی باشی پێداویستییەکانی خەڵکی ناوچەکە دابین بکات.

٣- بازیان بووە بە ناوچەیەکی پیشەسازیی فراوان، بەو پێیەی کەپاڵاوگەیەکی گەورەی نەوت و چەندین کارگەی پیشەسازیی تێدایە، بۆیە پێویستە حکومەت ڕێگا نەدات بە پیشەسازیبوونی ناوچەکە لەسەر حسێبی کورتهێنانی کەرتی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بێت لە ناوچەکەدا.

٤- پێویستەحکومەت و لایەنی پەیوەندیدا ڕەچاوی ژینگەی ناوچەکە بکەن و لە پیسبوون بیپارێزن، چونکە بوونی ئەو ژمارە زۆر و بەرچاوەی کارگە پیشەسازییەکان کاریگەرییەکی زۆر خراپی هەیە لەسەر ژینگەی ناوچەکە.

٥- ڕەخساندنی هەلی کار بۆ گەنجان و لاوانی ناوچەکە چونکە لەگەڵ ئەوەی ژمارەیەکی زۆر کارگە و دامەزراوەی پیشەسازیی لێیە، کەچی خەڵکانێکی زۆر لە ناوچەکەدا بێکارن بەهۆی هێنانی کرێکاری بییانیەوە.

٦- گرنگیدان بە گەنجان و لاوانی ناوچەکە و دابینکردنی پێویستییەکانیان وەك: کردنەوەی یانەی وەرزشی، سەنتەری ڕۆشنبیری و ناوەندە هونەرییەکان بۆ زیاتر گرنگیدان بە تواناکانی لاوان.

٧- گرنگیدان بە بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریی خەڵکی ناوچەکە لە ڕێی کردنەوەی کتێبخانەی شیاو و خولی ڕاهێنان و هۆشیارکردنەوە و خولی نەهێشتنی نەخوێندەوارییەوە.

٨- زیادکردنی ژمارەی قوتابخانەکان بەجۆرێ کە بگونجێ لەگەڵ بەردەوام زۆربوونی ژمارەی قوتابییاندا، هەروەها، کردنەوەی باخچەی ساوایان و دایەنگا لە ناوچەکەدا لە گەڵ دروسکردنی بینای قوتابخانە بەدیزاینی مۆدێرن کە بگونجێت لەگەڵ خوێندنی هاوچەرخدا.

٩- گرنگیدان بەرێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی لەناوچەکەدا و پشتگیریکردن و هاوکاریکردنیان بەمەبەستی خزمەتکردنی خەڵکی ناوچەکە و بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیارییان.

١٠- فراوانکردن و گرنگیدان بە بنکەی تەندروستی لە ناوچەکەدا و دابینکردنی ژمارەیەکی زیاتر لە پزیشکی پسپۆر و کارمەندی تەندروستی بەمەبەستی پێشکەشکردنی باشترین خزمەتگوزاریی تەندروستی بۆهاولاتیانی ناوچەکە.

١١- کردنەوەی دامودەزگا و فەرمانگەی حکومیی زیاتر لە ناوچەکەدا بەمەبەستی پێشکەشکردنی زۆرترین خزمەتگوزاری بە خەڵکی ناوچەکە و ڕاپەراندنی کاروبارەکانیان.

١٢- پێویستە حکومەت گرنگی بەناوچەکە بدات لە ڕووی گەشتوگوزارەوە بەهۆی گونجاویی سروشت و ئاووهەوا و دڵگیری ناوچەکەوە.

سەرچاوەكان

سەرچاوەی كوردی:

١- ئاوێستا خالید محمد، هەوار تاهیر كەریم، ئەتڵەسی پارێزگای سلێمانی، چاپی یەكەم، ٢٠٠٤.
٢- ئازاد جەلال شەریف، سەرچاوەكانی دەرامەتی ئاو لە هەرێمی كوردستان، سەنتەری برایەتی، چاپی دووەم، هەولێر، ١٩٩٩.
٣- ئی بی سۆن، سلێمانی ناوچەیەك لە كوردستان، و.محمد امین حسین، چاپخانەی مەڵبەندی كوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٤- ئەندروگمبڵ، سیاسەت و چارەنووس، و. لە فارسیەوە:محمد صالح عبدالله، چاپی یەكەم، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٥- ئاسۆ جەبار، كۆمەڵگەی مۆدێرن، لەبارەی دیموكراسی و كۆمەڵگەی مەدەنی و مەترسییەكانی تیرۆرەوە، چاپی یەكەم، ٢٠٠٤.
٦- د. ئەمین موتابچی، كوردنامە، چاپی دووەم، كەركووك، ٢٠٠٧.
٧- بەیاد عبد القادر، دەروازەی گۆڕانی كۆمەڵ، چاپخانەی حوادث، بەغداد، ١٩٨٧.
٨- تۆمابوا، ژیانی كوردەواری، و. حمەسعید حمە كریم، چاپخانەی زانكۆی سلێمانی، ١٩٨٠.
٩- تۆفیق قەفتان، مێژووی حوكمدارانی بابان لە قەڵاچوالان تا دروستكردنی شاری سلێمانی، چاپەمەنی سیدیان، مهاباد، بێ

ساڵی چاپ.
١٠- جاسم محمد علی، ڕۆڵی هۆکارە سیاسییەکان لە دابەشبوونی دانیشتوانی سلێمانیدا، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨.
١١- جەمال بابان، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی چوارەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
١٢- حوسێنی خەلیقی، کۆمەڵناسی کوردەواری، بەرگی دووەم، چاپخانەی حوادپ، بەغداد، ١٩٩٢.
١٣- حسیم عوسمان و ئالان بەکر، دیاردەی بە بیابان بوون و ڕووبەڕوو بوونەوەی لە ناحیەی بازیان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠١٢.
١٤- خەبات عەبدوڵلا، بنەما تیۆرییەکانی جوگرافیای عەسکەری کوردستانی باشوور، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرێتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، ٢٠٠١.
١٥- داریوش ئاشوری، کولتوور، چەمکوپێناسەکان، و.کۆسار فەتاحی، خانەی وەرگێڕانی سلێمانی، بێ ساڵی چاپ.
١٦- دارا احمد کەریم بەگ، کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند، بەشێك لە مێژووی ڕزگاری خوازی گەلی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریان، هەولێر، ٢٠٠١.
١٧- د. ڕەشاد میران، ئیتنۆگرافیاو یەکێتی ئێتنیکی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.
١٨- د.ڕەشاد میران، مەعریفە و تاك و کۆمەڵ لە ڕوانگەی سۆسیۆلۆگیای مەعریفەوە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.

١٩- د.ڕەشاد میران، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەنسوور، سوید، ١٩٩٣.
٢٠- د.رەشاد میران، چەند بابەتێکی ئیتنۆکۆمەلآیەتی، وتار – توێژینەوە – وەرگێڕان، چاپی یەکەم – بەرگی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠١٠.
٢١- ڕێبین رسول اسماعیل و دیار عەزیز شەریف، ئەنترۆپولۆژیا، لێکۆڵینەوەی تیۆری، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین، هەولێر، ٢٠٠٤.
٢٢- د.سەمیرە، فەرهەنگی زاراوەی کۆمەڵناسی، و.خەسرەو میراودەلی، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٢٣- سەروەر ئەحمەد کەریم، چەند لاپەڕەیەکی شاراوە لە مێژووی کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، تەموزی ١٩٩٨.
٢٤- سەروەر ئەحمەد کەریم، چەمچەماڵ بەر لە مەملەکەتی ئاشوور تا حکومەتی هەرێم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٣.
٢٥- شیروان عمر رەشید، بنەماکانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشت و گوزار لە پارێزگای سلێمانی، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٢٦- عبدللە عەتەوی، دەوڵەت و کێشە نێو دەوڵەتیەکان، و.د.جزا تۆفیق تالب و ئەحمەد عەلی ئەحمەد، چاپی دووەم، ٢٠٠٧.
٢٧- عەبدوڵڵا عامر عومەر، جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨.

٢٨- د. علـي احمـد غـانم، جوگرافيـاى ئـاو و هـەوا، و.گـۆران رشـيد، چاپخانەی تيشك، چاپی يەكەم، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٢٩- د. عەبـدوڵڵا غـەفور، جوگرافيـای كوردسـتان، چـاپخانەی وەزارەتـی پەروەردە، چاپی چوارەم، هەولێر، ٢٠٠٥.
٣٠- د. فازيـل قـەفتان، ڕژێمـە ئابوورييـەكان و كۆمـەڵگای تەكنـەلۆژی نوێ، سلێمانی، ١٩٨٣.
٣١- د. فەرەيـدون كاكـەيی، داهـات و ئـەمنی ئـاو لـە هـەرێمی كوردسـتان، سـەنتەری لێكۆڵينـەوەی سـتراتيجی كوردسـتان، سلێمانی، ٢٠٠١.
٣٢- فـاضـل قـەرەداغی، مێـژووی گـەلی لۆلـۆ – دانيشـتوانی كـۆنی ناوچـەی پارێزگـای ئـەمڕۆی سـلێمانی، لـە بلاوكراوەكـانی ڕاگەيانـدنی بزوتنەوەی ڕاپەرينی ئيسلامی، ١٩٩٨.
٣٣- كامـەران محەمـەد، كولتـوور لـەنێوان وەرگـرتن و ڕەتكردنـەوەدا، توێژينەوەيەكـە لـە ميتـۆدە جياوازەكـانی چـۆنييەتی مامەڵـە كـردن لەگـەڵ كولتـووردا دەكۆڵێتـەوە، بەڕێوەبـەرێتی چـاپ و بڵاوكردنـەوە، سلێمانی ٢٠٠٧.
٣٤- د. كـەيوان ئـازاد ئـەنوەر، كاريگـەری سياسـەتی ئيقليمـی لەسـەر حكومـەتی هـەرێمی كوردسـتان، كورتـە لێكۆڵينەوەيـەكی مێـژووی سياسيە، چاپی يەكەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.
٣٥- كـەريم زەنـد، جوگرافيـای كوردسـتان، چـاپی دووەم، چـاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٣٦- كلۆديـۆس جـيمس ريـچ، گەشـتی ريـچ بـۆ كوردسـتان، و.محەمـەد حەمەباقی، چاپی يەكەم، تەورێز، ١٩٩٢.

٣٧- محمد رووف عزیز، ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیولۆجیەکان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٣٨- مراد حەکیم محمد، ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی کورد لە عێراق لە سەردەمی دەسەڵاتی بەعسدا، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٣٩- محمد ئەمین زەکی، خولاسەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، چاپی نوێ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.
٤٠- محمد ئەمین زەکی، تاریخ سلێمانی وولاتی، چاپخانەی النجاح، بغداد، ١٩٣٩.
٤١- مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، و.ڕێبوار سیوەلی و ئەوانی تر، چاپی سێیەم، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٤٢- د. ناهیدە جمال تاڵەبانی، دەرامەتی سەرچاوە ئاوییەکان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨.
٤٣- یوسف دزەیی، ئەنفال، کارەسات و ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١.

سەرچاوە عەرەبییەکان

٤٤- د.أحمد ابوزيد، البناء الاَجتماعي، مدخل لدراسة المجتمع، الجزء الثاني، دار الكتاب العربي للطباعة، ١٩٧٤.

٤٥- د.احسان محمد الحسن، العائلة و القرابة و الزواج، دراسة تحليلية في تغير نظم العائلة و القرابة و الزواج في المجتمع العربي، دار الطليعة للنشر، بيروت، ١٩٨١.

٤٦- د.احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، الطبعة الاولى، دار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٩٩.

٤٧- احمد ابو زيد، البناء الاجتماعى، الانساق، الطبعة الثالثة، مطبعة الناشر الجامعى، الاسكندرية، ١٩٧٩

٤٨- أ.ك.أوتاوايي، التربية و المجتمع، ترجمة د.وهيب ابراهيم سمغان و أخرون، قاهرة، ١٩٧٠.

٤٩- ئى جى ئار، العشائر الكردية، ترجمة: فوادحمة خورشيد، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٧٩.

٥٠- أ.ك.أوليدوف، الوعي الاجتماعي، ترجمة: ميشيل كيلو، مطبعة دار الغد، لبنان، بدون سنة الطبع.

٥١-أ. شاميلوف، حول مسالة الاقطاع بين الكرد، ترجمة: د كمال مظهر احمد، مطبعة زمان، بغداد، ١٩٧٧.

٥٢- بوتومور، تمهيد في علم الاجتماع، ترجمة محمد الجواهرى وآخرون، دار المعارف بمصر، الطبعة ثالثة، ١٩٧٨.

٥٣- تؤفيق وهبى، سفرة من دربند بازيان الى ملة تاسلوجة، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٦٥.

٥٤- جمال بابان، أصول أسماءالمدن و المواقع العراقية، الجزء الأول، مطبعة المجمع العلمي الكردي، بغداد ، ١٩٧٦.
٥٥- جان بابي، القوانين الآساسية للآقتصاد الرأسمالي، ترجمة: شريف حتاتة و أخرون، بيروت، لبنان، بدون سنة الطبع.
٥٦- جاك لومبار، المدخل الى الاثنولوجيا ، ترجمة:حسن قبيسى ، الطبعة الاولى، المركز الثقافى العربى، لبنان، ١٩٩٧.
٥٧-جاسم محمد خلف، جغرافية العراق – الطبيعية و الاقتصادية و البشرية، دار المعارف، ١٩٥٩.
٥٨- د.خليل اسماعيل محمد ، انماط الآستيطان الريفي في العراق، بغداد ، مطبعة الحوادث، ١٩٨٢.
٥٩- د. السيد محمد بدوي، في علم الاجتماع الاقتصادي، دار المعرفة الجامعية، مصر، بدون سنة الطبع.
٦٠- د.شاكر مصطفى سليم، قاموس الانثروبولوجيا ، الطبعة الاولى، جامعة الكويت، ١٩٨١.
٦١- د. شاكر خصباك، الاكراد ، دراسة جغرافية اَثنوغرافية، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٥.
٦٢- د. شاكر خصباك، العراق الشمالى، دراسة لنواحيه الطبيعية و البشرية، مطبعة شفيق، الطبعة الاولى، بغداد ، ١٩٧٣.
٦٣- صالحة مصطفى عيسى، الجغرافية المناخية، الطبعة الاولى، ٢٠١٠.
٦٤- صبيح عبدالمنعم، الضبط الاجتماعى، مركز البحوث و الدراسات الاستراتيجة، ٢٠٠٩.
٦٥- د.عادل سعيد الراوى و د.قصى عبدالمجيد، المناخ الطبيعى، جامعة بغداد ، ١٩٩٩.

٦٦- عاطف وصفى، الانثروبولوجيا الاجتماعية، دار المعارف، مصر، ١٩٧١.
٦٧- عبدالجبار العريم، نظريات علم الاجرام، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٨٨.
٦٨- عبد على سليمان، الانثروبولوجيا الاجتماعية، جامعة صلاح الدين، بدون سنة الطبع.
٦٩- عبدالرضا حسين الطعان، البعد الأجتماعي للاحزاب السياسية، دراسة في العلم الأجتماع السياسي، الطبعة الأولى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٠.
٧٠-فيليث لاثورت تولرا وجان بيار فارنية، أثنولوجيا و أنثروبولوجيا، ترجمة د.مصباح الصمد، الطبعة الاولى، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، بيروت، ٢٠٠٤.
٧١- د.فوزية دياب، القيم و العادات الاجتماعية، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٠.
٧٢- د.قيس النوري، الانثروبولوجيا الحضرية بين التقليد و العولمة، مطبعة اربد، عمان، ٢٠٠١.
٧٣- د.قيس النوري، ما الانثروبولوجيا، دائيرة الشؤون الثقافية و النشر، بغداد، ١٩٨٦.
٧٤- د.قيس النوري، مدخل الى علم الانسان، دار الكتب للطباعة و النشر، جامعة الموصل، ١٩٨٣.
٧٥- د.قيس النوري، الانثروبولوجيا الاقتصادية، وزارة التعليم العالى و البحث العلمى، مطابع الموصل، ١٩٨٩.
٧٦- مليحة عونى القصير و د. معن خليل عمر، المدخل الى علم الاجتماع، جامعة بغداد، ١٩٨٦.

٧٧- مشروع مسودة دليل الوحدات الاَدارية – العراق، الجزء الاَول، المحافظات الشمالية، محافظة سليمانية، بدون مؤلف و موقع الطبع و السنة.
٧٨- ميجرسون، رحلة متنكر الى بلاد ما بين النهرين وكردستان، ترجمة: فؤاد جميل، الجزء الثانى، بغداد ، ١٩٧١.
٧٩- د.محمد صفوح الاخرس، الانثروبولوجيا الاجتماعية، المطبعة الجديدة، دمشق، ١٩٨٣.
٨٠- مينورسكي، الآكراد ، ترجمة: معروف خزندار، مطبعة النجوم، بغداد ، ١٩٦٨.
٨١- ميليفيل.ج.هرسكوفيتز، اَسس الانثروبولوجيا الثقافية، الطبعة الثانية، ترجمة د.رياح النفاح، مطبعة وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٧٣.
٨٢- كلايد كلو كوهن، الانسان في المرأة، علاقة الانثروبولوجي بالحياة المعاصرة، ترجمة د.شاكر مصطفى سليم، مطبعة اسعد، بغداد ، ١٩٦٤.
٨٣ - لوسى مير، مقدمة فى الانثروبولوجيا الاجتماعية، ترجمة د. شاكر مصطفى سليم، الطبعة الثانية، دار الحرية للطباعة، بغداد ، ١٩٨٣.
٨٤ - ليو اوينهام، بلاد مابين النهرين، ترجمة سعدى فيضى عبد الرزاق، دار الرشيد للطباعة، عراق، ١٩٨١.
٨٥- د.نورى ياسين هرزانى، مقدمة فى الفولكلور الكردى – دراسة انثروبولوجية اجتماعية، مطبعة الشهيد ازاد هورامى، كركوك، ٢٠٠٦.

٨٦- نخبة من الباحثين العراقيين، حضارة العراق، دار الحرية للطباعة، بغداد ، ١٩٨٥.
٨٧- د. وسام العثمان، المدخل الى الانثروبولوجيا ، الطبعة الاولى، دار الآهالي للطباعة و النشر، دمشق، ٢٠٠٢.
٨٨- طه بابان، عالم الكر د المرعب، الطبعة الثانية، مطبعة شظان، سليمانية، ٢٠٠٢.
٨٩-د. حسين عبدالحميد احمد رشوان، الاقتصاد والمجتمع، دراسة في علم الاجتماع الاقتصادى، الطبعة الثانية، المكتب الجامعى الحديث، الاسكندرية، ٢٠٠٩.

سەرچاوەی بیانی

٩٠- د.مريم داودى پور، خاك شناسى عمومى (رشته اقتصادى كشاورزى) ، تهران، دانيشگاه ڤيام نور، ١٦٥١.
91- G.Mitchell Duncan, Anew Dictionary of Sociology, sixth edition ,London, 1979.
92- Conrad Phillip Kottak , Anthropology , The exploration of Human Diversity , Eleven Edition, new york , 2006.
93- Anthony Zumpetta and Lori Fowler, Essentials of Sociology , A Down - Edition , United States , 2004. to-Earth Approach Fifth
94- Rjon McGee , and Richard L.Warms , Anthropological theory , An introductory History , third edition , Southwest Taxas Universty 2003.
95- Talcott Parsons , The Social System Analysis of the Dynamics of The Socia Syste, Fourth printing , New yourk , 1968.
96- Peter Metcalf , Anthropolog: the Basics , first edition , New York , 2005.

٩٧- د.شاكر مصطفى سليم، الجبايش، دراسة، انثروبولوجية لقرية اَهوار في العراق، الاطروحة التي قدمها المؤلف لجامعة لندن و نال بها درجة دكتورا في الفلسفة العامة، مطبعة الرابطة، بغداد، ١٩٥٦، (منشورة).

٩٨- د.نورى ياسين الهرزانى، الكاكائية، دراسة أنثروبولوجية للحياة الآجتماعية، رسالة ماجستير (منشورة) قدمها للكلية أداب بجامعة بغداد، قسم الاجتماع، ١٩٨٥.

٩٩- عبدالله خورشيد عبدالله، البناء الاجتماعى للقرية الكردية، دراسة انثروبولوجية اجتماعية، لقرية(بحركة)، رسالة ماجستير (غير منشورة) قدمها الى مجلس كلية الاداب فى جامعة صلاح الدين – اربيل.

١٠٠- نور الدين محمد سعيد، التحديث في اسرة قوش تبة، رسالة ماجستير (غير منشورة)، مقدمة الى كلية اداب جامعة بغداد، ١٩٨٣.

١٠١- عزت فتاح حمةصالح، اَبلاخ، دراسة اَنثروبولوجية (غير منشورة)، اَطروحة قدمها الى مجلس كلية العلوم الانسانية فى جامعة السليمانية، ٢٠١٢.

١٠٢- مها قحطان جبار السامرائى، حوض تخزنة نهر باسرة، دراسة في جغرافية الطبيعية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، جامعة بغداد، كلية اداب، ٢٠٠٧.

١٠٣- عبدالرحمن كريم درويش، الفكر السياسي للاحزاب السياسية في كوردستان العراق، دراسة للمقاربات الفكرية السياسية بين

الحزب الديمقراطي الكوردستاني و الاتحاد الوطني الكوردستاني، رسالة ماجستير (منشورة) في الفكر السياسي المعاصر، قدمت الى مجلس كلية العلوم السياسية بجامعة بغداد، ٢٠٠٨.
١٠٤- ڕۆژان فەرەیدون عبدالرحمن، شیکردنەوەی جوگرافی بۆ پیس بوونی ئاو لە شاری سلێمانی، نامەی ماستەر، پێشکەش بە، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، بەشی جوگرافیا، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٨، بڵاونەکراوە.
١٠٥- عزت فتاح حمە صاڵح، هەورامان، توێژینەوەیەکی سۆسیۆ ئەنترۆپۆلۆژییە، پێشکەش بە ئەنجومەنی کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی کردووە، نامەی ماستەر، بڵاونەکراوە.

گۆڤار و ڕۆژنامەکان

١٠٦- د.ئاکۆ شوانی، هەڵکەوتەی دەربەند و شەڕی دەربەندی بازیان، گۆڤاری چرکیان، ژمارە(١)، ناوەندی ڕۆشنبیری بازیان، ٢٠٠٦.
١٠٧- پەخشان عەبدوڵلا محمد، مسکوکه امویه من بازیان، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە (٨)، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەواری وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ١٩٩٨.
١٠٨- سمکۆ چنارەیی، بازیان داوای بە قەزا کردنی دەکات، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٧٤٨)، ٢٠٠٨/١٢/١.
١٠٩- سالار ڕەفیق حمە، گەشتێکی مێژوویی بە بازیاندا، گۆڤاری بازیان، ژمارە (سفر)، ٢٠٠٧/٣/١.
١١٠- عەبدولخالق قەرەداغی، بازیان و دەربەندی بازیان کۆنترین مێژوو، گۆڤاری مێرگ، ژمارە (٣٢)، هەولێر، ٢٠٠٨.

١١١- كاميل حبيب بازيانی، بازيان، گۆڤاری بازيان، ژماره (٣)، ناوەندی ڕۆشنبيری بازيان، ٢٠٠٨.
١١٢- کامەران ئەحمەد حمە، داهاتی ئاو لە هەرێمی کوردستان، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ژمارە (٢)، ٢٠٠٢.

فەرمانگە حكومييەكان

١١٣- بەڕێوەبەرایەتی ناحیەی بازیان، تۆماری بڵاونەکراوە، ١٦/٥/٢٠١٣.
١١٤- بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی ڕۆژئاوای سلێمانی، بەشی ئامار، داتای بڵاونەکراوە، ٨/٩/٢٠١٣.
١١٥- بەڕێوەبەریتی کەشناسی سلێمانی، داتای بڵاونەکراوە، ٢٧/٣/ ٢٠١٣.
١١٦- بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیبەکرەجۆ، داتای بڵاونەکراوە، ٢٧ /٣/ ٢٠١٣.
١١٧- بەڕێوەبەرایەتی ناحیەی بازیان، تۆماری بڵاونەکراوە، ١٦/٥/٢٠١٣.
١١٨- سەرچاوە: وەزارەتی پلاندانان، بەرێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، بەشی GIS.

چاوپێکەوتن:

١١٩- چاوپێکەتن لەگەڵ، سەرۆکی لقی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، بەرواری ٢٦ /٣/ ٢٠١٣.

١٢٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی بەشی هونەری لە بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی ناحییەی بازیان، ٢٨/٣/٢٠١٣.

١٢١- چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی کارگێڕی لە بەڕێوەبەرایەتی ناحیەی بازیان، ٢/٤/٢٠١٣.

١٢٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ، لێپرسراوی بەشی پسولەی خۆراك لە ناحییەی بازیان، لە بەرواری ٢٨/٣/٢٠١٣.

١٢٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ لێپرسراوی دارای ناحیەی بازیان، بەرواری ٢/٤/٢٠١٣.

١٢٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا لە بەشی مێژوو، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ١٠ /٦/٢٠١٣.

١٢٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی دانیشتووی بازیان، ١٢/٥/٢٠١٣، یەك شەمە، سلێمانی.

١٢٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی خانەنشین خەڵکی بازیان، ١٥/٥/٢٠١٣، چوار شەمە.

١٢٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ، دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: فەرمانبەر لە شارەوانی بازیان، خێزاندار، خاوەنی سێ منداڵ، ٢٨/٩/ ٢٠١٣.

١٢٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: دوکانداری ووشکە، ٢٨/ ٩ /٢٠١٣ شەمە.

١٢٩- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: فەرمانبـەر لـە کارگـەی چـیمەنتۆی مـاس لـە بازیـان، ٢٩/ ٩/ ٢٠١٣ یـەك شەمە.
١٣٠- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: دوکانـدار، ٣٠ /٩/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٣١- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: فەرمانبـەر لە فەرمانگەی کشتوکاڵی بازیان، ٣٠/٩/ ٢٠١٣، دووشەمە.
١٣٢- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: ژنـی ماڵەوە، ١/ ١٠/ ٢٠١٣، سێ شەمە.
١٣٣- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ مامۆسـتا یـەکی دانیشـتووی بازیـان، مامۆسـتا لـە ئامـادەی شـکۆی ئێـواران لـە بازیـان، ١/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٣٤- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، دەرچـووی پـەیمانگای تـەکنیکی چەمچـەماڵ، پیشـە:کچـی ماڵـەوە، ١/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.
١٣٥- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ مامۆسـتایەکی دانیشـتووی بازیـان، مامۆسـتا لـە قوتابخانەیپـەیڕەوی بنـەرەتی لـە بازیـان، ١/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٣٦- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ مامۆسـتایەکی ئـایینی دانیشـتووی بازیـان، ئیمـام و خـەتیبی مزگـەوتی هەیاسـییەکان لـە بازیـان، دەرچـووی کۆلێژی زانستە ئیسلامییەکان، ٢/١٠/ ٢٠١٣، چوارشەمە.
١٣٧- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ مامۆسـتایەکی ئـایینی دانیشـتووی بازیـان، ئیمـام و خـەتیبی مزگـەوتی محمـدی حـاجی قـادر لـە بازیـان، ٢/١٠/٢٠١٣، چوارشەمە.

١٣٨- چـــــاوپێکەوتن لەگـــــەڵ دانیشـــــتوویەکی بازیـــــان، فەرمانبەرلەبەڕێوەبـــەرێتی گواســـتنەوەی بازیـــان، ٢/١٠/٢٠١٣، چوار شەمە.

١٣٩- چـــاوپێکەوتن لەگـــەڵ دانیشـــتوویەکی بازیـــان، پیشـــە: ژنـــی ماڵەوە، ١٩/ ١٠ / ٢٠١٣، شەمە.

١٤٠-چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، خێزانـدار، پیشـە: دوکاندار، ٢٠/١٠/٢٠١٣، یەك شەمە.

١٤١- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، دەرچـوی کۆلێـژی کـارگێڕی و ئـابووری زانکـۆی سـلێمانی، پیشـە: فەرمانبـەر لـە شارەوانی بازیان، ٢٠/١٠/٢٠١٣، یەك شەمە.

١٤٢- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، فەرمانبـەر لـە بنکەی کۆمەلاَیەتی بازیان، ٢٠/١٠/٢٠١٣ یەك شەمە.

١٤٣- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، لـە عەشـرەتی هەمەوەنـدی، پیشـە: ئەفسـەری پلـە یـەك لـە بەڕێوەبـەرێتی پۆلیسـی بازیان، بەروار ٢٢/ ١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٤٤- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: جوتیـار لـە گوندی خاڵدان، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٤٥- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ مامۆسـتایەکی دانیشـتووی بازیـان، خـاوەنی بروانامـــەی ماســـتەر لـــە کۆمپیوتـــەردا، مامۆســـتا لـــە ئامـــادەی داریکەلی لە بازیان، ٩/٩/٢٠١٣ دووشەمە.

١٤٦- چـــاوپێکەوتن لەگـــەڵ مامۆســـتایەکی دانیشـــتووی بازیـــان، مامۆســـتا لـــە قوتابخانـــەی ڕاســـتگۆی بنـــەڕەتی لـــە بازیـــان، ٩/٩/٢٠١٣، دووشەمە.

١٤٧- چـــــاوپێکەوتن لەگـــــەڵ، بەڕێوەبـــــەری ناحیـــــەی بازیـــــان،

٩/٩/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٤٨- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، قوتابی کۆلێژی زمان، بەشی زمانی ئینگلیزی لە زانکۆی کۆیە ٤/١٠/٢٠١٣ هەینی.
١٤٩- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، مامۆستای زمانی ئینگلیزی لە ناحیەی بنگرد، ٤/١٠/٢٠١٣ هەینی.
١٥٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: جوتیار، ١٢/٨/٢٠١٣، دووشەمە، کاتژمێر.
١٥١- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، فەرمانبەر لە بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، ١٢/٨/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٥٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: جوتیار، ١٣/٨/٢٠١٣، سێ شەمە.
١٥٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: خاوەن ئاژەڵ، ١٥/٨/٢٠١٣، پێنج شەمە.
١٥٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، فەرمانبەر لە هۆبەی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، ١٥/٨/٢٠١٣، پێنج شەمە.
١٥٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، فەرمانبەر لە بەڕێوەبەرێتی کشتوکاڵی ناحیەی بازیان، ١٨/٨/٢٠١٣، یەك شەمە.
١٥٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە:خاوەن ئاژەڵ، ٢٠/٨/٢٠١٣.
١٥٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: جوتیارو خاوەن ئاژەڵ ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٥٨- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە:جووتیـار لـە گوندی خاڵدان، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە.
١٥٩- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، فەرمانبـەر لـە بەڕێوەبـەرێتی کشـتوکاڵی ناحیـەی بازیـان، ٢٠/٨/٢٠١٣، سـێ شەمە.
١٦٠- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: جامبـاز، ٢٠/٨/٢٠١٣، سێ شەمە.
١٦١- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە:خـاوەن ئـاژەڵ، ٢١/٨/٢٠١٣، چوار شەمە.
١٦٢- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: دوکانـداری کەلوپەلی ناوماڵ، ٢١/٨/٢٠١٣، چوار شەمە.
١٦٣- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: تەنەکەچـی، ٢١/٨/٢٠١٣، چوار شەمە.
١٦٤- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، بەڕێوبـەری قوتابخانـەی ڕاسـتگۆی بنـەڕەتی لـە بازیـان، ٢١/٨/٢٠١٣، پیـنج شەمە.
١٦٥- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: دوکانـدار، ٢٥/٨/٢٠١٣، یەك شەمە.
١٦٦- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ کارگوزارێـك لـە قوتابخانـەی ڕاسـتگۆی بنەڕەتی لە بازیان، ٢٨/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٦٧- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ جـەراحێکی دانیشـتوویەکی بازیـان، ٢٨/١٠/٢٠١٣، دوو شەمە.
١٦٨- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: کـارگوزار لـە قوتابخانـەی ڕاسـتگۆی بنـەڕەتی لـە بازیـان، ٢٨/١٠/٢٠١٣،

دووشەمە.

١٦٩- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە:کار ناکات، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٧٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: ژنی ماڵەوە، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٧١- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە:پێشمەرگەی خانە نشین، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٧٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ سەرۆك عەشرەتێکی دانیشتوی بازیان، ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٧٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: ژنی ماڵەوە ٢٩/١٠/٢٠١٣، سێ شەمە.

١٧٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی دانیشتووی بازیان، مامۆستا لە قوتابخانەی ڕەوشتی بنەرەتی لە بازیان، ٣٠/١٠/٢٠١٣، چوار شەمە.

١٧٥- چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستایەکی دانیشتووی بازیان، مامۆستا لە قوتابخانەی ڕەوشتی بنەرەتی لە بازیان، ٣٠/١٠/٢٠١٣، چوار شەمە.

١٧٦- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: فەرمانبەری خانەنشین لە کارگەی چیمەنتۆی بازیان، ٢٠/١١/٢٠١٣, چوارشەممە.

١٧٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، پیشە: فەرمانبەری خانەنشین لە کارگەی چیمەنتۆی بازیان، بەروار ٢٠/١١/٢٠١٣، چوارشەممە.

١٧٨-چاوپێکەوتن لەگەڵ دانیشتوویەکی بازیان، فەرمانبەر لە

قوتابخانـــەی ڕەوشـــتی بنـــەرەتی لـــە بازیـــان ٢٠١٣/١١/٢٠، چوارشەممە.
١٧٩- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: فەرمانبـەری خانەنشین لە شارەوانی بازیان، ٢٠١٣/١١/٢١، پێنج شەمە.
١٨٠- چـاوپێکەوتن لەگـەڵ دانیشـتوویەکی بازیـان، پیشـە: نـەقیب لـە فەرماندەی لیوای شانزە لە دوبز، ٢٠١٣/١١/٢١، پێنج شەمە.
١٨١- چـــاوپێکەوتن لەگـــەڵ مامۆســـتایەکی دانیشـــتووی بازیـــان، مامۆسـتا لـە قوتابخانـەی گەبـەی بنـەڕەتی لـە ناحیـەی پیرەمـەگرون، ٢٠١٣/١١/٢١، پێنج شەمە.
١٨٢- چـــاوپێکەوتن لەگـــەڵ دانیشـــتوویەکی بازیـــان، پیشـــە:پـــارێزەر، ٢٠١٣/١١/٢١، پێنج شەمە.

پێڕست

پێشەکی ٣

بەشی یەکەم : سستێمی ژینگەیی– ئیکۆلۆگی ٩

یەکەم : جوگرافیای بازیان ١١

دووەم : ژینگەی سروشتی و ئیکۆلۆگیا ١٩

سێیەم: ئاووهەواو ڕەگەزەکانی ٢٤

چوارەم : دەرامەتی ئاو ٢٧

بەشی دووەم : دەروازەیەکی مێژووی بازیان ٣١

یەکەم: بازیان وەك ناوچەیەکی مێژوویی ٣٣

دووەم : ناحیەی بازیان ٤٠

سێیەم : ئۆردوگای بازیان و ڕاگواستنی زۆرە ملێ ٤٤

بەشی سێیەم : بنیادی کۆمەلایەتی کۆمەلگای بازیان ٥١

یەکەم : شێوازی ژیان لە کۆمەلگای بازیان ٥٤

دووەم: پەیوەندیی کۆمەلایەتی ٥٥

سێیەم : بنەماڵە و خێڵ و دەرەبەگایەتی ٧٧

چوارەم : پەروەردەو ئاستی رۆشنبیری ٨٤

پێنجەم : جۆر و ئاستەکانی خزمەتگوزاری ٨٨

بەشی چوارەم : سستێمی ئابووری ٩٣

یەکەم : کشتوکاڵ لە بازیان ٩٧

دووەم : ئاژەڵداری ١٠٠

سێیەم : بازرگانی ١٠٣
چوارەم : پیشەسازی ١٠٦
پێنجەم : کاری ئازاد ١٠٩
شەشەم : فەرمانبەری ١١٠
بەشی پێنجەم : کولتوور ١١١
یەکەم: دابو نەریت ١١٧
دووەم : ئایین ١٢٤
سێیەم : یاسا ١٢٦
بەشی شەشەم : سستێمی سیاسی ١٢٩
یەکەم : دەسەڵات ١٣١
دووەم : حیزبی سیاسی ١٣٧
سێیەم : رێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی ١٤٠
بەشی حەوتەم : پوختەی توێژینەوەکە ١٤٥
یەکەم : دەرئەنجام ١٤٧
دووەم : پێشنیار ١٥٢
سەرچاوەکان ١٥٥